

DROHICZYŃSKI
PRZEGŁĄD NAUKOWY

Wielokulturowe Studia
Drohiczynskiego Towarzystwa Naukowego

DROHICZYŃSKI PRZEGLĄD NAUKOWY

Wielokulturowe Studia Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego

Numer 12/2025

Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe

DROHICZYN 2025

RADA NAUKOWA

Amantius AKIMJAK (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Marian CIEŚLARCZYK (WAT), Nadiya FEDCHYSHYN (Ivan Horbachevsky National
Medical University, Ukraina), Zbigniew FORMELLA (Universita Pontificia Salesiana,
Roma - Italia), Nadiya Fedchyshyn (Ukraina), Agnieszka FILIPEK (WAT),
Edward JARMOCH (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Peter MAJDA (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja), Robert PTASZEK
(KUL), John RADZIŁOWSKI (University of Alaska Southeast, USA), Ryszard ROSA
(UWS), Martin TARAJ (The Catholic University in Ružomberok, Słowacja),
Iurij SHCHERBIAK (West Ukrainian National University, Ukraina),
Tadeusz SYCZEWSKI (KUL), Tamara ZACHARUK (UWS),
Ilona ŻEBER-DZIKOWSKA (UJK)

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR NACZELNY: Sławomir BYLINA (KUL)

SEKRETARZ REDAKCJI: Robert SOLDAT

CZŁONKOWIE REDAKCJI/REDAKTORZY TEMATYCZNI

Anna KLIM-KLIMASZEWSKA (UWS) (pedagogika);

Juliusz TYM (ASzWoj) (historia);

Norbert MOJŻYN (UKSW) (teologia, nauki o kulturze i religii);

Michał DĄBROWSKI (UWM) (socjologia, komunikacja społeczna);

Marek CUPRYJAK (US) (nauki o bezpieczeństwie).

RECENZENCI numeru

Kinga Przybyszewska (ANS w Koninie), Paweł MARZEC (KUL), Adam HOŁUB (UMK),
Jerzy NIKOŁAJEW (UR), Łukasz Furman (PANS), Halyna RADČZUK (Ternopil National
Pedagogical University, Ukraina) Lucyna ROTTER (UPJPII), Elżbieta Sadoch (UKSW),
Alicja WALOSIK (UKEN)

Redaktor językowy, skład komputerowy: Robert Soldat

Indeksacja: BazHum (Baza bibliograficzna czasopism humanistycznych i społecznych),
Biblioteka Nauki, POLONA (Repozytorium Cyfrowe Biblioteki Narodowej), MOST Wiedzy,
Index Copernicus (ICI Journals Master List), Google Scholar, PBN (Polska Bibliografia
Naukowa), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities).

Projekt okładki: Tomasz Nowak

Adres redakcji: 17-312 Drohiczyn; ul. Kościelna 10

Wydawca: Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe 17-312 Drohiczyn; ul. Kościelna 10
<http://drohiczyntn.org.pl>

Wersja elektroniczna czasopisma jest wersją pierwotną
Copyright by Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe 2024

ISSN 2080-587X

DOI: 10.5281/zenodo.18011272

Nakład 50 egz.

Druk i oprawa: Fold Sp. z o.o., ul. Stefana Starzyńskiego 10, 08-102 Siedlce

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

Ilona ŻEBER-DZIKOWSKA, Wizerunek i kompetencje nauczyciela w dobie współczesności (Abstract/Streszczenie)	8
Andrzej SZYMAŃSKI, Władze ukraińskie wobec sanktuariów i struktur parafialnych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UPC) (Abstract/Streszczenie)	23
OLIINYK MARIIA, The role of teachers as agents of intercultural dialogue in the context of globalization (Abstract/Streszczenie)	51
Norbert MOJŻYN, Jabłko na obrazie Świętej Anny Samotrzeciej w kościele farnym w Białej Podlaskiej – implikacje ikonograficzne, teologiczne i religijne (Abstract/Streszczenie)	67
Sviatlana NEUDAKH, Kształtowanie kompetencji międzykulturowej przyszłych nauczycieli: aspekty teoretyczno-metodologiczne (Abstract/Streszczenie)	85
Zbigniew KLIMIUK, Postępujący kryzys zadłużenia i rozwoju w gospodarce światowej oraz w międzynarodowym systemie finansowym (Abstract/Streszczenie)	99
Aleksandra Paulina GRABOWSKA, Czynniki sprzyjające przestępczości stadionowej na przykładzie polskich kibiców piłki nożnej (Abstract/Streszczenie)	115
Aleksandra KRAWCZYK, Zabójstwo jako przedmiot badań kryminologicznych (Abstract/Streszczenie)	135
Antoni OSIĄK, Recepcja komiksu japońskiego – mangi na łamach magazynu „Otaku” (Abstract/Streszczenie)	151

RECENZJE/SPRAWOZDANIA

- Ryszard ROSA, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Formacje umundurowane w Rzeczypospolitej Polskiej. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i empirycznym*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]. 175
- Janusz MARIĄŃSKI, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Formacje umundurowane w Rzeczypospolitej Polskiej. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i empirycznym*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]. 179
- Marek INGLOT, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162 [ISBN 978-83-8270-479-2]. 183
- Dariusz KOWALCZYK, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162. [ISBN 978-83-8270-479-2]. 187
- Grzegorz CIECHANOWSKI, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Społeczno – militarne wymiary działalności Koła nr 43 Stowarzyszenia Kombatantów Misji pokojowych ONZ w Białej Podlaskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]. 191
- Janusz ZUZIĄK, recenzja: Ks. Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Społeczno-militarne wymiary działalności Koła nr 43 Stowarzyszenia Kombatantów Misji pokojowych ONZ w Białej Podlaskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]. 195
- Sławomir BYLINA, *XXI Międzynarodowa Konferencja Naukowa, „Bezpieczeństwo człowieka a mądrość”, Drohiczyn 7-8 września 2025 (sprawozdanie)*. 199
- Sławomir BYLINA, *III Ogólnopolska konferencja naukowa „Duszpasterstwo służb mundurowych w Polsce. Aspekty społeczno-historyczne” Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 9 kwietnia 2025 (sprawozdanie)*. 203
- Wykaz publikacji naukowych prof. UwS dr hab. Anny Klim-Klimaszewskiej 207

ILONA ŻEBER-DZIKOWSKA¹

WIZERUNEK I KOMPETENCJE NAUCZYCIELA W DOBIE WSPÓŁCZESNOŚCI

THE IMAGE AND COMPETENCES OF A TEACHER IN THE MODERN ERA

Streszczenie. Wyzwania z jakimi spotyka się współczesny nauczyciel wymagają ciągłego rozwijania się. To w jego rękach i od jego postawy oraz zaangażowania zależą wyniki edukacji młodego pokolenia. Autorytet nauczyciela wydaje się sprawą oczywistą, jednak w pryzmacie zmian społecznych, kulturowych czy postępu technologicznego, okazuje się trudny do jednoznacznej oceny i wskazania konkretnego wzorca. Dzisiejszy wzór nauczyciela nie jest tylko kwestią doświadczenia i wiedzy, jest oparty na umiejętności budowania zaufania i gotowości do adaptacji w obszarze dynamicznie postępujących zmian. Z autorytetem ściśle związany jest wizerunek nauczyciela jako osoby publicznej, który jest z kolei postrzegany i oceniany przez społeczność szkolną i pozaszkolną. Obok autorytetu i wizerunku bardzo istotną rolę pełnią kompetencje, które są w zróżnicowany sposób interpretowane przez autorytety w obszarze pedagogiki. Rozważania obejmujące omawiane wartości oczekują na dalszą analizę i zgłębienie, by dać podstawy dla obiektywnego postrzegania roli nauczyciela jaką pełni on w społeczeństwie.

Słowa kluczowe: nauczyciel, autorytet, kompetencje, wizerunek, edukacja, zaufanie, profesjonalizm, zmiany społeczno-kulturowe

Abstract. The challenges faced by contemporary teachers require continuous development. The outcomes of educating the younger generation depend on their attitude and engagement. The teacher's authority seems obvious, but in the face

¹ Prof. UJK dr hab. Ilona Żeber-Dzikowska, Dyrektor Instytutu Pedagogiki Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ORCID: 0000-0002-2815-914X.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

of social, cultural, and technological changes, it becomes difficult to assess definitively and to identify a specific model. Today's ideal teacher is not only defined by experience and knowledge but also by the ability to build trust and adapt to rapidly evolving changes. The teacher's authority is closely linked to their image as a public figure, which is perceived and evaluated by both the school community and society at large. Alongside authority and image, competences play a very important role, and they are interpreted in various ways by authorities in the field of pedagogy. Discussions surrounding these values await further analysis and exploration to provide a foundation for an objective understanding of the teacher's role in society.

Keywords: teacher, authority, competences, image, education, trust, professionalism, socio-cultural changes

Wstęp

Szkoła nie jest miejscem, w którym tylko przekazuje się wiedzę. To miejsce, gdzie kształtują się osobowości, postawy i umiejętności społeczne uczniów. Można zatem mówić, że szkoła jest miejscem, w którym jej pracownicy – nauczyciele – wykonują ciężką pracę. Rola nauczyciela jest nieoceniona. To właśnie *na barkach* nauczyciela spoczywa ogromna odpowiedzialność za losy młodego pokolenia. Od nauczyciela, jego postawy i zaangażowania w proces nauczania zależą efekty jego pracy. Skuteczność oddziaływań nauczyciela na uczniów będzie większa, kiedy będzie on się cieszył autorytetem. Za sprawą autorytetu nauczyciela nauka staje się dla uczniów bardziej interesująca, inspirująca i efektywna. Sami uczniowie chętniej i z większym zainteresowaniem uczestniczą w procesie edukacyjnym.

Zagadnienie autorytetu nauczyciela kiedyś było oczywistą kwestią, dziś z kolei często wywołuje wiele kontrowersji i dyskusji. Liczne zmiany społeczne, kulturowe, ale i technologiczne przyczyniły się do większej skłonności do krytycznego myślenia i samodzielnego weryfikowania informacji. Wraz z tymi zmianami, rola nauczyciela jako autorytetu została poddana refleksji i dyskusji. Współcześnie zagadnienie to stało się bardziej złożone i wielowymiarowe. Należy mieć na uwadze, że dzisiejszy autorytet nauczyciela nie jest tylko kwestią wiedzy czy doświadczenia ale również budowania zaufania i szacunku wśród uczniów. Jest to także otwartość na różnorodność, gotowość do zmian i adaptacja. Współczesne wyzwania z jakimi muszą spotykać się nauczyciele wymagają od nich ciągłego dokształcania się, a co za tym idzie i rozwoju, stając się istotnym elementem skutecznej realizacji zadań powierzonych nauczycielom.

Wizerunek i istota zawodu nauczyciela

W dzisiejszym dynamicznie rozwijającym się świecie edukacji, rola nauczyciela nieustannie nabiera na znaczeniu, stając się kluczowym czynnikiem kształtującym przyszłość społeczeństwa. Wizerunek nauczyciela, czyli sposób w jaki nauczyciel postrzegany jest zarówno przez swoich uczniów, rodziców ale także całą społeczność pozaszkolną, stanowi fundamentalną część tego procesu.

Termin „nauczyciel” jest pojęciem wszystkim dobrze znanym. Warto jednak zwrócić uwagę, iż kryje on w sobie nie tylko aspekt dydaktyczny, ale także znacznie głębsze przesłanie, wpływając na kształtowanie przyszłości społeczeństwa. Zawód ten jest zawodem trudnym, wieloaspektowym i złożonym.

Współcześnie mówi się, że nauczyciel XXI wieku to kompetentny profesjonalista, nie bojący się licznych wyzwań edukacyjnych, potrafiący sprostać innowacyjnym koncepcjom. To osoba, przezwyciężająca wiele trudności, napotykanych podczas codziennej pracy z wychowankami².

Rola nauczyciela, odnosi się nie tylko do przekazywania wiedzy, ale także do szerokiego spektrum działań kształtujących uczniów we wszystkich sferach życia.

Współczesnemu nauczycielowi oprócz funkcji dydaktycznej, przypisana jest także funkcja opiekuńczo-wychowawcza. Wychowanie staje się kluczowym aspektem w kontekście pracy nauczyciela, na każdym etapie edukacyjnym. Wychowanie rozumiane jako „świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem, a wychowawcą, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka”³. Nauczyciel odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu charakteru młodego pokolenia, formowaniu postaw i wartości. To właśnie na nauczyciela spoczywa ogromna odpowiedzialność za drugiego człowieka, za jego rozwój i jego przyszłość, a co za tym idzie, także odpowiedzialność za kształt całego społeczeństwa. Każdy poszczególny człowiek jest elementem systemu, a wszelkie zmiany w jednym z elementów mają wpływ na cały system⁴.

² Por. A. Karbowniczek, *Nauczyciel z pasją w edukacji elementarnej*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 81.

³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001, s. 445

⁴ Por. K. Zaniewska, *Znaczenie rozwoju zawodowego nauczyciela w procesie „stawiania” się mistrzem i w realizacji procesu edukacyjno-wychowawczego*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 254.

Wieloaspektowość zawodu nauczyciela oznacza nie tylko pracę z uczniami, to także pracę z rodzicami. Nauczyciel powinien być świadomy swojej odpowiedzialności za jakość i skuteczność relacji interpersonalnych z rodzicami, bowiem wpływa to na budowanie jego wizerunku, jako osoby zainteresowanej swoimi uczniami, dbającej o ich dobro. Aby działania nauczycieli przynosiły zamierzone efekty, kluczowe jest wykazywanie pozytywnych postaw względem rodziców, pracowanie nad efektywnością komunikacji z nimi, ale także motywowanie do czynnego udziału w edukacji dziecka⁵. Trudno jest się nie zgodzić z twierdzeniem mówiącym, iż szkoła, obok rodziny jest jednym z głównych środowisk wpływających na osobowość jednostki. Pomimo specyficznych funkcji jakie pełnią te dwa środowiska, ich działania przynoszą lepsze efekty, tworząc spójną całość, kiedy zachodzi między nimi współpraca⁶. Rodzice mogą wspierać pracę dydaktyczną nauczyciela poprzez kreowanie pozytywnego nastawienia do nauki, nauczycieli czy szkoły⁷. Zatem integracja środowiska szkolnego i rodzinnego jest kluczowym elementem edukacji i rozwoju uczniów. Umożliwia nie tylko śledzenie postępów edukacyjnych, ale także integruje wysiłki tych środowisk.

Kompleksowość tej roli objawia się także w konieczności adaptacji do dynamicznie zmieniającego się środowiska edukacyjnego, dostosowania się do nowoczesnych metod nauczania, technologii czy też zmieniających się oczekiwań społecznych. Owe oczekiwania narzucają nauczycielom otwartość i elastyczność na nowatorskie podejścia do nauczania. Zmiany, które zachodzą w strukturze szkoły, treściach nauczania i kształcenia sprawiają, iż rola nauczyciela wymaga ciągłej modyfikacji i ustawicznego korygowania⁸. Nauczyciele pomimo swojej autonomii i niezależności „są rozdarci między wolnością a zależnością, między samostanowieniem a regulacjami zewnętrznymi, między potencjałem osobistym a wymogami nowoczesnej edukacji i oczekiwaniami społecznymi”⁹. Wszystko to sprawia, iż od nauczycieli wymaga się

⁵ Por. M. Kowaluk-Romanek, M. Samujło, T. Sokołowska-Dzioba, *Budowanie relacji w przestrzeni edukacyjnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2022, s. 178.

⁶ T.E. Dąbrowska, B. Wojciechowska-Charlak, *Między praktyką a teorią wychowania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997, s. 96.

⁷ Por. M. Babiuch, *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów?* Wydawnictwo WSIP, Warszawa 2002, s. 7.

⁸ Por. S. Korczyński, Oczekiwania związane z pełnieniem roli zawodowej nauczyciela, [w:] Nauczyciel i uczeń w zreformowanej szkole, S. Korczyński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 123.

⁹ A. Popławska, *Autonomia nauczyciela w reformowanej szkole*, [w:] Nauczyciel we współczesnej rzeczywistości edukacyjnej, A. Karpińska, M. Zińczuk, K. Kowalczyk (red.) Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 92-93.

nie tylko umiejętności adaptacji do zmieniających się warunków, ale także świadomości wpływu technologii na procesy edukacyjne.

Obecnie mówi się, że dobry nauczyciel to ten pełen pasji. Pasja powinna stanowić istotę nauczania, która ukierunkowuje wszelkie działania dydaktyczne. Wielokrotnie podkreśla się, iż brak pasji ze strony nauczyciela jest ogromnym zagrożeniem w pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi. Bycie nauczycielem nie jest łatwym zadaniem, ale jeśli ktoś wykonuje ten zawód z pasją i powołaniem, to praca przestaje być jedynie codziennym obowiązkiem, a staje się źródłem przyjemności. Nauczyciel, który podchodzi do swojej roli z zaangażowaniem i autentycznym zainteresowaniem, dostrzega satysfakcję i radość płynącą z pomagania uczniom w zdobywaniu wiedzy i umiejętności. Praca z uczniami staje się dla niego czymś więcej niż tylko wykonywaniem obowiązków zawodowych - staje się sensem i źródłem satysfakcji.

Należy uświadomić sobie, jak ważna jest osoba nauczyciela i rola jaką pełni. W końcu jest to praca o doniosłym społecznie charakterze. Ta profesja daje możliwość pracy z kimś, kto każdego dnia zmienia się, dojrzewa a za kilka lat będzie zupełnie inną osobą. Mimo, iż nauczyciel realizuje ją każdego dnia, to trud jaki włada w nią owocuje nie tylko tu i teraz, ale największe efekty widoczne są właśnie dopiero w przyszłości¹⁰. Zawód nauczyciela nie może być pojmowany tylko i wyłącznie jako zawód, albowiem by przynosił on zamierzone efekty, powinien być powołaniem.

Zawód nauczyciela, pomimo, iż jest zawodem specyficznym, o ogromnej odpowiedzialności i zaangażowaniu, które niestety nie zawsze jest zauważalne – jest jednym z najbardziej fascynujących i dającym wiele satysfakcji zawodów.

Kompetencje nauczyciela w świetle literatury

Współcześni nauczyciele, aby sprostać zadaniom i wymaganiom im stawianym, powinni być wyposażeni nie tylko we właściwe kwalifikacje, predyspozycje osobowościowe, ale także w odpowiednie kompetencje. Pomimo, iż te dwa pojęcia – kwalifikacje i kompetencje – brzmią bardzo podobnie, to tak naprawdę wiele je różni. Kwalifikacje stanowią niezbędne przygotowanie do wykonywania konkretnego zawodu. Składają się na nie, takie komponenty jak: poziom wykształcenia ogólnego, wiedza i umiejętności zawodowe, ale też zainteresowania i uzdolnienia związane z zawodem¹¹. Śmiało można po-

¹⁰ E. Sokołowska, *Jak być skutecznym i zadowolonym nauczycielem*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2007, s. 5.

¹¹ Por. W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydanie trzecie poprawione, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2001, s. 201.

wiedzieć, że kwalifikacje to tytuł czy stopień naukowy, zapisany na urzędowym papierze z pieczęciami. Posiadanie kwalifikacji potwierdzonych dyplomem, nie zawsze jest równoznaczne z posiadaniem kompetencji¹².

Wspomniane pojęcie kompetencji jest niezwykle złożone, bowiem obejmuje różnorodne elementy, nie ograniczając się jedynie do aspektów zawodowych. Złożoność tego pojęcia, powoduje, że jest ono wielorako rozumiane. Podobnie jest w edukacji, gdzie termin kompetencji nauczyciela czy też nawet pojęcie „kompetentny nauczyciel” jest popularne i często używane, chociaż różnie interpretowane. Dzieje się tak, ponieważ różne grupy specjalistów (tj. pedagodzy, psychologzy, filozofowie, socjologzy), inaczej postrzegają różne obszary kompetencji nauczyciela¹³.

Za S. Dylakiem kompetencje stanowią „zbiór wielu umiejętności, dyspozycji oraz postaw i wartości, niezbędnych do skutecznej realizacji nałożonych zadań. [...] to zdolność do umotywowania działania adekwatnie do sytuacji i posiadanej wiedzy”¹⁴.

Podobną, lecz nieco bardziej rozbudowaną definicję kompetencji proponuje M. Czerepaniak-Walczak, uznając kompetencje za charakterystyczną cechę człowieka, która objawia się poprzez demonstrację umiejętności zachowania adekwatnego do wyznaczonych standardów. Oznacza również świadomość potrzeby i konsekwencji tego zachowania a także podjęcie odpowiedzialności za własne czyny. Podkreśla, że kompetencja to „harmonijna kompozycja wiedzy, sprawności, rozumienia oraz pragnienia”¹⁵.

Zgodnie z powyższym, kompetencje nauczyciela stanowią połączenie wiedzy, umiejętności, zrozumienia, a także wartości, postaw i dążeń, leżących u podstaw skutecznego działania nauczyciela w szkole oraz poza nią¹⁶.

Szczególną uwagę na właściwości kompetencji zawodowych nauczycieli zwróciła K. Stech podkreślając, że:

- 1) kompetencje zawsze dotyczą danego zawodu oraz osób pracujących w tym zawodzie,

¹² Por. H. Hamer, *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, Wydawnictwo VEDA, Warszawa 2004, s. 25.

¹³ Por. B. Golek, *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, Uniwersytet Jagielloński, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych Tom LXVII, Kraków 2014, s. 87.

¹⁴ S. Dylak, *Nauczyciel – kompetencje i kształcenie zawodowe* [w:] Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, T. Pilch (red.) Warszawa 2004, s. 559.

¹⁵ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wydawnictwo Edytor, Toruń 1997, s. 88.

¹⁶ Por. L. Budkowska, P. Poszytek, *Kompetentny nauczyciel – przyszłość czy rzeczywistość*, [w:] Kompetencje przyszłości, Stefan M. Kwiatkowski (red.) Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2020, s. 468.

- 2) są dynamiczne – co znaczy, że zmieniają z biegiem życia człowieka,
- 3) są wyuczalne, a więc człowiek zdobywa je w procesie edukacji i praktycznych doświadczeń,
- 4) mają charakter generatywny, mogą być wykorzystywane w różnych obszarach życia człowieka¹⁷.

Odpowiednie kompetencje decydują o skuteczności działań nauczyciela. To właśnie one świadczą o profesjonalizmie oraz sprawiają, że sam proces edukacji staje się inspirujący oraz uwzględniający potrzeby wszystkich uczniów. W tym miejscu warto zatem zastanowić się, jakie kompetencje są niezbędne do tworzenia takiego środowiska edukacyjnego, gdzie uczniowie oprócz zdobywania wiedzy rozwijają umiejętności niezbędne do funkcjonowania w dzisiejszym społeczeństwie.

Wielu autorów podejmuje się zgłębienia tematu, Choć koncepcje mają liczne wspólne aspekty, to nie brakuje także pewnych różnic między nimi. Różnorodność stanowisk ukazuje dynamiczny charakter współczesnej edukacji. Taki sam, dynamiczny charakter powinny mieć właśnie kompetencje nauczycieli, powinny być ciągle rozwijane i doskonalone. Niezwykle wartościowe jest zauważenie, że istnieje wiele dróg prowadzących do bycia skutecznym nauczycielem, a różnice we wspomnianych perspektywach mogą stanowić cenne źródło inspiracji. Współczesne wymagania stawiają przed nauczycielem konieczność wykazywania różnego typu kompetencji.

Zgodnie z powyższym, warto zapoznać się z różnymi zestawieniami, ponieważ wszystkie są niezwykle wartościowe. Dość uniwersalny podział proponuje wspomniany S. Dylak wyróżniając trzy podstawowe grupy:

- 1) kompetencje bazowe – uwzględniające między innymi takie elementy jak: niezbędny poziom rozwoju intelektualnego i moralnego, wymagany poziom rozwoju społecznego, zdolność do przyswojenia i przestrzegania określonych zasad etycznych, społecznych;
- 2) kompetencje konieczne – takie kompetencje, które są niezbędne do wykonywania zawodu nauczyciela, między innymi interpretacyjne, autokreacyjne oraz realizacyjne;
- 3) kompetencje pożądane – takie kompetencje, które mogą być pomocne w zawodzie nauczyciela, między innymi: umiejętność gry na instrumencie, zaangażowanie społeczne, zainteresowanie sztuką¹⁸.

¹⁷ Por. K. Stech, *Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenia na problem*, [w:] K. Ferencz, E. Koziół (red.), *Kompetencje nauczyciela-wychowawcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002, s. 14.

¹⁸ Por. S. Dylak, *Nauczyciel – kompetencje i kształcenie zawodowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.) t. 3, Warszawa 2004, s. 559.

Ciekawy oraz czytelny podział proponuje B. Kasáčová, dzieląc kompetencje współczesnego nauczyciela na trzy podstawowe wymiary:

- 1) kompetencje zorientowane na ucznia, obejmujące jego warunki rozwoju oraz potrzeby, skupiające się na:
 - umiejętności rozpoznawania ogólnego rozwoju oraz indywidualnych cech każdego dziecka;
 - rozpoznawaniu warunków wpływających na naukę;
 - identyfikacji kontekstu rozwoju;
- 2) kompetencje zorientowane na proces edukacyjny,
 - wiążące się z procesem kształcenia, dotyczące takich umiejętności: jak opanowanie wiedzy merytorycznej, planowanie i projektowanie procesu dydaktycznego, określanie celów dydaktycznych, analizy procesów dydaktycznych, wyboru i zastosowania odpowiednich metod i technik nauczania;
 - dotyczące umiejętności tworzenia warunków optymalnej edukacji, jak np. budowanie przyjaznej atmosfery, wykorzystywanie tradycyjnych i nowoczesnych środków dydaktycznych;
 - kompetencje kształtowania rozwoju osobowościowego dziecka, skupiające się na umiejętności wpływania na osobowy rozwój dziecka, rozwijania relacji i postaw, zapobieganiu zachowaniom nieakceptowalnym;
- 3) kompetencje zorientowane na własny rozwój nauczyciela:
 - zdolność do samorozwoju, doskonalenia zawodowego;
 - identyfikowanie się z rolą zawodową¹⁹.

Nieoderwalnym elementem pracy zawodowej nauczyciela jest komunikacja. Dotyczy ona, nie tylko przekazywania wiedzy, ale również budowania pozytywnych relacji z uczniami, rodzicami i całą społecznością szkolną. W związku czym priorytetowe miejsce wśród kompetencji nauczyciela zajmować powinny kompetencje komunikacyjne, rozumiane jako efektywne wykorzystanie zarówno zachowań werbalnych, jak i niewerbalnych do realizacji zamierzonych celów w sposób adekwatny do kontekstu²⁰.

Pozyskiwanie i wykorzystywanie wszechstronnej wiedzy ogólnej wiąże się z kompetencjami, zwanymi poznawczymi. M. Czerepaniak-Walczak podkreśla, że są one związane z rozwojem intelektualnym i moralnym, objawiającym

¹⁹ Por. B. Kasáčová *Kompetencje nauczyciela w kontekście pojmowanej holistycznie edukacji*, [w:] Forum Dydaktyczne: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość, 2009, Numer 5/6, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009, s. 78-79.

²⁰ Por. Z. Zbróg, M. Kaleta-Witusiak B. Walasek-Jarosz, *Kompetencje nauczyciela w zakresie sprawnego prowadzenia lekcji*, Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach, Kielce 2012, s. 49-50.

się otwartością na informacje o sobie i o świecie, reagowaniem na nie a także gotowością do posługiwania się nimi²¹.

Często spotykamy się, ze stwierdzeniem „niekompetentny nauczyciel”, ponieważ czegoś nie wie. O ile można zgodzić się, że nauczyciel musi być specjalistą w swojej dziedzinie, a także posiadać podstawową wiedzę ogólną, która jest niezbędna do prawidłowego kierowania procesem dydaktyczno-wychowawczym²², to ciągle jest on tylko człowiekiem i również może czegoś nie wiedzieć. Ważne jest jednak, aby umiał się do tego przyznać. Nauczyciel, który jest pewny swojej wartości, nie boi się mówić „nie wiem”. Warto zaznaczyć, że taka postawa buduje autentyczność między nauczycielem a jego uczniami, oraz sprawia, że uczniowie sami chętniej zgłaszają swoje wątpliwości²³.

Kwieciński zwraca uwagę na ważność kompetencji interpretacyjnych w zawodzie nauczyciela. Owe kompetencje obejmują „zawodowe umiejętności rozumowania, rozumienia, komunikowania i zmieniania samego siebie w relacjach z innymi, co zakłada uznanie nauczyciela za podmiot tworzenia własnej wiedzy pedagogicznej”²⁴.

Istota twórczości w edukacji obejmuje zarówno ucznia, jako podmiot działalności twórczej jak i nauczyciela, organizującego twórcze nauczanie i wychowanie. Wobec tego twórcze i kreatywne podejście stanowi istotny element kompetencji nauczyciela, niezbędny do owocnego kształtowania twórczych postaw wychowanków. Wymaga się od nauczycieli twórczej postawy, aby mogli oni stale poszukiwać rozwiązań napotkanych problemów, aby dostosowywali się do zmieniających się potrzeb nie tylko uczniów, ale też społeczeństwa²⁵. Aktywność nauczycieli oparta na twórczym i refleksyjnym podejściu, powinna pomóc im w przezwyciężeniu barier i trudności wynikających z dynamicznie ewoluującej rzeczywistości.

²¹ Por. M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wydawnictwo „Edytor”, Toruń 1997, s. 92.

²² Por. B. Gólek, *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, Uniwersytet Jagielloński, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych Tom LXVII, Kraków 2014, s. 91.

²³ Por. H. Hamer, *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, Wydawnictwo VEDA, Warszawa 2004, s. 26-27.

²⁴ L. Maksymowicz, *Kompetencje nauczyciela klas młodszych: od zawodowej roli „matki kwoki” do rewolucjonisty*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 129.

²⁵ S. Korczyński, *Obraz nauczyciela w polskiej myśli pedeutologicznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole 1992, s. 54.

P. Kowalik zainteresował się kompetencjami nauczycieli zwracając szczególną uwagę na kompetencje nauczycieli pracujących z dziećmi w młodszy wieku, tym samym wyróżniając:

- „– kompetencje naukowo-specjalistyczne, dotyczące wiedzy merytorycznej z zakresu edukacji wczesnoszkolnej,
- kompetencje naukowo-pedagogiczne, związane z profesjonalnym działaniem nauczyciela w procesie nauczania,
- kompetencje interpretacyjne, ważne w nadawaniu znaczeń otoczeniu społeczno-przyrodniczemu,
- kompetencje interakcyjne, warunkujące jakość podejmowanych interakcji,
- kompetencje realizacyjne, dotyczące umiejętnego doboru środków i tworzenia warunków sprzyjających realizacji celów,
- kompetencje opiekuńcze, skoncentrowane na zaspokajaniu podstawowych potrzeb dzieci,
- kompetencje negocjacyjne, ważne w kontaktach społecznych z dziećmi, rodzicami i innymi osobami,
- kompetencje facylitatorskie, związane z umiejętnością stymulowania procesów rozwojowych uczniów”²⁶.

Analizując stanowiska różnych autorów dostrzec można pewne podobieństwa oraz powtarzające się obszary. Wobec tego mówiąc o kompetencjach nauczyciela, najczęściej wyróżnia się:

- kompetencje merytoryczne, związane z opanowaniem i zrozumieniem materiału będącego treścią nauczania;
- kompetencje psychologiczno-pedagogiczne, wiążące się z podejmowaniem przez nauczyciela różnorodnych działań diagnostycznych, dydaktycznych i wychowawczych, opartych na przesłankach teoretycznych;
- kompetencje diagnostyczne, których istotą jest poznawanie uczniów oraz ich środowiska;
- kompetencje komunikacyjne, wiążące się z umiejętnością skutecznego przekazywania i odbierania komunikatów;
- kompetencje dydaktyczno-metodyczne, dotyczące wiedzy na temat zasad i metod realizowania procesu kształcenia;
- kompetencje w dziedzinie planowania i projektowania działań dydaktycznych i wychowawczych;
- kompetencje medialne oraz techniczne, związane z postępem technologii oraz zastosowaniem tych technik w procesie kształcenia;

²⁶ J. Karbowiczek, *Nauczyciel z pasją w edukacji elementarnej*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 90.

- kompetencje związane z kontrolą i oceną osiągnięć uczniów oraz jakościowym pomiarem pracy szkoły;
- kompetencje projektowania i oceny programów oraz podręczników szkolnych;
- kompetencje autoedukacyjne, których istota tkwi w rozwoju zawodowym i samodoskonaleniu²⁷.

Nie jest możliwe, w sposób wyczerpujący przedstawić obraz nauczyciela, skupiając się na jego niezbędnych kompetencjach. Wspomniane powyżej elementy stanowią tylko mały jego fragment. Różnorodność tych kompetencji – których jest wiele i ciągle przybywa – tworzy bogactwo roli nauczyciela o wyjątkowym charakterze. Zadaniem nauczyciela jest jego inwencja, żeby połączyć wiele umiejętności, cech i kompetencji, tak by skutecznie realizować wymagania nie tylko edukacyjne ale też społeczne.

Bez wątpienia jest to stanowisko potwierdzające dynamiczność zawodu nauczyciela, który skazany jest na ciągłe zmiany oraz potrzebę nieustannego rozwoju. Bowiem, każde doświadczenie zawodowe nauczyciela, każda wiedza potwierdzona dyplomem może okazać się niekompletna i niewystarczająca w obliczu interakcji z rozwijającym się uczniem. Nauczyciel powinien zdawać sobie sprawę, z faktu, iż same kwalifikacje oraz podstawowe kompetencje uzyskane w toku kształcenia nie wystarczą na cały okres aktywności zawodowej. Rola nauczyciela wymaga stałego doskonalenia, zarówno w obszarze wiedzy merytorycznej, jak i umiejętności pedagogicznych.

W dobie dynamicznego rozwoju edukacji, ciągłych zmian oraz coraz to nowszych technologii, nauczyciel, aby sprostać licznym zadaniom przed nim stawianym, musi wykazywać się postawą twórczą, podejmować się działań nowatorskich. Działania te dają możliwość wprowadzenia nowych metod, podręczników, tworzenia własnych programów autorskich czy integrowania nowych technologii w proces edukacyjny. Twórczy nauczyciel, to nauczyciel nieszablonowy, planujący zajęcia w kreatywny sposób, swoją postawą motywujący uczniów do samodzielności i innowacyjnego myślenia²⁸. Nauczyciel musi zadbać o to, aby stworzyć inspirujące środowisko edukacyjne, wzbudzające ciekawość najmłodszych. W związku z czym innowacyjny nauczyciel

²⁷ Por. W. Strykowski, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Czasopismo Neodidagmata 27/28, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2003, s. 24.

²⁸ Por. J. Szempruch, *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000, s. 148.

musi na bieżąco śledzić nowe trendy pedagogiczne oraz dostosować je do specyfiki pracy ze swoimi wychowankami.

Musi wykazywać się ogromną świadomością dotyczącą tego, jak wiele od niego zależy, jaki ma wpływ na swoich wychowanków. To on jest odpowiedzialny za to, jak przebiegał będzie proces wychowawczy. Musi zatem tak organizować i modyfikować swoje działania, aby jak najbardziej aktywizowały i motywowały podopiecznych do nabywania nowych doświadczeń, pamiętając o tym, że dzieci z natury są ciekawe otaczającego je świata i uczą się właśnie poprzez samodzielne odkrywanie go. Warunkiem efektywnego uczenia się jest motywacja ale nie zewnętrzna w postaci kar czy nagród ale ta wewnętrzna pochodząca prosto od osoby uczącej się, dając im tym samym satysfakcję i zadowolenie²⁹. Nie mniej ważna jest atmosfera jaką nauczyciel tworzy w swojej grupie, organizując odpowiednie środowisko, zapewniające bezpieczną przestrzeń, sprzyjającą uczeniu się i wszechstronnemu rozwojowi. Budowanie pozytywnych relacji skupiających się na wzajemnym szacunku, akceptacji, empatii i podmiotowym traktowaniu to ważny element procesu edukacyjnego, przynoszący pozytywne efekty³⁰. Kolejne elementy tego procesu czyli osobowość nauczyciela, jego zachowanie, postawy i wartości, którymi kieruje się w życiu a także specjalistyczne wykształcenie, kwalifikacje i odpowiednie kompetencje wzajemnie się przenikają, zapewniając tym samym sukces edukacyjny, opiekuńczy, wychowawczy zarówno wychowankom jak i wychowawcy. Praca nauczyciela charakteryzuje się licznymi, specyficznymi wyzwaniami i odpowiedzialnościami. Wydaje się jednak, że nie cieszy się ona takim uznaniem, na jakie zasługuje.

Zakończenie

Nauczyciel często pełni kluczową rolę jako wzór moralny i osobowy dla swoich wychowanków. Jego postawa powinna w tym kontekście emanować wartościami, godnymi podziwu i naśladowania. Zdolność zdobywania powszechnego szacunku wśród uczniów, oznacza, że jest on doceniany nie tylko za wiedzę pedagogiczną, ale także za swoje postępowanie, uczciwość, empatię i inne pozytywne cechy charakteru. W ten sposób nauczyciel staje się nie

²⁹ Por. A. Bochniarz, *Kompetencje nauczycielskie, w zakresie motywowania uczniów do nauki – opinie studentów*, [w:] Kompetencje nauczyciela. Stan potrzeby i kierunki zmian, E. Koziół, E. Kobyłecka (red.) Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra 2002, s. 83.

³⁰ Por. D. Seta, *Sztuka wzbudzania motywacji uczenia się – rzeczywistość i potrzeby*, [w:] Kompetencje nauczyciela. Stan potrzeby i kierunki zmian, E. Koziół, E. Kobyłecka (red.), Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra 2002, s. 76-77.

tylko przewodnikiem intelektualnym ale również mentorem, kształtującym nie tylko umysł, ale także charaktery uczniów.

Przedstawiona problematyka nie wyczerpuje w całości zagadnienia dotyczącego autorytetu nauczyciela. Rozważania pokazują jak ważny jest to aspekt wpływający na efektywność edukacji, dlatego warto zagłębiać się w tę tematykę oraz dokonywać dalszych analiz, których wyniki mogą wpłynąć na wzmocnienie postrzegania pozycji nauczycieli w społeczeństwie.

Bibliografia

- Babiuch M., *Jak współpracować z rodzicami „trudnych” uczniów?* Wydawnictwo WSIP, Warszawa 2002.
- Bochniarz A., *Kompetencje nauczycielskie, w zakresie motywowania uczniów do nauki – opinie studentów*, [w:] Kompetencje nauczyciela. Stan potrzeby i kierunki zmian, E. Koziół, E. Kobyłecka (red.) Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra 2002.
- Budkowska L., Poszytek P., *Kompetentny nauczyciel - przyszłość czy rzeczywistość*, [w:] Kompetencje przyszłości, Stefan M. Kwiatkowski (red.) Wydawnictwo FRSE, Warszawa 2020.
- Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wydawnictwo „Edytor”, Toruń 1997.
- Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Wydawnictwo Edytor, Toruń 1997.
- Dąbrowska T.E., Wojciechowska-Charlak B., *Między praktyką a teorią wychowania*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997.
- Dylak S., *Nauczyciel – kompetencje i kształcenie zawodowe*, [w:] Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, T. Pilch (red.) t. 3, Warszawa 2004.
- Gołek B., *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, Uniwersytet Jagielloński, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych Tom LXVII, Kraków 2014.
- Gołek B., *Kompetencje współczesnego nauczyciela (wybrane obszary)*, Uniwersytet Jagielloński, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych Tom LXVII, Kraków 2014.
- Hamer H., *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, Wydawnictwo VEDA, Warszawa 2004.
- Hamer H., *Klucz do efektywności nauczania. Poradnik dla nauczycieli*, Wydawnictwo VEDA, Warszawa 2004.
- Karbowniczek A., *Nauczyciel z pasją w edukacji elementarnej*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Ma-

- ciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Karbowniczek J., *Nauczyciel z pasją w edukacji elementarnej*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Kasáčová B., *Kompetencje nauczyciela w kontekście pojmowanej holistycznie edukacji*, [w:] Forum Dydaktyczne: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość, 2009, Numer 5/6, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009.
- Korczyński S., *Obraz nauczyciela w polskiej myśli pedagogicznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, Opole 1992.
- Korczyński S., Oczekiwania związane z pełnieniem roli zawodowej nauczyciela, [w:] Nauczyciel i uczeń w zreformowanej szkole, S. Korczyński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006.
- Kowaluk-Romanek M., Samujło M., Sokołowska-Dzioba T., *Budowanie relacji w przestrzeni edukacyjnej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2022.
- Maksymowicz L., *Kompetencje nauczyciela klas młodszych: od zawodowej roli „matki kwoki” do rewolucjonisty*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydanie trzecie poprawione, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2001.
- Popławska A., *Autonomia nauczyciela w reformowanej szkole*, [w:] Nauczyciel we współczesnej rzeczywistości edukacyjnej, A. Karpińska, M. Zińczuk, K. Kowalczyk (red.) Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021.
- Seta D., *Sztuka wzbudzania motywacji uczenia się – rzeczywistość i potrzeby*, [w:] Kompetencje nauczyciela. Stan potrzeby i kierunki zmian, E. Koziół, E. Kobyłecka (red.), Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra 2002.
- Sokołowska E., *Jak być skutecznym i zadowolonym nauczycielem*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2007.
- Stech K., *Kompetencje zawodowe nauczyciela – spojrzenia na problem*, [w:] K. Ferenz, E. Koziół (red.), Kompetencje nauczyciela-

- wychowawcy, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2002.
- Strykowski W., *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Czasopismo Neodidagmata 27/28, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2003.
- Szempruch J., *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 2000.
- Zaniewska K., *Znaczenie rozwoju zawodowego nauczyciela w procesie „stawania” się mistrzem i w realizacji procesu edukacyjno-wychowawczego*, [w:] Być nauczycielem – opiekunem – wychowawcą. Formacja intelektualna czy rzemiosło? Postulaty, szanse a rzeczywistość, J. Maciąg, I. Stelmasiak (red.) Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013.
- Zbróg Z., Kaleta-Witusiak M., Walasek-Jarosz B., *Kompetencje nauczyciela w zakresie sprawnego prowadzenia lekcji*, Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach, Kielce 2012.

ANDRZEJ SZYMAŃSKI ¹

WŁADZE UKRAIŃSKIE WOBEC SANKTUARIÓW
I STRUKTUR PARAFIALNYCH UKRAIŃSKIEJ CERKWI
PRAWOSŁAWNEJ PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO (UPC)

UKRAINIAN AUTHORITIES TOWARDS THE SANCTUARIES
AND PARISH STRUCTURES OF THE UKRAINIAN ORTHODOX
CHURCH OF THE MOSCOW PATRIARCHATE (UPC)

Streszczenie. Konflikt pomiędzy władzami ukraińskimi a Ukrainą Cerkwią Prawosławną (Patriarchatu Moskiewskiego) jest faktem. Istniejący już wcześniej, wszedł w fazę „dynamiczną” z chwilą wybuchu wojny ukraińsko – rosyjskiej, która rozpoczęła się, jak wiemy, 24 lutego 2022 r. Kierownictwo państwa ukraińskiego uznało, że historyczne i „eucharystyczne” powiązanie strukturalne tej wspólnoty religijnej z prawosławnym patriarchatem moskiewskim nosi znamiona zdrady i jest wyrazem współpracy kościoła z rosyjskim okupantem i agresorem. Podjęto zatem działania zmierzające do ograniczenia funkcjonowania tej i innych wybranych wspólnot wyznaniowych w ukraińskiej przestrzeni religijnej. Na mocy decyzji politycznej zdelegalizowano Rosyjski Kościół Prawosławny na Ukrainie i zagrożono delegalizacją wspólnotom UPC. Podjęto także szereg działań ograniczających funkcjonowanie tej największej w kraju wspólnoty religijnej. Do działań tych zaliczyć należy m. in. akcje przeciwko sanktuariom i strukturom organizacyjnym UPC, zasygnalizowane w niniejszym tekście.

Słowa kluczowe: Ukraina, wojna, prawosławie, delegalizacja, sanktuarium, parafia

Abstract. The conflict between the Ukrainian authorities and the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) is a fact. The conflict, which had existed

¹ Prof. UO, dr hab. Andrzej Szymański, Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji, ORCID 0000-0002-3504-0497.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

before, entered a "dynamic" phase with the outbreak of the Ukrainian-Russian war, which, as we know, began on February 24, 2022. The Ukrainian leadership concluded that the historical and "Eucharistic" structural connection of this religious community with the Moscow Orthodox Patriarchate bore the hallmarks of betrayal and was an expression of the church's collaboration with the Russian occupier and aggressor. Therefore, steps were taken to restrict the functioning of this and other selected religious communities in the Ukrainian religious space. By political decision, the Russian Orthodox Church in Ukraine was delegalized and the UOC communities were threatened with delegalization. A number of measures were also taken to restrict the functioning of this largest religious community in the country. These actions include, among others, the following: actions against sanctuaries and organizational structures of the UPC, signaled in this text.

Keywords: Ukraine, war, Orthodoxy, delegalization, sanctuary, parish

Wstęp

Konflikt ukraińsko – rosyjski, datujący się od aneksji Krymu w 2014 r., a szczególnie wzmożony pełnozakresową agresją militarną Federacji Rosyjskiej rozpoczętą 24 lutego 2022 r. ma swoje odbicie także w sferze wyznaniowej. Poważne naruszenia wolności religijnej oraz inne jaskrawe naruszenia praw człowieka (w tym morderstwa, tortury, przymusowe wysiedlenia, niszczenie obiektów religijnych) stały się ponurą codziennością².

Daleko posunięta nieufność władz ukraińskich wobec Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (dalej UPC), jednej z największych wspólnot religijnych w kraju, uwidacznia się także od 2014 r. Prezydent Ukrainy Petro Poroszenko, rządzący w latach 2014-2019, przyczynił się do wykreowania 15 grudnia 2018 r. na Soborze Zjednoczeniowym Ukraińskich Kościołów Prawosławnych, konkurencyjnej dla UPC wspólnoty religijnej – Prawosławnej Cerkwi Ukrainy (dalej OCU), która została uznana przez Patriarchat Ekumeniczny Konstantynopola³ w 2019 r.⁴ i uzyskała autokefalie⁵.

² D. Vovk, Ukraina: *Projekt ustawy lepszy od innych, obawy dotyczące wolności religii i przekonań nadal istnieją*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2807, dostęp 20 lutego 2025 r.

³ *Patriarchat Ekumeniczny Konstantynopola – pierwszy wśród równych*, <https://ekumenizm.wiara.pl/doc/478312.Patriarchat-Ekumeniczny-Konstantynopola-pierwszy-wsrod-rownych>, dostęp 21 lutego 2025 r.

⁴ *Religia jest bronią i ofiarą konfliktu na Ukrainie*, <https://talkabout.iclrs.org/2019/03/29/religion-is-a-weapon-and-a-victim-of-the-conflict-in-ukraine/>, dostęp 20 lutego 2025 r.

⁵ Autokefalia – „status kościoła chrześcijańskiego (najczęściej prawosławnego albo orientalnego) oznaczający, że jego głowa (biskup, metropolita, patriarcha) nie jest odpowiedzialna przed jakimkolwiek innym hierarchą o wyższej randze”,

W tym roku parlament ukraiński przyjął dwie ustawy, które w pierwszym rzędzie godziły właśnie w UPC⁶. Pierwsza z nich „ustanawia proces decyzyjny dla wspólnot religijnych dążących do zmiany swojej jurysdykcji religijnej. Prawo wymaga, aby decyzja o przeniesieniu do innej jurysdykcji była podejmowana wyłącznie przez członków organizacji religijnej. Ma to na celu zapobieżenie powszechnej zarówno w UPC, jak i w OCU, praktyce, w której jakiegokolwiek zmiany w statutach parafii prawosławnych muszą być zatwierdzone przez odpowiednich obowiązujących biskupów”⁷. Celem ustawy, czego nie ukrywali jej twórcy, było ułatwienie przejścia wspólnot UPC do OCU⁸. „Drugą ustawą zmusza organizacje religijne i stowarzyszenia z „ośrodkami władzy” w Rosji do zmiany nazw, aby jednoznacznie wskazać na swoje związki z Moskwą. Ustawa zakazuje też tym organizacjom wysyłania swoich kapelanów do ukraińskiej armii”⁹. Została ona zaskarżona do Sądu Konstytucyjnego Ukrainy, ten zaś w grudniu 2022 r. uznał ją za zgodną z konstytucją¹⁰.

UPC znalazła się pod szczególną presją w momencie rozpoczęcia pełnoskalowej agresji rosyjskiej. Rząd ukraiński w pierwszych miesiącach agresji rosyjskiej (bezpośrednio po 24 lutego 2022 r.) nie prowadził aktywnej polityki wyznaniowej. Jednak od jesieni tego roku, pod wpływem częściowo udowodnionych sądownie zarzutów przeciwko UPC dotyczących współpracy

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Autokefalia>; *Religia jest bronią i ofiarą konfliktu na Ukrainie*, <https://talkabout.iclrs.org/2019/03/29/religion-is-a-weapon-and-a-victim-of-the-conflict-in-ukraine/>; *Patriarcha Konstantynopola wręczył metropolicie kijowskiemu tomos o autokefalii*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/patriarcha-konstantynopola-wreczyl-metropolicie-kijowskiemu-tomos-o-autokefalii>, dostęp 21 lutego 2025 r.

⁶ D. Vovk, Ukraina: *Projekt ustawy lepszy od innych, obawy dotyczące wolności religii i przekonań nadal istnieją*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2807, dostęp 28 lutego 2025 r.

⁷ Tamże.

⁸ *Rosyjska Cerkiew Prawosławna na Ukrainie: Rada Najwyższa przyjęła projekt ustawy o nazwie Patriarchatu Moskiewskiego*, https://risu.ua/rpc-v-ukrajini-verhovna-rada-uhvalila-zakonoproekt-pro-nazvu-moskovskogo-patriarhatu_n95283, dostęp 28 lutego 2025 r.

⁹ D. Vovk, Ukraina: *Projekt ustawy lepszy od innych, obawy dotyczące wolności religii i przekonań nadal istnieją*, dostęp 28 lutego 2025 r.

¹⁰ Podczas gdy UPC nie może ustanawiać własnych kapelanów polowych, wspólnota ewangelicka pochwaliła się w kwietniu 2023 r. wyświęceniem pierwszej „kapelanki” polowej, 52 letniej Oleksandry Andrijaszyny, „pedagożki społecznej i psycholożki”, zwanej podobno przez żołnierzy „mateczką”. Zob. *Pierwsza kapelanka wojskowa odebrała dyplom w Ukrainie. "Żołnierze nazywają mnie mateczką"*, <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183471,29677635,szkola-kapelanow-na-ukrainie-przeszkolila-30-kapelanow-wojskowych.html>, dostęp 28 lutego 2025 r.

niektórych duchownych z siłami okupacyjnymi nastawienie to uległo zmianie. Od października do grudnia 2022 r. Służba Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) dokonała przeszukań obiektów UPC oraz mieszkań duchownych na terenie całego kraju. Według oświadczeń SBU znaleziono wrogie materiały propagandowe, dowody potwierdzające posiadanie przez duchownych obywatelstwa rosyjskiego a nawet racje żywnościowe armii Federacji Rosyjskiej¹¹.

W niniejszym tekście postaram się przeanalizować działania władz Ukrainy wobec sanktuariów oraz struktur terenowych (parafialnych) i mediów UPC.

Działania władz ukraińskich skierowane przeciwko Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej

Ławra Kijowsko Peczerska jest to najstarsze i najważniejsze ukraińskie sanktuarium prawosławne i jednocześnie jeden z największych kompleksów klasztornych w Europie, którego historia sięga XI wieku. W kompleksie budynków najważniejszego ukraińskiego sanktuarium, wpisanego w 1994 r. na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO, od lat 90. XX w. miały swoją siedzibę cerkwie i muzea (tzw. górna ławra) oraz klasztor męski, Akademia Duchowna wraz z seminarium oraz centralna eparchia i wydziały administracyjne UPC (tzw. dolna ławra)¹². „Obiekt formalnie znajduje się w gestii państwa – pieczę nad nim sprawuje Narodowy Kijowsko-Pieczerski Rezerwat Historyczno-Kulturalny, podlegający Ministerstwu Kultury”¹³. Przez dekadę nadzór władz był iluzoryczny, nie zgłaszały one poważniejszych zastrzeżeń co do funkcjonowania Ławry. W grudniu 2022 r. prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski ogłosił konieczność zachowania „duchowej niepodległości” kraju, a 10 marca 2023 r. powiadomiono władze UPC o rozwiązaniu umowy dzierżawnej zawartej w 2013 r. na czas nieokreślony pod pretekstem nielegalnej rozbudowy niektórych budowli i samowolnego dobudowania 36 budynków¹⁴.

¹¹ D. Vovk, *Ukraina: konflikt w Ławrze Kijowsko – Peczerskiej, projekt ustawy, wpływ na wolność religii lub przekonań*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2823, dostęp 20 lutego 2025 r.

¹² J. Rogoża, *Ukraina: decydujący cios w Patriarchat Moskiewski?*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-04-19/ukraina-decydujacy-cios-w-patriarchat-moskiewski>, dostęp 18 lutego 2025 r.

¹³ Tamże.

¹⁴ D. Vovk, *Ukraina: konflikt w Ławrze Kijowsko – Peczerskiej, projekt ustawy, wpływ na wolność religii lub przekonań*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2823, dostęp 18 lutego 2025 r.; <https://zn.ua/ukr/anticorruption/naterritoriji-kijev-pecherskoji-lavri-vijavili-36-nezakonnikh-novobudov-zmi.html>, dostęp 19 lutego 2025 r.

Termin opuszczenia budynków Ławry, wyznaczony na 29 marca 2023 r. nie został dotrzymany przez stronę cerkiewną w związku czym przełożony wspólnoty zakonników został umieszczony w areszcie domowym¹⁵. W tym czasie siłowe wysiedlenie mnichów zostało powstrzymane dzięki interwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ)¹⁶. Według ONZ, eksmitowanie duchownych mogłoby doprowadzić do przemocy.

UPC bez powodzenia ubiegała się o ochronę sądową. 1 kwietnia 2023 r. Służba Bezpieczeństwa Ukrainy dokonała przeszukania w rezydencji opata, metropolita wyszchorodzkiego i czarnobyłskiego, wikariusz metropolii kijowskiej, Pawła (Lebed'), podejrzewając go o usprawiedliwianie m. in. agresji Rosji na Ukrainę i „gloryfikację” jej uczestników¹⁷. Według niektórych źródeł władze zadeklarowały odstąpienie od wysiedlenia mnichów pod warunkiem przystąpienia przez nich do prorządowej Prawosławnej Cerkwi Ukrainy (OCU)¹⁸. W przypadku ich nieposłuszeństwa wyłączne prawo do użytkowania

¹⁵ D. Głogowski, *Kijowski reżim umieścił metropolię Ławry Kijowsko-Pieczerskiej w areszcie domowym*, <https://legaartis.pl/blog/2023/04/01/kijowski-rezim-umiescil-metropolie-lawry-kijowsko-peczerskiej-w-areszcie-domowym/>, dostęp 18 lutego 2025 r.

¹⁶ Zob. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-06/HRMMU%20Three-month%20update%20-%20June%202023%20RUS_0.pdf; ONZ oświadczyła, że władze Ukrainy przychyliły się do ich prośby i nie wydalily siłą mnichów UPC z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej; <https://spzh.eu/en/news/74521-report-uoc-monks-not-evicted-from-kyiv-pechersk-lavra-at-uns-request>, dostęp 25 lutego 2025 r. Zob. tamże: „Ministerstwo Kultury przedwcześnie rozwiązało umowę dzierżawy z UPC na Ławrę Kijowsko-Pieczerską, która jest własnością państwa. Władze wzięły pod uwagę wysiłki rzecznicze ONZ i powstrzymały się od działań, które mogłyby prowadzić do przemocy, a także nie wydalily siłą UPC z Ławry w wyznaczonym terminie 29 marca – podała organizacja”.

¹⁷ D. Vovk, *Ukraina: konflikt w Ławrze Kijowsko – Peczerskiej*, dostęp 18 lutego 2025 r.

¹⁸ D. Głogowski, art. cyt., <https://legaartis.pl/blog/2023/04/01/kijowski-rezim-umiescil-metropolie-lawry-kijowsko-peczerskiej-w-areszcie-domowym/>, dostęp 18 lutego 2025 r.; D. Vovk, *Ukraina: Projekt ustawy lepszy od innych, obawy dotyczące wolności religii i przekonań nadal istnieją*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2807, dostęp 19 lutego 2025 r. Ogólnie idea przejścia duchowieństwa UPC do PCU nie cieszy się popularnością. Jak informuje w wywiadzie dla „Przeglądu Prawosławnego” biskup Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi, metropolita zaporoski i melitopolski Łukasz (Kowalenko): „Tylko dwóch biskupów Ukraińskiej Prawosławnej Cerkwi przyszło w 2018 roku na tzw. „sobór zjednoczeniowy”, w wyniku którego powstała PCU [koncesjonowana Prawosławna Cerkiew Ukrainy, ciesząca się poparciem władz – AS]. Dwóch z ponad stu hierarchów! Z ponad dwunastu tysięcy duchownych do nowej struktury przeszło jedynie nieco ponad stu”. Zob. A. Matreńczyk, *Źródłem problemów jest raskol*, <https://przegladprawoslawnny.pl/2025/01/09/zrodlem-problemow-jest-raskol/>, dostęp 19 lutego 2025 r.

nieruchomości Ławry miałyby otrzymać ta właśnie wspólnota religijna, uważana przez UPC za schizmatyczną. Ostatecznie na współpracę zgodził się jeden z kilkuset mnichów i został za to mianowany nadzorcą budynków odebranych UPC (tzw. „biskupem”)¹⁹. Należy wspomnieć, że już 2 grudnia 2022 r. w ramach propaństwowej cerkwi OCU wyodrębniona została specjalna osoba prawna, która miała przejąć Ławrę z rąk UPC. Innymi słowy „Ławra Kijowsko-Pieczerska Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny została zarejestrowana jako monaster w ramach OCU”²⁰. 16 kwietnia 2023 r. p.o. opata Ławry Kijowsko-Pieczerskiej z ramienia OCU, archimandryta Abraham, odprawił w Soborze Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny Ławry Kijowsko-Pieczerskiej pierwsze od 300 lat nabożeństwo w języku ukraińskim²¹.

10 sierpnia 2023 r. sąd gospodarczy Kijowa uwzględnił żądanie Narodowego Rezerwatu „Ławra Kijowsko – Peczerska”, sprawującego zarząd obiektu z ramienia Ministerstwa Kultury Ukrainy i zezwolił na eksmisję zakonników Ławry²². Natomiast w końcu stycznia 2025 r. kijowski Północny Gospodarczy Sąd Apelacyjny wstrzymał rozpatrywanie sprawy o eksmisję do czasu stwierdzenia legalności rozwiązania umowy dzierżawnej, o której wyżej²³. Batalie prawne wciąż trwają, 27 lutego 2025 r. w tymże kijowskim Północnym Gospodarczym Sądzie Apelacyjnym odbyła się kolejna rozprawa w sprawie rozwiązania umowy o korzystanie mnichów z Ławry Dolnej²⁴.

1 września 2023 r. Prawosławna Cerkiew Ukrainy (OCU) przeszła na kalendarz juliański, czym odróżnia się obecnie od UPC, która pozostaje przy kalendarzu gregoriańskim. 12 listopada tego roku podobnej zmiany dokonała zdominowana przez OCU Ławra Kijowsko-Pieczerska²⁵.

¹⁹ Tamże.

²⁰ <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/zareyestrovano-svyato-uspensku-kyyevo-pechersku-lavru-yak-monastyr-u-skladi-ptsu/>, dostęp 19 lutego 2025 r.

²¹ J. Denkowycz, *Po raz pierwszy od 300 lat w Soborze Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny rozbrzmiewała modlitwa w języku ukraińskim (wideo)*, <https://kyiv.tsn.ua/v-uspenskomu-sobori-vpershe-za-300-rokiv-molitva-ukrayinskoyu-movoyu-video-2308798.html>, dostęp 19 lutego 2025 r.

²² <https://przegladprawoslawny.pl/2023/08/13/sad-zezwolil-na-eksmisje-mnichow-z-lawry-kijowsko-pecherskiej/>, dostęp 19 lutego 2025 r.

²³ <https://pravlife.info/sud-ostanovil-rassmotrenie-dela-o-vyselenii-monahov-iz-nizhnej-lavry/>, dostęp 19 lutego 2025 r.

²⁴ *Dziś odbędzie się kolejny proces w sprawie eksmisji mnichów z Kijowskiego monasteru*, <https://raskolam.net/en/84083-sogodni-vidbudetsya-cherhoviy-sud-u-spravi-pro-vyselennya-chencziv-kyyevo-pecherskoyi-lavry/>, dostęp 27 lutego 2025 r.

²⁵ *Ławra Kijowsko-Pieczerska ogłosiła przejście na nowy kalendarz juliański*, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyiv-lavra-n-ovojulianskyj-kalendar/32681662.html>, dostęp 19 lutego 2025 r.

W chwili obecnej część budynków Ławry służy nadal UPC, reszta zaś pozostaje w gestii OCU²⁶. 1 grudnia 2022 r. zarejestrowano statut monasteru Ławry Kijowsko-Pieczerskiej Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny jako jednostki podległej OCU²⁷. „2 grudnia 2022 r. arcybiskup Czernihowa i Niżyna arcybiskup Eustracjusz (Zoria) ogłosił na Facebooku, że Ławra Kijowsko-Pieczerska została oficjalnie zarejestrowana jako monastyr w ramach OCU”²⁸. „W początkach stycznia 2023 r. Sobór Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i kościół refektarza Ławry Kijowsko-Pieczerskiej zostały zwrócone państwu”²⁹.

Budynki odebranej wiernym UPC Ławry Kijowsko – Peczerskiej są regularnie wykorzystywane do organizowania świeckich wydarzeń, takich jak koncerty czy nawet pokazy kulinarne³⁰. 6 grudnia 2024 r. prezydent Wołodymyr Zełenski wygłosił przemówienie podczas tzw. „wojskowego śniadania modlitewnego”. W refektarzu Ławry zbudowano specjalne podwyższenie, wstawiono stoły i ławy dla uczestników oraz aparaturę służącą transmitowaniu tego wydarzenia³¹. Miesiąc wcześniej, 4 listopada 2024 r. także w refektarzu Ławry miało miejsce „spotkanie modlitewne” zorganizowane przez szefa radykalnego nacjonalistycznego ugrupowania „Braterstwo” Dmytro Korczyńskiego³². Jak podaje portal dziennikarzy prawosławnych UOJ, Korczyński w przeszłości zalecał wchodzenie do cerkwi UPC, a w przypadku znalezienia tam „moskiewskich” ksiąg lub ikon nakazywał je spalić, „najlepiej razem z cerkwiąmi”. Przekonywał, że takie działania są uzasadnione, nazywając kościoły UPC „kurnikami”³³.

Tego typu działania spotkały się z ostrą krytyką arcybiskupa Antoniego (Pakanycza), metropolity borysławskiego i browarskiego, kanclerza Ukrain-

²⁶ Zob. A. Matreńczyk, *Źródłem problemów jest raskoł*, dostęp 19 lutego 2025 r.

²⁷ *W ramach OCU na terenie rezerwatu Ławra Kijowsko-Pieczerska zarejestrowano monastyr*, <https://rayon.in.ua/news/557450-kievo-pecherska-lavra-ofitsiyno-stala-monastirem-u-skladi-ptsu>, dostęp 27 lutego 2025 r.

²⁸ Zob. <https://www.volyn.com.ua/news/232451-mytropolit-epifanii-prokomentuvav-povernennia-ukrainskoi-molytvy-do-kyievo-pecherskoi-lavry>, dostęp 27 lutego 2025 r.

²⁹ *Główne świątynie Ławry Peczerskiej w Kijowie powróciły pod zarząd państwa*, <https://kresy24.pl/glowne-swiatynie-lawry-pecherskiej-w-kijowie-powrocily-pod-zarzad-panstwa/>, dostęp 25 lutego 2025 r.

³⁰ <https://spzh.eu/en/news/83406-zelensky-hosts-military-breakfast-in-kyiv-lavras-refectory-church>, dostęp 17 lutego 2025 r.

³¹ Tamże.

³² <https://spzh.eu/en/news/82894-kyiv-korchynsky-who-urged-the-destruction-of-uoc-temples-speaks-in-lavra>, dostęp 17 lutego 2025 r.

³³ <https://spzh.life/en/news/72379-korchynsky-about-lavra-monks-dont-want-to-leave-you-will-crawl-out-then>, dostęp 17 lutego 2025 r.

skiej Cerkwi Prawosławnej (UPC). W wypowiedzi z 15 grudnia 2024 r. opublikowanej na portalu www.pravlife.info określił organizowanie wydarzeń świeckich w Komorze Refektarzowej Ławry Kijowsko – Peczerskiej jako bluźnierstwo i zbezczeszczenie miejsca świętego. O ile bowiem refektarz ze swej natury przeznaczony jest do spożywania posiłków, to jednak zwykle odbywa się to wraz z modlitwą, czytaniem żywotów, męczenników i świętych Ojców, w atmosferze *sacrum*, z którą nie licują „śniadania modlitewne z udziałem innowierców”³⁴.

5 marca 2025 r. Ministerstwo Kultury Ukrainy powołało specjalną komisję do zbadania relikwii przechowywanych w Ławrze Kijowsko – Peczerskiej³⁵. Celem badań miało być „określenie wartości historycznej i naukowej szczątków świętych”³⁶. Reakcja arcybiskupa Jonasza (Czerepanowa), wikariusza metropolii kijowskiej UPC na te działania była bardzo gwałtowna. Nazwał on członków komisji „diabłami”, planowane działania zaś „bluźnierstwem”³⁷.

Działania władz ukraińskich skierowane przeciwko Ławrze Poczajowskiej

Drugim co do znaczenia sanktuarium prawosławnym na Ukrainie jest Ławra Poczajowska (Ławra Zaśnięcia Matki Bożej w Poczajowie w rejonie krzemienieckim obwodu tarnopolskiego na Wołyniu)³⁸, w której funkcjonuje m. in. seminarium duchowne³⁹. Sanktuarium jest „kontrolowane” przez Ukraińską Cerkiew Prawosławną (UPC)⁴⁰.

Podobnie jak Ławra Kijowsko-Peczerska, sanktuarium w Poczajowie pozostaje w centrum zainteresowania władz ukraińskich ze względu na tę właśnie podległość. Już w marcu 2023 r. minister kultury i polityki informacyjnej Ukrainy Ołeksandr Tkaczenko przedstawił w programie telewizyjnym „My-

³⁴ Metropolita Antoni (Pakanich): *To, co dzieje się w Refektarzu Ławry, jest bluźnierstwem*, <https://pravlife.info/mitropolit-antonij-pakanich-to-chto-proishodit-v-trapeznoj-palate-lavry-jeto-koshhunstvo/>, dostęp 20 lutego 2025 r.

³⁵ Ministerstwo Kultury powołało komisję do zbadania świętych relikwii w Ławrze Kijowsko-Peczerskiej, <https://spzh.life/ru/news/85290-minkult-sozda-komissiju-po-proverke-svjatykh-moshchej-v-kievo-pecherskoj-lavre>, dostęp 7 marca 2025 r.

³⁶ Tamże.

³⁷ „Diabły” – biskup UPC komentuje inspekcję relikwii w Ławrze przez Ministerstwo Kultury, <https://spzh.life/ru/news/85300-cherti-arkhierej-upts-prokommentiroval-proverku-minkultom-moshchej-v-lavre>, dostęp 7 marca 2025 r.

³⁸ Zob. <https://pochaevlavra.org/?pid=1>, dostęp 22 lutego 2025 r.

³⁹ Zob. <http://pds.org.ua/>, dostęp 22 lutego 2025 r.

⁴⁰ Ławra Zaśnięcia Poczajowa – Wikipedia, wolna encyklopedia, dostęp 22 lutego 2025 r.

Ukraina” „okoliczności i warunki wypowiedzenia najmu dużym zespołom klasztornym [ławry, monastery- AS] podlegającym dotychczas Ukraińskiemu Kościołowi Prawosławnemu Patriarchatu Moskiewskiego”⁴¹.

1 grudnia 2024 r. przełożeni Ławry Zaśnięcia Matki Bożej w Poczaïowie otrzymali pismo o konieczności przeprowadzenia przez władze Państwowego Rezerwatu Historyczno-Architektonicznego Krzemieniec-Poczaïów (działające w imieniu właściciela nieruchomości monasteru, czyli Ministerstwa Kultury Ukrainy) „inventaryzacji mienia państwowego [...], przekazanego na mocy umowy nr 1 z dnia 12 grudnia 2003 r. do Ławry Poczaïowskiej, a także zabytków sztuki sztalugowej i monumentalnej zespołu budynków Ławry [...]”⁴². Władze monasteru stanowczo sprzeciwiły się tym zamiarom, gdyż według nich m. in.:

„– umowa z 2003 r. o nieodpłatnym korzystaniu przez Ławrę Zaśnięcia Matki Bożej Poczaïowa z kompleksu budynków Ławry Poczaïowskiej (sobór Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, cele monasteru, dom biskupi, dzwonnica, budynek bramy) „nie przewiduje inventaryzacji ruchomości”. W związku z tym Ławra Poczaïowska „nie ma obowiązku zezwalać przedstawicielom rezerwatu na przeprowadzenie inventaryzacji ruchomości”;

– zgodnie z aktem przyjęcia i przekazania mienia podpisanym 18 grudnia 2003 r., zabytki sztuki sztalugowej i monumentalnej (sprzęty cerkiewne) nie zostały przekazane do Ławry Poczaïowskiej, „w związku z tym inventaryzacja sprzętów cerkiewnych, które znajdują się w Soborze Zaśnięcia Matki Bożej, Trójcy Świętej i celach monasteru, jest nielegalna”⁴³.

Według metropolity Wołodymira (Moroza), opata Ławry Poczaïowskiej, państwo ukraińskie nie posiada żadnych dokumentów potwierdzających prawa własności do sprzętów kościelnych stanowiących wyposażenie monasteru. Zatem inventaryzacja „cudzego mienia” jest „bezpodstawna”⁴⁴. Archimandryta Gabriel, sekretarz prasowy Ławry, określił próby inventaryzacji tych ruchomości jako wandalizm i obrazę uczuć religijnych mnichów poczaïowskich, na które nie pozwalał sobie nawet komunistyczny rząd radziecki oraz „hybrydowe wywłaszczenie i konfiskatę”⁴⁵.

⁴¹ Ławra Poczaïowska przejdzie pod zarząd państwa, <https://www.onet.pl/informacje/kai/lawra-poczaïowska-przejdzie-pod-zarząd-państwa/87włbsz,30bc1058>, dostęp 22 lutego 2025 r.

⁴² Ławra Poczaïowska wyjaśniła, dlaczego sprzeciwia się inventaryzacji ruchomości, <https://pravlife.info/v-pochaevskoj-lavre-pojasnili-pochemu-vozzrazhajut-protiv-inventarizacii-dvizhimogo-imushhestva/>, dostęp 24 lutego 2025 r.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże. Ławra nie sprzeciwiała się natomiast inventaryzacji przez władze państwowe 58 obiektów sztuki użytkowej, malarstwa i grafiki o znaczeniu

Obecnie działania agend państwa ukraińskiego wobec Ławry Poczajowskiej Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny koncentrują się, jak się wydaje, na akcji nękania. W końcu lutego 2025 r. a ramach projektu informacyjnego „Historia prawdziwa”, którego twórcy związani są z Ministerstwem Kultury Ukrainy, nakręcono półtoragodzinny film propagandowy⁴⁶, zawierający szereg przeinaczeń faktów i manipulacji, dotyczących sposobu korzystania przez mnichów UPC z państwowych nieruchomości Ławry. W filmie oskarżono ich o wspieranie „rosyjskiego świata” i wyrażono ubolewanie, że monaster nie został przekazany grekokatolikom⁴⁷.

Działania przeciwko strukturom terenowym i mediom UPC

W kwietniu 2021 r. prymas OCU metropolita Epifaniusz zauważył w wywiadzie dla ukraińskich mediów, że wszystkie cerkwie prawosławne na Ukrainie należą do OCU, ponieważ Patriarchat Moskiewski – według niego – zaanektował je (czyli „skradł”) jeszcze w XVII wieku⁴⁸.

Po rozpoczęciu agresji Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. władze lokalne rozpoczęły wydawanie decyzji zakazujących działalności lub zawieszających działalność parafii UPC w podległych im społecznościach. Działania takie są jednak pozbawione mocy prawnej, gdyż tego typu ograniczenia mogły być nałożone tylko w drodze decyzji sądu⁴⁹. Mówi o tym art. 16 ustawy⁵⁰ „O wol-

muzealnym, opisanych w inwentarzu z 1967 r., które zgodnie z ukraińską ustawą „o ochronie dziedzictwa kulturowego”. Przedmioty te „zdeponowało” w Ławrze państwo radzieckie.

⁴⁶ *Чому в Україні досі моляться російським царям?*, <https://www.youtube.com/watch?v=7e2rAcaviK4>, dostęp 27 lutego 2025 r.

⁴⁷ *Organizator pokazu kulinarnego w monastyrze kijowsko-peczerskim przeniósł się do Ławry Poczajowskiej*, Organizator pokazu gotowania w Monastyrze Kijowsko-Peczerskim przeniósł się do Ławry Poczajowskiej – Raskolam.net. dostęp 27 lutego 2025 r.

⁴⁸ *Epifaniusz opowiedział, jak OCU pracuje nad ujednoliceniem tradycji kościelnych i zwróceniem tych, którzy zostali "skradzeni" przez Rosję*, <https://web.archive.org/web/20210425213359/https://www.radiosvoboda.org/a/news-epifanij-cerkovna-tradycja/31221692.html>; *Wszystkie parafie prawosławne na Ukrainie należą do OCU*, <https://web.archive.org/web/20210425220226/https://www.unian.ua/society/vsi-pravoslavni-parafiji-v-ukrajini-nalezhat-pcu-epifaniy-novini-ukrajini-11400073.html>, dostęp 11 marca 2025 r.

⁴⁹ *Lokalne zakazy UPC (MP) nie działają. Dlaczego i co mówi prawo Ukrainy?*, <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-mp-viyna-zakon/31936219.html>, dostęp 10 marca 2025 r.

ności sumienia i organizacji religijnych („*Про свободи совісті та релігійні організації*”) uchwalonej 23 kwietnia 1991 r. Zatem ani lokalne, ani centralne władze państwowe nie miały w tym czasie uprawnień pozwalających na zamknięcie „powagą własną” świątyni, „przeniesienie jej” do innej wspólnoty religijnej czy delegalizacji instytucji religijnych (np. podległych Patriarchatowi Moskiewskiemu)⁵¹. Dodatkowo wiele wspólnot UPC działało i działa bez jakiegokolwiek rejestracji państwowej. *De facto* istnieją, *de iure* nie. W takiej sytuacji, jako że nie sposób prawnie „zawiesić” lub „zlikwidować” („zdelegalizować”) formalnie nieistniejącą wspólnotę, pozostaje przejęcie siłowe nieruchomości, połączone z próbą rozproszenia czy też zastraszenia wiernych. W niektórych przypadkach „decyzjom likwidacyjnym” towarzyszyły nakazy niezwłocznego zarejestrowania się w strukturach OCU (np. taki „nakaz” wydała 7 marca 2022 r. rada miejska Truskawca dwóm parafiom UPC znajdującym się na jej terenie⁵²).

W roku 2022 rady szczebla miejskiego bądź wiejskiego „zakazały” działalności religijnej struktur UPC lub taką działalność „zawiesiły” co najmniej w 21 przypadkach (m. in. w Gródku – 28 lutego⁵³, Drohobyczu – 10 marca⁵⁴, Konotopie – 4 maja⁵⁵, Browarach – 6 maja⁵⁶, Olewsku – 10 maja⁵⁷, Kagarlyku

⁵⁰ ЗАКОН УКРАЇНИ *Про свободу совісті та релігійні організації* (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283), Стаття 16; Припинення релігійної організації. Релігійна організація може бути припинена: 1) у зв'язку з її реорганізацією або ліквідацією; 2) за рішенням суду у разі порушення цього Закону [...]. W pełnym brzmieniu artykułu opisane są przesłanki, które pozwalają na likwidację organizacji religijnej na drodze sądowej.

⁵¹ *Lokalne zakazy UPC (MP) nie działają. Dlaczego i co mówi prawo Ukrainy?*, <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-mp-viyna-zakon/31936219.html>, dostęp 11 marca 2025 r.

⁵² *W Drohobyczu działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana*, <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/u-drohobychi-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu>, dostęp 12 marca 2025 r.

⁵³ *Działalność Patriarchatu Moskiewskiego została w Gródku zakazana*, https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/u-horodku-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu#google_vignette, dostęp 12 marca 2025 r.

⁵⁴ *W Drohobyczu działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana*, <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/u-drohobychi-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu>, dostęp 12 marca 2025 r.

⁵⁵ *У Конотопі міський голова заборонив діяльність УПЦ МП*, <https://web.archive.org/web/20220519192333/https://www.rbc.ua/ukr/news/konotop-e-mer-zapretil-deyatelnost-upts-mp-1651672748.html>, dostęp 12 marca 2025 r.

⁵⁶ *У Броварах заборонили УПЦ Московського патріархату. І перейменують вулиці*, <https://web.archive.org/web/20220519192334/https://www.rbc.ua/ukr/news/>

– 12 maja⁵⁸, Schodnicy – 13 maja⁵⁹, Borysławiu, Perejasławiu, wiejskiej wspólnocie terytorialnej Prystółyczna – 19 marca⁶⁰, Bohorodczanach – 23 maja⁶¹, Nowoarchangielsku – 24 maja⁶², Stryju – 26 maja⁶³, Rawie Ruskiej – 27 maja⁶⁴, Boryspolu – 13 czerwca⁶⁵, Czerkasach – 23 czerwca⁶⁶, Lwowie – 1 lipca⁶⁷.

brovarah-zapretili-upts-moskovskogo-patriarhata-1651835049.html, dostęp 12 marca 2025 r. Zakaz został wydany „na czas obowiązywania stanu wojennego”.

⁵⁷ *Deputowani Olewskiej Rady Miejskiej przegłosowali delegalizację UKP PM*, <https://www.korosten-info.com/novosti-korosten/deputati-olevskoj-miskradi-progolosuvali-za-zaboronu-upc-mp>, dostęp 12 marca 2025 r. W tym przypadku deputowani miejscy „zdelegalizowali” cały Ukraiński Kościół Prawosławny (Patriarchatu Moskiewskiego) „na swoim terenie”.

⁵⁸ *Deputowani Rady Miejskiej Kagarlyk głosowali za zawieszeniem działalności UKP PM na terenie gminy*, https://risu.ua/deputati-kagarlickoyi-miskradi-progolosuvali-za-prizupinennya-diyalnosti-upc-mp-na-teritoriyi-gromadi_n129146#goog_rewarded, dostęp 13 marca 2025 r. Działalność „zawieszono” na czas trwania stanu wojennego.

⁵⁹ *Działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana na terytorium wspólnoty schodnickiej*, <https://drogmedia.net.ua/2022/05/20/na-terytorii-skhidnytskoi-hromady-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁰ *У Бориславі міськрада заборонила діяльність УПЦ Московського патріархату*, <https://web.archive.org/web/20220519192332/https://www.rbc.ua/ukr/news/borislave-gorsovets-zapretil-deyatelnost-upts-1652977458.html>; W innym mieście obwodu kijowskiego UKP PM został zdelegalizowany, https://lb.ua/society/2022/05/19/517370_shche_misti_kiivshchini_zaboronili.html, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶¹ *W Bohorodczanie zakazano działalności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej MP*, <https://mi100.info/2022/05/23/u-bogorodchanah-zaboronyly-diyalnist-ukrayinskoyi-pravoslavnyi-cerkvy-mp/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶² *Działalność UKP PM została zakazana w gminie nowoarchangielskiej*, <https://cbn.com.ua/news/2022-05-27-u-novoarhangelskij-gromadi-zaboronyly-diyalnist-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶³ *Obwód stryjski bez Patriarchatu Moskiewskiego: gmina zakazała działalności UKP PM*, <https://lviv.media/lvivshchyna/30773-stryyshchyna-bez-moskovskoho-patriarkhatu-u-hromadi-zaboronyly-diialnist-upts-mp/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁴ *W Rawie-Ruskiej działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana*, <https://www.lmn.in.ua/u-ravi-ruskij-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁵ *W Boryspolu działalność UKP PM została zakazana*, <https://kyiv24.news/news/na-boryspilshhyni-zaboronyly-diyalnist-upcz-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁶ *Rada Miejska Czerkasów zakazała działalności UPC Patriarchatu Moskiewskiego*, <https://glavcom.ua/country/incidents/miskrada-cherkas-zaboronila-diyalnist-upc-moskovskogo-patriarkhatu-855191.html>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁷ *Władze Lwowa zakazały działalności w mieście duchownych Patriarchatu Moskiewskiego*, <https://www.gosc.pl/doc/7670915.Wladze-Lwowa-zakazaly-dzialalnosci-w-miescie-duchownych>, dostęp 13 marca 2025 r.

Ponadto wiele rad obwodowych, miejskich i wiejskich zaapelowało do władz centralnych o prawne zakazanie działalności UPC na terytorium Ukrainy. Apelowano także do wspólnot parafialnych o „dobrowolne” przejście do cerkwi „prorządowej” – OCU⁶⁸.

W roku 2023 działania skierowane przez władze samorządowe przeciwko UPC zmieniły nieco charakter. Oprócz „emocjonalnych” zakazów i apeli pozbawionych znaczenia prawnego, zaczęto coraz częściej wypowiadać parafiom umowy o dzierżawie lub użytkowania świątyń stanowiących własność państwową lub apelować o to do władz zwierzchnich. Tak zrobiła 4 kwietnia tego roku rada miejska Kamieńca Podolskiego⁶⁹ i rada obwodowa w Summach⁷⁰. 17 kwietnia rada miejska Tarnopola zakazała eparchii tarnopolskiej UPC korzystania z gruntu, na którym posadowiona jest cerkiew katedralna⁷¹. 10 kwietnia rada obwodowa w Równem oprócz kierowanych do Rady Najwyższej Ukrainy z apelem o delegalizację UPC podjęła decyzję o odebraniu tej społeczności prawa do korzystania działek gruntowych⁷². 28 kwietnia rada obwodowa w Winnicy rozwiązała umowy dzierżawy i zakazała użytkowania nieruchomości na nich położonych, a należących do diecezji winnickiej, tulczyńskiej i mohylewsko – podolskiej UPC⁷³. Podobnych decyzji było więcej.

Jedną z metod ograniczania funkcjonowania wspólnot UPC było odcinanie ich od dostaw mediów (prąd, gaz) czy ograniczanie dostępu do usług komunalnych (np. wywóz śmieci)⁷⁴.

W bardzo wielu przypadkach aktywiści cerkwi patriarchatu kijowskiego OCU przy współpracy najczęściej władz lokalnych (lecz nie tylko – odnotowano „współpracę” np. grupy Prawy Sektor) i bierności policji przejmowali siłowo cerkwie należące do jurysdykcji UPC i „przenosili” je – wraz ze

⁶⁸ *„Czerwona kartka” dla UKP PM*, <https://wz.lviv.ua/statti/463158-chervona-kartka-dlia-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁶⁹ *Kamieniec Podolski odebrał UKP PM prawo do korzystania z cerkwi i gruntów*, <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/4/7396406/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁷⁰ *Deputowani Sumskiego Obwodu Regionalnego poparli apel o rozwiązanie umów z UPC*, <https://suspilne.media/sumy/435429-deputati-sumskoi-oblradi-pidtrimali-zvernenna-sodo-rozirvanna-dogovoriv-z-upcl>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁷¹ *W Tarnopolu UKP PM otrzymał zakaz korzystania z działki*, <https://zmina.info/news/u-ternopoli-upcz-mp-zaboronyly-korystuvatysya-zemelnouy-dilyankoyu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁷² *W Równem za trzecim podejściem odebrano prawo do użytkowania działek dla UKP PM*, <https://zahid.espreso.tv/u-rivnomu-z-tretoj-sprobi-pripinili-pravokoristuvannya-zemelnimi-dilyankami-dlya-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

⁷³ *Winnicka Rada Obwodowa rozwiązała umowy dzierżawy gruntów z UKP PM*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3701922-vinnicka-oblrada-pripinila-dogovori-orendi-zemli-ta-neruhomosti-upc-mp.html>, dostęp 14 marca 2025 r.

⁷⁴ Tamże.

wspólnotami parafialnymi pod jurysdykcję OCU. Działania takie miały miejsce już przed wybuchem wojny z Rosją. Niekiedy przejmowano nieruchomości inne niż świątynie. Oto kilka przykładów.

Na przełomie lutego i marca 2019 r. we wsi Hniezdyczna w obwodzie zbarskim doszło do siłowego przejęcia cerkwi UPC na rzecz OCU. W zajęciu świątyni, wzięli udział członkowie radykalnej organizacji Prawy Sektor⁷⁵. Policja nie reagowała.

19 kwietnia 2023 r. członkowie wspólnoty parafialnej cerkwi pw. św. Jerzego w mieście Chmielnicki zwrócili się z apelem do ambasadorów państw Unii Europejskiej (UE), koordynatora ONZ na Ukrainie oraz delegata UE w związku z siłowym zajęciem ich świątyni przez aktywistów OCU, do której parafianie mieli być „przeniesieni” bez ich zgody. W apelu szczególnie mocno zaakcentowano dyskryminację religijną, jakiej poddana została wspólnota UPC⁷⁶.

16 lipca 2024 r. przedstawiciele władz lokalnych oraz aktywiści OCU przejęli siłowo cerkiew pw. św. Mikołaja we wsi Pryłupy w rejonie chmielnickim⁷⁷.

26 października 2024 r. wybuchł pożar w świątyni UPC pw. św. Mikołaja w Kobieliakach w obwodzie połtawskim⁷⁸. Przyczyną miał być upadek świecy na podłogę⁷⁹.

1 listopada 2024 r. płonął cerkiew pw. św. Mikołaja (należąca do UPC) w miejscowości Zariczany, dużej wsi w obwodzie i rejonie żytomierskim. Pożar zniszczył jedno z pomieszczeń świątyni, zabudowania gospodarcze oraz wystrój wewnątrz na powierzchni 100 m. kw. Przyczyny pożaru nie są znane⁸⁰.

30 listopada 2024 r. spłonęła część dachu cerkwi pw. Ochrony Najświętszej Maryi Panny Ukrainskiej Cerkwi Prawosławnej (UPC) w mieście Mała Wyska, rejon nowoukraiński, obwód kirowogradzki⁸¹. Nikt nie ucierpiał⁸².

⁷⁵ *Ukraina: Prawy sektor pomógł w siłowym przejęciu cerkwi*, <https://kresy.pl/wydarzenia/regiony/ukraina/ukraina-prawy-sektor-pomogl-w-silowym-przejeciu-cerkwi-video/>, dostęp 9 marca 2025 r.

⁷⁶ *Parafianie „zdobytego” kościoła św. Jerzego w Chmielnickim zwrócili się do ONZ*, Parafianie zdobytego kościoła św. Jerzego w Chmielnickim apelowali do ONZ – Raskolam.net, dostęp 8 marca 2025 r.

⁷⁷ *W diecezji chmielnickiej UPC poinformowała o zajęciu kolejnej cerkwi*, <https://raskolam.net/en/79972-uhmelnyckij-yeparhiyi-upcz-povidomyly-pro-zahoplennya-shhe-odnogo-hramu/>, dostęp 8 marca 2025 r.

⁷⁸ *W Kobieliach wybuchł pożar w kościele UPC*, <https://spzh.life/ru/news/82726-v-kobeljakakh-v-khrame-upts-voznik-pozhar>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁷⁹ *Pożar kościoła w Kobielianach*, <https://exo.in.ua/news/68604>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁸⁰ *W Zarechanach płonął kościół UPC*, <https://spzh.eu/ru/news/82796-v-zarechanakh-horela-tserkov-upts>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁸¹ *Na Malaya Viska płonęła świątynia UPC*, <https://spzh.eu/ru/news/83316-v-maloi-viske-horel-khram-upts>, dostęp 7 marca 2025 r.

27 grudnia 2024 r. działacze „prorządowej” OCU weszli siłowo (niszcząc zamki) do soboru katedralnego Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny Ukrainiejskiej Cerkwi Prawosławnej (UPC) w mieście Krzemieńczuk w obwodzie połtawskim, rejonie krzemieńczuckim⁸³ (środkowa Ukraina). Celem ataku było dokonanie „inwentarza mienia kościelnego”. Działaniom tym towarzyszyły „obraźliwe zachowania”. „Aktywiści zachowywali się agresywnie, byli niegrzeczni i używali przekleństw. Najeźdźcy, którzy nie wierzą w Boga, ludzie, którzy dzielą społeczeństwo i sięją nienawiść religijną” – tak scharakteryzowali to wydarzenie duchowni pełniący posługę w soborze⁸⁴. Wierni należący do UPC starali się bronić swej świątyni, jednak ostatecznie została ona opieczętowana przez policję. Aktywiści OCU planowali odprawić nabożeństwo w przejętym soborze już 29 grudnia 2024 r.⁸⁵

5 marca 2025 r. administracja lokalna skonfiskowała nieruchomości należące do UPC we wsi Bugryń w obwodzie rówieńskim, położone na działce o powierzchni 1,5 tys. m². Władze twierdziły, że wspólnota nie posiadała żadnych dokumentów potwierdzających własność ziemi i posadowionych na niej budynków o przeznaczeniu świeckim (pracownia rentgenowska, przychodnia – laboratorium, oddział położniczy)⁸⁶.

6 marca 2025 r. zwolennicy OCU zajęli należącą do UPC Cerkiew Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny we wsi Komarinka w obwodzie czerniowieckim. Według przedstawicieli eparchii czerniowiecko – bukowiniejskiej UPC atak odbył się „za przyzwoleniem organów ścigania, które nie zapobiegły zajęciu świątyni”⁸⁷.

⁸² *W obwodzie kirowohradzkim zapalił się kościół. Ratownicy ugasili pożar*, <https://spzh.eu/ru/news/82796-v-zarechanakh-horela-tserkov-upts> <https://dsns.gov.ua/news/nadzvicaini-podiyi/u-kirovogradskii-oblasti-zainialasia-cerkva-riatuvalniki-likviduvali-pozezu>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁸³ Zob. profil soboru na Facebooku; <https://www.facebook.com/profile.php?id=100076292132449>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁸⁴ *Wylamali Drzwi Święte i weszli do ołtarza: w Krzemieńczuku OCU zajęło sobór*, <https://spzh.eu/ru/news/83759-vylomali-tsarskie-vrata-i-zashli-v-altar-v-kremenchuhe-ptsu-zakhvatila-sobor>, dostęp 7 marca 2025 r.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ *Wspólnocie UPC skonfiskowano nieruchomości w obwodzie rówieńskim*, <https://raskolam.net/en/84250-u-rivnenskij-oblasti-u-gromady-upcz-vidibraly-neruhome-majno/>, dostęp 9 marca 2025 r.

⁸⁷ Zob. profil eparchii na platformie „Telegram” <https://t.me/orthobuk/2863>; *Zwolennicy OCU zajęli kościół UPC na Bukowinie*, <https://raskolam.net/en/84281-pryhylnyky-pczu-zahopyly-hram-upcz-na-bukovyni/>, dostęp 9 marca 2025 r.

12 marca 2025 r. cerkiew Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej UPC we wsi Błagodatne w obwodzie czerkaskim została zajęta przez duchownych OCU⁸⁸.

17 marca 2025 r. podjęto nieudaną próbę zajęcia katedry UPC w Browarach⁸⁹. Wcześniej, 13 marca tego roku, tamtejsza wspólnota została wbrew woli parafian „przeniesiona” (przerejestrowana) do cerkwi OCU⁹⁰. Napastnicy włamali się do cerkwi i przystąpili do wymiany zamków w drzwiach, jednak wycofali się po przybyciu policji.

Proces wywłaszczania cerkwi UPC trwa, dlatego brak pełnych danych dokumentujących te działania. Np. w połowie 2024 r. dyrektor Departamentu Informacji, Kultury i Religii Chmielnickiej Obwodowej Administracji Państwowej Inna Michajłowa poinformowała, że władzom udało się "przenieść" około 300 wspólnot religijnych z UPC do OCU w obwodzie chmielnickim⁹¹. Od początku 2025 r. do 7 marca tegoż roku w samym tylko obwodzie czerńowieckim „przeniesiono” z UPC do OCU 16 wspólnot religijnych. Po tej dacie zgodnie z planem podporządkowanie kanoniczne na tym terenie miało zmienić kolejnych 13 parafii⁹². Według półoficjalnych danych od 15 grudnia 2018 r. do 13 marca 2025 r. przynależność kanoniczną z UPC na OCU zmieniły na Ukrainie 1874 wspólnoty parafialne i monastery⁹³. Oczywiście, nie można stwierdzić, że wszystkie zmiany nastąpiły pod presją fizyczną, z naruszeniem prawa. Jednak w bardzo znaczącej części przypadków tak właśnie się stało.

Jak wyżej wspomniano, 24 sierpnia 2024 r. prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełenski podpisał ustawę o zakazie działalności RKP i organizacji z nią po-

⁸⁸ *Kapelani UPC w obwodzie czerkaskim zajęli świątynię UPC [...]*, <https://raskolam.net/en/84496-kapelany-pczu-zahopyly-hram-upcz-v-cherkaskij-oblasti/>, dostęp 18 marca 2025 r.

⁸⁹ *Napastnicy z OCU podejmują nieudaną próbę zdobycia kościoła Piotra i Pawła UPC w Browarach*, <https://raskolam.net/en/84511-rejdery-pczu-zdijsnyly-nevdaluspobu-zahoplennya-petropavlivskogo-hramu-upcz-v-brovarah/>, dostęp 18 marca 2025 r.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ *W diecezji chmielnickiej UPC poinformowała o zajęciu kolejnej cerkwi*, <https://raskolam.net/en/79972-u-hmelnyckij-yeparhiyi-upcz-povidomyly-pro-zahoplennya-shhe-odnogo-hramu/>, dostęp 9 marca 2025 r.

⁹² *Na Bukowinie 16 parafii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej "przeszło" do OCU*, <https://raskolam.net/en/84290-na-bukovyni-perevely-do-pczu-16-parafij-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-cerkvy/>, dostęp 10 marca 2025 r.

⁹³ *Przejście wspólnot kościelnych do OCU*, *Przejście wspólnot kościelnych do OCU* – Wikipedia, wolna encyklopedia, dostęp 14 marca 2025 r. „Według danych opublikowanych 6 grudnia 2019 r. w skład Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego wchodziły 53 diecezje, 12 338 parafii i 254 monastery.

wiązanych na Ukrainie, a 23 września tego roku weszła ona w życie. Ukraińskie organizacje religijne „podejrzane” o współpracę z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym otrzymały 3 miesiące na jej zakończenie. Proces zwalczania wspólnot UPC znacząco przyspieszył. 29 listopada 2024 r. Maksym Kozyczki, szef Lwowskiej Obwodowej Administracji Wojskowej powiedział, że „obwód lwowski stał się pierwszym na Ukrainie, w którym nie ma już ani jednej zarejestrowanej wspólnoty religijnej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego”⁹⁴.

Jak informuje francuska organizacja monitorująca chrystofobię w Europie i na świecie, *L'Observatoire de la Christophobie*, w kwietniu 2024 r., regulator ukraiński zablokował pewną liczbę stron internetowych należących do organizacji religijnych związanych z UPC, używających równolegle języka rosyjskiego i ukraińskiego, czyli języków, którymi posługuje się ogromna większość Ukraińców⁹⁵. Wśród zablokowanych stron znalazły się m. in. strona Związku Dziennikarzy Prawosławnych www.spzh.news.ru (strona ta jest blokowana także w Polsce, stan na 17 lutego 2025 r.), Referatu Informacji i Edukacji Synodalnej UPC <https://news.church.ua> (strona dostępna w Polsce, stan na 17 lutego 2025 r.), czasopisma „Życie Prawosławne” <https://pravlife.info/> (strona ograniczana w Polsce, przez dłuższy czas widoczna tylko migawka tej strony internetowej z *Internet Archive's Wayback Machine*, ostatecznie strona tytułowa portalu otwiera się, stan na 17 lutego 2025 r.), czy strona <https://raskolam.net/> (dostępna w Polsce, stan na 17 lutego 2025 r.). Cenzura w wielu przypadkach jest możliwa do ominięcia przy pomocy komunikatora internetowego *Telegram*. Działania rządu skierowane są przeciwko prawosławnym wiernym, których cerkwie należą do Patriarchatu Moskiewskiego bądź Patriarchatu Kijowskiego, a zatem nie są w pełni kontrolowane przez państwo⁹⁶.

Zakończenie

Ochrona wolności religijnej jest jednym z głównych wyznaczników praworządności nowoczesnych państw oraz świadectwem przestrzegania przez

⁹⁴ *Obwód lwowski jako pierwszy na Ukrainie pozbył się kościołów UKP PM*, <https://www.unian.ua/society/lvivshchina-pershoyu-v-ukrajini-pozbulasya-cerkov-upc-mp-ova-novini-lvova-12836007.html>, dostęp 14 marca 2025 r.

⁹⁵ *Ukraina. Prawosławne strony zablokowane decyzją Państwa*, <https://christianophobie.fr/carte/dans-le-monde/europe/ukraine-des-sites-orthodoxes-bloques-sur-decision-de-letat>, dostęp 17 lutego 2025 r.

⁹⁶ Tamże.

nie standardów międzynarodowych⁹⁷. Podstawowe prawa w tej dziedzinie gwarantuje m. in. art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁹⁸. Ukraina, będąc od 9 listopada 1995 r. członkiem Rady Europy zobowiązała się do stosowania reguł konwencyjnych⁹⁹.

Poszanowanie wolności sumienia i wyznania gwarantuje także art. 35 Konstytucji Ukrainy¹⁰⁰, zaś w art. 64 czytamy, że „konstytucyjne prawa i wolności człowieka i obywatela nie mogą być ograniczone, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w Konstytucji Ukrainy”. Znajduje się tutaj także katalog praw i wolności, których nie można ograniczać w warunkach stanu wojennego lub stanu wyjątkowego. Brak jednak wśród nich art. 35¹⁰¹.

Ograniczenia funkcjonowania organizacji religijnych powiązanych z zagraniczną organizacją religijną znajdującą się w państwie, które uznaje się za sprawcę agresji na Ukrainę lub okupanta części terytorium państwa umieszczono także w tekście ustawy „o wolności sumienia i organizacji religijnych”¹⁰².

Artykuł 18 wskazanego wyżej Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁰³, opartego na Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka,

⁹⁷ J. Nikołajew, *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii a wprowadzenie stanu wojennego na Ukrainie w 2018 r.*, [w:] „Studia Prawnoustrojowe” 46 (2019), s. 291 i n.

⁹⁸ Europejska Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z protokołami dodatkowymi.

⁹⁹ Konwencja została ratyfikowana przez Ukrainę 11 września 1997 r.

¹⁰⁰ Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою. Zob. <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Ukraina2014.pdf>, dostęp 22 marca 2025 r.

¹⁰¹ J. Nikołajew, art. cyt., s. 298.

¹⁰² Zob. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#n78>, dostęp 22 marca 2025 r.

¹⁰³ Art. 18: Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>, dostęp 19 marca 2025 r.;

którego jednym ze 173 państw – stron jest Ukraina¹⁰⁴, wyraźnie zakazuje ograniczania wolności religijnej ze względu na „bezpieczeństwo narodowe”, które jest samo w sobie terminem niedookreślonym i wieloznacznym.

Obecnie obowiązujący na Ukrainie system prawny daje pełną możliwość ścigania osób i organizacji zaangażowanych w działania nielegalne. Nie ma zatem żadnej potrzeby zwalczania lub ograniczania praw całej wspólnoty religijnej, zwłaszcza, gdy jest to największy lub jeden z największych kościołów w państwie¹⁰⁵.

Opisane wyżej działania przeciwko sanktuariom i sieci parafialnej UPC wydają się mieć cechy szykan skierowanych przeciwko członkom określonej grupy wyznaniowej lub stanowią bezprawie o charakterze kryminalnym. Szczególnie dotyczy to aktów przemocy, mających miejsce przy siłowym odbieraniu świątyn UPC jej dotychczasowym posiadaczom.

Wykaz źródeł i literatury

I. Źródła

1. Akty normatywne

1. Każdy człowiek ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania religii lub przekonań według własnego wyboru oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie.

2. Nikt nie może być poddany przymusowi, który naruszałby jego wolność posiadania lub przyjmowania religii lub przekonań według własnego wyboru.

3. Wolność uzewnętrzniania religii lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, jakie są przewidziane przez ustawę i niezbędne do ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności albo podstawowych praw i wolności innych osób.

4. Państwa-Strony niniejszego Paktu zobowiązują się szanować wolność rodziców i, w stosownych przypadkach, opiekunów prawnych, w celu zapewnienia dzieciom wychowania religijnego i moralnego zgodnie z własnymi przekonaniami”.

¹⁰⁴ Pakt został ratyfikowany dekretem Prezydium Rady Najwyższej ZSRR z dnia 18 września 1973 roku. Ukraina jest państwem – stroną tego Paktu https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text, dostęp 19 marca 2025 r.

¹⁰⁵ *UKRAINA: Wchodzi w życie ustawa o zakazie działalności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2932, dostęp 20 marca 2025 r.

1.1. Konstytucja

Konstytucja Ukrainy uchwalona w 1996 r. po uwzględnieniu zmian dokonanych przez Radę Najwyższą w dniu 21 lutego 2014 r., Ukraina2014.pdf, dostęp 5 lutego 2025 r.

1.2. Akty prawa międzynarodowego

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych | OHCHR (Urząd Przewodniczący), dostęp 9 kwietnia 2025 r.

Europejska Konwencja z dnia 4 listopada 1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z protokołami dodatkowymi.

1.3. Ustawy i inne akty rangi ustawowej

ЗАКОН УКРАЇНИ *Про свободу совісті та релігійні організації* (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283), *O wolności sumienia i organizacjach religijnych*. Prawo Ukrainy — VUE, dostęp 9 kwietnia 2025 r.

II. Literatura

Denkowycz J., *Po raz pierwszy od 300 lat w Soborze Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny rozbrzmiewała modlitwa w języku ukraińskim (video)*, <https://kyiv.tsn.ua/v-uspenskomu-sobori-vpershe-za-300-rokiv-molitva-ukrayinskoyu-movoyu-video-2308798.html>, dostęp 19 lutego 2025 r.

Głogowski D., *Kijowski reżim umieścił metropolię Ławry Kijowsko-Pieczerskiej w areszcie domowym*, <https://legart.pl/blog/2023/04/01/kijowski-rezim-umiescil-metropolie-lawry-kijowsko-peczerskiej-w-areszcie-domowym/>, dostęp 18 lutego 2025 r.

Matreńczyk A., *Źródłem problemów jest raskol*, <https://przegladprawoslawnny.pl/2025/01/09/zrodlem-problemow-jest-raskol/>, dostęp 19 lutego 2025 r.

Nikołajew J., *Konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i religii a wprowadzenie stanu wojennego na Ukrainie w 2018 r.*, [w:] „Studia Prawnoustrojowe” 46 (2019), s. 291 i n.

Rogoża J., *Ukraina: decydujący cios w Patriarchat Moskiewski?*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-04-19/ukraina-decydujacy-cios-w-patriarchat-moskiewski>, dostęp 18 lutego 2025 r.

Vovk D., *Ukraina: Projekt ustawy lepszy od innych, obawy dotyczące wolności religii i przekonań nadal istnieją*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2807, dostęp 20 lutego 2025 r.

Vovk D., *Ukraina: konflikt w Ławrze Kijowsko – Peczerskiej, projekt ustawy, wpływ na wolność religii lub przekonań*, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2823, dostęp 20 lutego 2025 r.;

"Czerwona kartka" dla UKP PM, <https://wz.lviv.ua/statti/463158-chervona-kartka-dlia-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

„Diabły” – biskup UPC komentuje inspekcję relikwii w Ławrze przez Ministerstwo Kultury, <https://spzh.life/ru/news/85300-cherti-arkhierej-upts-prokommentiroval-proverku-minkultom-moshchey-v-lavre>, dostęp 7 marca 2025 r.

Deputowani Olewskiej Rady Miejskiej przegłosowali delegalizację UKP PM, <https://www.korosten-info.com/novosti-korosten/deputati-olevskoji-miskradi-progolosovali-za-zaboronu-upc-mp>, dostęp 12 marca 2025 r.

Deputowani Rady Miejskiej Kagarłyk głosowali za zawieszeniem działalności UKP PM na terenie gminy, https://risu.ua/deputati-kagarlickoyi-miskradi-progolosovali-za-prizupinennya-diyalnosti-upc-mp-na-teritoriyi-gromadi_n129146#goog_rewarded, dostęp 13 marca 2025 r. Działalność „zawieszono” na czas trwania stanu wojennego.

Deputowani Sumskiego Obwodu Regionalnego poparli apel o rozwiązanie umów z UPC, <https://suspilne.media/sumy/435429-deputati-sumskoi-oblradi-pidtrimali-zvernenna-sodo-rozirvanna-dogovoriv-z-upc/>, dostęp 13 marca 2025 r.

„Diabły” – biskup UPC komentuje inspekcję relikwii w Ławrze przez Ministerstwo Kultury, <https://spzh.life/ru/news/85300-cherti-arkhierej-upts-prokommentiroval-proverku-minkultom-moshchey-v-lavre>, dostęp 7 marca 2025 r.

Działalność Patriarchatu Moskiewskiego została w Gródku zakazana, https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/u-horodku-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu#google_vignette, dostęp 12 marca 2025 r.

Działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana na terytorium wspólnoty schodnickiej, <https://drogmedia.net.ua/2022/05/20/na-terytorii-skhidnytskoi-hromady-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

Działalność UKP PM została zakazana w gminie nowoarchangielskiej, <https://cbn.com.ua/news/2022-05-27-u-novoarhangelskij-gromadi-zaboronyly-diialnist-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

Dziś odbędzie się kolejny proces w sprawie eksmisji mnichów z Kijowskiego monastyru, <https://raskolam.net/en/84083-sogodni-vidbudetsya-chergovyj-sud-u-spravi-pro-vyselennya-chencziv-kyyevo-pecherskoyi-lavry/>, dostęp 27 lutego 2025 r.

Epifaniusz opowiedział, jak OCU pracuje nad ujednoliceniem tradycji kościelnych i zwróceniem tych, którzy zostali "skradzeni" przez Rosję, <https://web.archive.org/web/20210425213359/https://www.radiosvoboda.org/a/news-epifanij-cerkovna-tradycja/31221692.html>;

Główne świątynie Ławry Peczerskiej w Kijowie powróciły pod zarząd państwa, <https://kresy24.pl/glowne-swiatynie-lawry-peczerskiej-w-kijowie-powrocily-pod-zarzad-panstwa/>, dostęp 25 lutego 2025 r.

Kamieniec Podolski odebrał UKP PM prawo do korzystania z cerkwi i gruntów, <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/4/7396406/>, dostęp 13 marca 2025 r.

Kapelani OCU w obwodzie czerkaskim zajęli świątynię UPC [...], <https://raskolam.net/en/84496-kapelany-pczu-zahopyly-hram-upcz-v-cherkaskij-oblasti/>, dostęp 18 marca 2025 r.

Lokalne zakazy UPC (MP) nie działają. Dlaczego i co mówi prawo Ukrainy?, <https://www.radiosvoboda.org/a/upts-mp-viy-na-zakon/31936219.html>, dostęp 11 marca 2025 r.

Ławra Kijowsko-Pieczerska ogłosiła przejście na nowy kalendarz juliański, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyiv-lavra-n-ovojulianskyj-kalendar/32681662.html>, dostęp 19 lutego 2025 r.

Ławra Poczaïowska przejdzie pod zarząd państwa, <https://www.onet.pl/informacje/kai/lawra-poczajowska-przejdzie-pod-zarzad-panstwa/87wlbisz,30bc1058>, dostęp 22 lutego 2025 r.

Ławra Poczaïowska wyjaśniła, dlaczego sprzeciwia się inwentaryzacji ruchomości, <https://pravlife.info/v-pochaevskoj-lavre-pojasnili-pochemu-vozrazhajut-protiv-inventarizacii-dvizhimogo-imushhestva/>, dostęp 24 lutego 2025 r.

Ministerstwo Kultury powołało komisję do zbadania świętych relikwii w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej, <https://spzh.life/ru/news/85290-minkult-sozda-komissiju-po-proverke-svjatykh-moshchej-v-kievo-pecherskoj-lavre>, dostęp 7 marca 2025 r.

Na Bukowinie 16 parafii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej "przeszło" do OCU, <https://raskolam.net/en/84290-na-bukovyni-perevely-do-pczu-16-parafij-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-czerkvy/>, dostęp 10 marca 2025 r.

Na Malaya Viska płonął świątynia UPC, <https://spzh.eu/ru/news/83316-v-maloj-viske-horel-khram-upts>, dostęp 7 marca 2025 r.

Napastnicy z OCU podejmują nieudaną próbę zdobycia kościoła Piotra i Pawła UPC w Browarach, <https://raskolam.net/en/84511-rejdery-pczu-zdijsnyly-nevdalu-sprobu-zahoplennya-petropavlivskogo-hramu-upczu-v-brovarah/>, dostęp 18 marca 2025 r.

Obwód lwowski jako pierwszy na Ukrainie pozbył się kościołów UKP PM, <https://www.unian.ua/society/lvivshchina-pershoyu-v-ukrajini-pozbulasya-cerkov-upc-mp-ova-novini-lvova-12836007.html>, dostęp 14 marca 2025 r.

Obwód stryjski bez Patriarchatu Moskiewskiego: gmina zakazała działalności UKP PM, <https://lviv.media/lvivshchyna/30773-stryshchyna-bez-moskovskoho-patriarkhatu-u-hromadi-zaboronyly-diialnist-upts-mp/>, dostęp 13 marca 2025 r.

ONZ oświadczyła, że władze Ukrainy przychyliły się do ich prośby i nie wydały siłą mnichów UPC z Ławry Kijowsko-Pieczerskiej; <https://spzh.eu/en/news/74521-report-uoc-monks-not-evicted-from-kyiv-pechersk-lavra-at-uns-request>, dostęp 25 lutego 2025 r.

Organizator pokazu kulinarnego w monasterze kijowsko-peczerskim przeniósł się do Ławry Poczańskiej, Organizator pokazu gotowania w Monasterze Kijowsko-Pieczerskim przeniósł się do Ławry Poczańskiej – Raskolam.net, dostęp 27 lutego 2025 r.

Parafianie „zdobytego” kościoła św. Jerzego w Chmielnickim zwrócili się do ONZ, Parafianie zdobytego kościoła św. Jerzego w Chmielnickim apelowali do ONZ – Raskolam.net, dostęp 8 marca 2025 r.

Patriarchat Ekumeniczny Konstantynopola – pierwszy wśród równych, <https://ekumenizm.wiara.pl/doc/478312.Patriarchat-Ekumeniczny-Konstantynopola-pierwszy-wsrod-rownych>, dostęp 21 lutego 2025 r.

Patriarcha Konstantynopola wręczył metropolie kijowskiemu tomos o autokefalii, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/patriarcha-konstantynopola-wreczyl-metropolie-kijowskiemu-tomos-o-autokefalii>, dostęp 21 lutego 2025 r.

Pierwsza kapelanka wojskowa odebrała dyplom w Ukrainie. "Żołnierze nazywają mnie mateczką", <https://ukrayina.pl/ukrayina/7,183471,29677635,szkola-kapelanow-na-ukrainie-przeszkolila-30-kapelanow-wojskowych.html>, dostęp 28 lutego 2025 r.

Pożar kościoła w Kobielianach, <https://exo.in.ua/news/68604>, dostęp 7 marca 2025 r.

Przejsie wspólnot kościelnych do OCU, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%85%D1%96%D0%B4_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4_%D0%B4%D0%BE_%D0%9F%D0%A6%D0%A3, dostęp 14 marca 2025 r.

Rada Miejska Czerkasów zakazała działalności UPC Patriarchatu Moskiewskiego, <https://glavcom.ua/country/incidents/miskrada-cherkas-zaboronila-diyalnist-upc-moskovskogo-patriarhatu-855191.html>, dostęp 13 marca 2025 r.

Religia jest bronią i ofiarą konfliktu na Ukrainie, <https://talkabout.iclrs.org/2019/03/29/religion-is-a-weapon-and-a-victim-of-the-conflict-in-ukraine/>, dostęp 20 lutego 2025 r.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna na Ukrainie: Rada Najwyższa przyjęła projekt ustawy o nazwie Patriarchatu Moskiewskiego, https://risu.ua/rpc-v-ukrajini-verhovna-rada-uhvalila-zakonoproekt-pro-nazvu-moskovskogo-patriarhatu_n95283, dostęp 28 lutego 2025 r.

To, co dzieje się w Refektarzu Ławry, jest bluźnierstwem, <https://pravlife.info/mitropolit-antonij-pakanich-to-chto-proishodit-v-trapezhnoj-palate-lavry-jeto-koshhunstvo/>, dostęp 20 lutego 2025 r.

Ukraina: Prawy Sektor pomógł w siłowym przejęciu cerkwi, <https://kresy.pl/wydarzenia/regiony/ukraina/ukraina-prawy-sektor-pomogl-w-silowym-przejeciu-cerkwi-video/>, dostęp 9 marca 2025 r.

Ukraina. Prawosławne strony zablokowane decyzją Państwa, <https://christianophobie.fr/carte/dans-le-monde/europe/ukraine-des-sites-orthodoxes-bloques-sur-decision-de-letat>, dostęp 17 lutego 2025 r.

UKRAINA: Wchodzi w życie ustawa o zakazie działalności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2932, dostęp 20 marca 2025 r.

W Drohobyczu działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana, <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/u-drohobychi-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu>, dostęp 12 marca 2025 r.

W diecezji chmielnickiej UPC poinformowała o zajęciu kolejnej cerkwi, <https://raskolam.net/en/79972-u-hmelnyckij-yeparhiyi-upcz-povidomyly-pro-zahoplennya-shhe-odnogo-hramu/>, dostęp 8 marca 2025 r.

W ramach OCU na terenie rezerwatu Ławra Kijowsko-Pieczerska zarejestrowano monastyr, <https://rayon.in.ua/news/557450-kievo-pecherska-lavra-ofitsiyino-stala-monastirem-u-skladi-ptsu>, dostęp 27 lutego 2025 r.

W Bohorodczanie zakazano działalności Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej MP, <https://mi100.info/2022/05/23/u-bogorodchanah-zaboronyly-diyalnist-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-czerkvy-mp/>, dostęp 13 marca 2025 r.

W Boryspolu działalność UKP PM została zakazana, <https://kyiv24.news/news/na-boryspilshhyni-zaboronyly-diyalnist-upcz-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

W diecezji chmielnickiej UPC poinformowała o zajęciu kolejnej cerkwi, <https://raskolam.net/en/79972-u-hmelnyckij-yeparhiyi-upcz-povidomyly-pro-zahoplennya-shhe-odnogo-hramu/>, dostęp 9 marca 2025 r.

W Kobielach wybuchł pożar w kościele UPC, <https://spzh.life/ru/news/82726-v-kobeljakakh-v-khrame-upts-voznik-pozhar>, dostęp 7 marca 2025 r.

W obwodzie kirowohradzkim zapalił się kościół. Ratownicy ugasiłi pożar, <https://spzh.eu/ru/news/82796-v-zarechanakh-horela-tserkov-upts>
<https://dsns.gov.ua/news/nadzvicaini-podiyi/u-kirovogradskii-oblasti-zainialasia-cerkva-riatuvalniki-likvidovali-pozezu>, dostęp 7 marca 2025 r.

W Rawie-Ruskiej działalność Patriarchatu Moskiewskiego została zakazana, <https://www.lmn.in.ua/u-ravi-ruskij-zaboronyly-diialnist-moskovskoho-patriarkhatu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

W Tarnopolu UKP PM otrzymał zakaz korzystania z działki, <https://zmina.info/news/u-ternopoli-upcz-mp-zaboronyly-korystuvatysya-zemelnoyu-dilyankoyu/>, dostęp 13 marca 2025 r.

W Równem za trzecim podejściem odebrano prawo do użytkowania działek dla UKP PM, <https://zahid.espreso.tv/u-rivnomu-z-tretoi-sprobi-pripinili-pravo-koristuvannya-zemelnimi-dilyankami-dlya-upts-mp>, dostęp 13 marca 2025 r.

W Zarechanach płonął kościół UPC, <https://spzh.eu/ru/news/82796-v-zarechanakh-horela-tserkov-upts>, dostęp 7 marca 2025 r.

Winnicka Rada Obwodowa rozwiązała umowy dzierżawy gruntów z UKP PM, <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3701922-vinnicka-oblrada-pripinila-dogovori-orendi-zemli-ta-neruhomosti-upc-mp.html>, dostęp 14 marca 2025 r.

Władze Lwowa zakazały działalności w mieście duchownych Patriarchatu Moskiewskiego, <https://www.gosc.pl/doc/7670915.Władze-Lwowa-zakazały-działalności-w-mieście-duchownych>, dostęp 13 marca 2025 r.

Wspólnocie UPC skonfiskowano nieruchomości w obwodzie rówieńskim, <https://raskolam.net/en/84250-u-rivnenskij-oblasti-u-gromady-upcz-vidibraly-neruhome-majno/>, dostęp 9 marca 2025 r.

Wszystkie parafie prawosławne na Ukrainie należą do OCU, <https://web.archive.org/web/20210425220226/https://www.unian.ua/society/v-si-pravoslavni-parafiji-v-ukrajini-nalezhat-pcu-epifanii-novini-ukrajini-11400073.html>, dostęp 11 marca 2025 r.

Wylamali Drzwi Święte i weszli do ołtarza: w Krzemieńczuku OCU zajęło sobór, <https://spzh.eu/ru/news/83759-vylomali-tsarskie-vrata-i-zashli-v-altar-v-kremenchuhe-ptsu-zakhvatila-sobor>, dostęp 7 marca 2025 r.

Zwolennicy OCU zajęli kościół UPC na Bukowinie, <https://raskolam.net/en/84281-pryhylnyky-pczu-zahopyly-hram-upcz-na-bukovyni/>, dostęp 9 marca 2025 r.

Чому в Україні досі моляться російським царям?, <https://www.youtube.com/watch?v=7e2rAcaviK4>, dostęp 27 lutego 2025 r.

У Конотопі міський голова заборонив діяльність УПЦ МП, <https://web.archive.org/web/20220519192333/https://www.rbc.ua/ukr/news/konotop-mer-zapretit-deyatelnost-upts-mp-1651672748.html>, dostęp 12 marca 2025 r.

У Броварах заборонили УПЦ Московського патріархату. І перейменують вулиці, <https://web.archive.org/web/20220519192334/https://www.rbc.ua/ukr/news/brovarah-zapretili-upts-moskovskogo-patriarhata-1651835049.html>, dostęp 12 marca 2025 r.

У Бориславі міськрада заборонила діяльність УПЦ Московського патріархату, <https://web.archive.org/web/20220519192332/https://www.rbc.ua/ukr/news/borislave-gorsovet-zapretit-deyatelnost-upts-1652977458.html>; https://lb.ua/society/2022/05/19/517370_shche_misti_kiivshchini_zaboronili.html, dostęp 13 marca 2025 r.

OLIINYK MARIIA ¹

THE ROLE OF TEACHERS AS AGENTS OF INTERCULTURAL DIALOGUE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Streszczenie. Artykuł podejmuje analizę roli nauczyciela jako nosiciela dialogu międzykulturowego w warunkach globalizacji, nasilonych migracji oraz przemian systemów edukacyjnych. Ramę teoretyczną stanowią współczesne ujęcia kompetencji międzykulturowej (komponent wiedzy, umiejętności, postaw i krytycznej świadomości kulturowej) oraz perspektywy inter-/multikulturowe. Część empiryczna obejmuje: (1) jakościową analizę treści programów kształcenia nauczycieli w latach 2022-2024 (8 programów z Ukrainy i Polski; schemat kodowania oparty na „Key Competences for Lifelong Learning”, EC 2018; pięć wymiarów), (2) sondaż wśród studentów i nauczycieli (N=82). Stwierdzono, że komponent międzykulturowy najczęściej występuje deklaratorywnie na poziomie celów/efektów uczenia się (ogółem 78%; UA 75%, PL 82%), rzadziej zaś w treściach rozwijających kompetencje (62%; 58%/67%), metodach sprzyjających dialogowi (41%; 38%/45%), kryteriach oceny (29%; 26%/33%) oraz praktykach i współpracy instytucjonalnej (22%; 20%/25%). Wyniki sondażu są zbieżne z tym profilem: wysoka świadomość znaczenia dialogu (87% UA; 91% PL) współwystępuje z niższą samooceną poziomu kompetencji (44%/57%) i wskazaniem na potrzebę dodatkowego przygotowania (72%/68%). Wnioski podkreślają konieczność operacjonalizacji międzykulturowości w kurikulum poprzez ściślejsze powiązanie efektów uczenia się z metodami dydaktycznymi, kryteriami ewaluacji i praktykami, w odniesieniu do europejskich ram kompetencji.

Słowa kluczowe: nauczyciel; dialog międzykulturowy; kompetencja międzykulturowa; globalizacja; kurikulum; analiza treści; integracja uczniów-migrantów; multikulturalizm; ewaluacja kompetencji; metody dialogowe.

¹ PhD, Professor Institute of Pedagogy, Faculty of Pedagogy and Psychology Jan Kochanowski University in Kielce, Kielce, Poland, <https://orcid.org/0000-0001-9745-003X>, mariia.oliinyk@ujk.edu.pl.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Abstract. This article analyzes the role of teachers as agents of intercultural dialogue in the context of globalization, intensive migration, and the transformation of education systems. The theoretical framework consists of contemporary approaches to intercultural competence (components of knowledge, skills, attitudes, and critical cultural awareness) and ideas of inter-/multiculturalism. The empirical basis consists of: (1) content analysis of teacher training programs in 2022–2024 (18 programs in Ukraine and Poland; coding scheme based on “Key Competences for Lifelong Learning,” EC, 2018; five dimensions), (2) a survey of students and teachers (N=82). The results show that the intercultural component is most often presented declaratively at the level of learning objectives/outcomes (78% overall; Ukraine 75%, Poland 82%), and significantly less often in content that develops competencies (62%; 58%/67%), methods that support dialogue (41%; 38%/45%), assessment criteria (29%; 26%/33%), and practices/institutional cooperation (22%; 20%/25%). The survey results are consistent with this profile: high recognition of the importance of dialogue (87% of Ukrainians; 91% of Poles) is combined with a lower self-assessment of competence development (44%/57%) and the need for additional training (72%/68%). The conclusion was made about the need to operationalize interculturalism in the curriculum by clearly linking the declared learning outcomes with teaching methods, assessment criteria, and systemic practices, which confirms the expediency of relying on the European competence framework.

Keywords: teacher; intercultural dialogue; intercultural competence; globalization; educational curriculum; content analysis; integration of migrant students; multiculturalism; competence assessment; methods that support dialogue.

Introduction

Contemporary globalization processes are radically changing social structures, cultural practices, and educational systems. The intensification of migration flows, growing cultural diversity, and the digitization of education are creating new challenges for pedagogical activity. The educational space is no longer just a sphere for the transmission of knowledge and is increasingly becoming an environment for the formation of values, tolerance, and a culture of coexistence (Banks, 2023; Dewey, 1916/2004).

The problem of intercultural dialogue in education is multidimensional and encompasses pedagogical, psychological, and sociocultural aspects. Scientific works emphasize that in a globalized world, educators play the role of cultural mediators, dialogue facilitators, and agents of social change (Byram, 2021; Deardorff, 2020). At the same time, their activities largely depend on their ability to overcome stereotypes, promote empathy, and integrate students from different cultural and linguistic backgrounds.

In recent years, Polish discourse has actively analyzed the problems of migrant integration in schools, which has become particularly relevant after the mass arrival of Ukrainian children (Ćwirynka et al., 2024; Grzymała-

Moszczyńska, 2022). Ukrainian researchers emphasize the need for intercultural dialogue as a means of overcoming the social consequences of war and preserving the identity of students (Vasyutynsky, 2023; Kochubeynik, 2022).

Foreign studies (Byram, 2021; Gorski, 2021; OECD, 2022) show that in a globalized world, educators must combine the functions of teacher, cultural mediator, and dialogue facilitator. Their ability to overcome stereotypes and promote empathy and mutual respect determines whether the educational space will become a platform for mutual understanding and partnership or a field for the reproduction of social divisions.

In addition, researchers emphasize the crisis of teacher authority, which is exacerbated by digitalization and changes in the structure of knowledge (Hargreaves & Fullan, 2020; Selwyn, 2022). At the same time, the psychological dimension of the teaching profession is becoming particularly important, as it is precisely this dimension that ensures resilience and the ability to support students in crisis situations (Ungar, 2021).

At the same time, modern schools face a number of serious challenges. These include the crisis of teacher authority, which, in the context of digitalization and the growth of information influence, requires new strategies for professional legitimization (Żeber-Dzikowska, 2024); the contradiction between national identity and global values; and the problem of ensuring a safe and tolerant environment for children from different cultural and linguistic backgrounds. All these factors highlight the need for a theoretical and practical rethinking of the role of the teacher as a bearer of intercultural dialogue.

Thus, the article focuses on the teacher as a key figure in the process of intercultural communication in the context of globalization. The aim of the work is to define and justify their role as a carrier of intercultural dialogue, and the tasks are to analyze conceptual approaches to the problem, reveal the functions of teachers in a multicultural educational environment, and identify challenges and prospects for the development of educational practices in the context of globalization.

Theoretical foundations

The concept of intercultural dialogue in contemporary humanities is interpreted as a process of communicative interaction between representatives of different cultures, based on the principles of equality, mutual respect, and willingness to cooperate (Byram, 1997; UNESCO, 2020). In pedagogy, it is considered an important condition for the formation of civic competence and the prevention of cultural barriers in the educational environment. Inter-

cultural dialogue is not limited to the exchange of knowledge, but includes the development of critical awareness, the ability to reflect, and the mastery of the values of tolerance (Byram, 2021; Barrett, 2018).

Globalization is a powerful factor in the transformation of the educational space. It leads to an increase in cultural diversity in classrooms, broadens the range of challenges for educators, and at the same time opens up new opportunities for the development of competencies. As Gorski (2021) notes, effective pedagogy in a global context requires a shift from traditional multiculturalism to critical multiculturalism, which includes analyzing social inequality, overcoming discriminatory practices, and building solidarity.

The historical background of multiculturalism in education dates back to the ideas of humanistic pedagogy of the 19th–20th centuries (Ziazun, 2005; Dewey, 1916). In Western European countries, intercultural education became part of school curricula in the second half of the 20th century, when migration processes intensified (Banks, 2023). The Polish experience shows that educational institutions are increasingly working in a multicultural environment, especially in connection with the integration of Ukrainian children (Ćwirynkało et al., 2024; Cholewa, 2024). In Ukraine, the idea of intercultural dialogue became relevant in the context of military and political aggression and large-scale migration, when schools became a space for adaptation and identity support (Vasyutynskyi, 2023; Kochubeinik, 2022).

The concept of competence in pedagogical science is multidimensional and reflects the transition from a knowledge-based paradigm of education to a competence-based one. Unlike the traditional interpretation of education as the transfer of knowledge, the modern concept of competence emphasizes the integration of cognitive, operational, and value-motivational components (Rychen & Salganik, 2003; Hall, 2019). In Polish pedagogical discourse, competence is defined as *zintegrowany system wiedzy, umiejętności i postaw*, which ensures the effective functioning of the individual in society (Czerepaniak-Walczak, 2015). Ukrainian scholars (Ziazun, 2005; Sukhomlinska, 2019) emphasize that competence goes beyond professional qualifications and encompasses the ability for self-development, critical thinking, and creative interaction.

Thus, competence in modern pedagogy is considered an integral characteristic of an individual, including not only knowledge and skills, but also values, attitudes, and readiness for responsible activity.

Intercultural competence is a specific form of competence that ensures effective interaction in a multicultural environment. According to M. Byram (1997), it encompasses the following components:

- knowledge (*savoirs*) – awareness of social groups and cultural practices;

- interpretation and interaction skills (*savoir comprendre, savoir apprendre/faire*) – the ability to understand cultural differences, analyze and interpret cultural phenomena;
- values and attitudes (*savoir être*) – openness, tolerance, respect for otherness;
- critical cultural awareness (*savoir s’engager*) – the ability to evaluate phenomena from the perspective of democratic and ethical principles.

Polish researchers (Grzymała-Moszczyńska, 2022; Sadowska, 2021) emphasize the need to integrate the cognitive, emotional, and behavioral dimensions of intercultural competence. In Ukraine, the issue is considered in the context of national-patriotic education and the need to develop future teachers' readiness for intercultural dialogue (Vasyutynskyi, 2023; Dovhan, 2020; Oliinyk, 2015).

Thus, intercultural competence emerges as a holistic structure that includes knowledge about other cultures, practical interaction skills, humanistic values, and attitudes of tolerance, which together form the ability to engage in dialogue.

International experience shows that the formation of intercultural competence is a universal challenge for modern education, but its implementation takes on different emphases depending on the historical and sociocultural context of the country (European Commission, 2018; Deardorff, 2020; MES, 2016).

Contemporary scientific literature distinguishes three conceptual approaches:

- multiculturalism – a focus on the coexistence of cultures without mutual integration;
- interculturalism – an approach that emphasizes interaction and dialogue between cultures, building trust and shared values (Portera, 2020);
- transnational education – a strategy for forming global identity and citizenship that combines local and universal values (OECD, 2022).

The interdisciplinary aspect of the research is also important. Psychological science emphasizes the development of empathy and resilience as the foundations of intercultural competence (Ungar, 2021). Cultural studies emphasize the role of symbolic practices and rituals in shaping a tolerant environment (Hall, 2019). Sociological analysis points to the danger of marginalizing groups if schools do not provide an inclusive approach (Castles et al., 2014). Therefore, intercultural dialogue in pedagogy can only be considered within a broad scientific framework that integrates pedagogical, psychological, cultural studies, and sociological perspectives.

Thus, the theoretical basis of the study allows us to consider the teacher as a key figure who shapes the space of trust and cooperation. They appear not only as a transmitter of knowledge, but also as a cultural mediator capable of overcoming barriers and integrating children into a single learning environment that meets the requirements of the era of globalization.

Research methodology

The methodological basis of the study was an interdisciplinary approach combining pedagogy, psychology, cultural studies, and sociology. Literature analysis, comparative-historical method, content analysis of educational programs and questionnaires for students of pedagogical specialties in Ukraine and Poland were used (Pajak-Ważna, 2013). This approach provides an opportunity for a comprehensive analysis of the phenomenon of intercultural dialogue in the educational environment, since this issue goes beyond the scope of purely pedagogical science and requires consideration of cognitive, emotional, and social factors (Creswell & Creswell, 2018; Portera, 2020).

The following methods were used to achieve the set goal:

- analysis of scientific literature on the problem of intercultural communication and education (Byram, 2021; Banks, 2023);
- comparative-historical method to identify common and different trends in the development of intercultural education in Ukraine and Poland;
- content analysis of educational programs, which allowed us to assess the level of integration of intercultural aspects in the training of future teachers (European Commission, 2018);
- questionnaires for students and practicing teachers, which allowed us to obtain empirical data about their perceptions, experiences, and needs.

The study included a qualitative content analysis of teacher training curricula (bachelor's and master's degrees) for the years 2022-2024, covering eight higher education institutions in Ukraine and Poland. The coding scheme was based on the European Commission's Key Competences for Lifelong Learning (2018), taking into account five dimensions: (1) explicit references to cultural diversity and intercultural dialogue in learning objectives and outcomes; (2) the presence of content components that develop intercultural competences; (3) a description of teaching methods that promote dialogue (e.g., project work, simulations, intercultural tutoring); (4) forms and criteria for assessing these competences; (5) organization of practices and cooperation with institutions that support integration. Two-stage coding (open and axial) was applied, and discrepancies were resolved by consensus. Compliance with

the competency framework was verified using the European Commission (2018) document.

The study involved 82 respondents: 48 from Ukraine (40 students of pedagogical faculties and 18 teachers) and 34 from Poland (27 students and 7 teachers). This sample ensured representativeness for identifying both the perspectives of future teachers and the practical experience of those already working in a multicultural environment (Cohen, Manion, & Morrison, 2018).

The stages of the study included:

1. Theoretical analysis of contemporary sources and definition of the conceptual framework.
2. Development of a questionnaire, testing, and conducting a survey among respondents.
3. Processing and interpretation of results, taking into account globalization and sociocultural contexts.

Particular attention was paid to ensuring the validity and reliability of the tools, which meet current standards for pedagogical and social research (Creswell & Plano Clark, 2017).

Thus, the chosen methodology made it possible to combine the depth of theoretical analysis with empirical testing of hypotheses, which creates the basis for a comprehensive coverage of the role of the teacher as a carrier of intercultural dialogue in the context of globalization.

Results and discussion

The analysis of the data obtained allows us to assess the level of awareness of the importance of intercultural dialogue, the self-assessment of the intercultural competencies of respondents, identify difficulties, and determine the key functions of the teacher in a multicultural environment.

First of all, it was important to trace the structure of the sample, which included students of pedagogical specialties and practicing teachers from two countries (see Fig. 1). This approach made it possible to combine the perspective of future teachers with practice.

This approach made it possible to combine the perspective of future teachers with the practical experience of those who work directly with students of different cultural and linguistic backgrounds.

The survey results showed a high level of awareness of the importance of intercultural dialogue. In particular, 87% of Ukrainian and 91% of Polish respondents emphasized that fostering a culture of dialogue is one of the key tasks of modern schools. At the same time, only 44% of Ukrainians and 57%

of Poles believe that they have a sufficient level of intercultural competence. This gap between the perceived importance of the issue and the actual possibilities for its practical implementation confirms the findings of international studies (Byram, 2021; Gorski, 2021; Młynek, 2023).

Table 1. Sample profile ($N=82$)

Country	Status	N
Ukraine	Students	40
Ukraine	Teachers	8
Poland	Students	27
Poland	Teachers	7

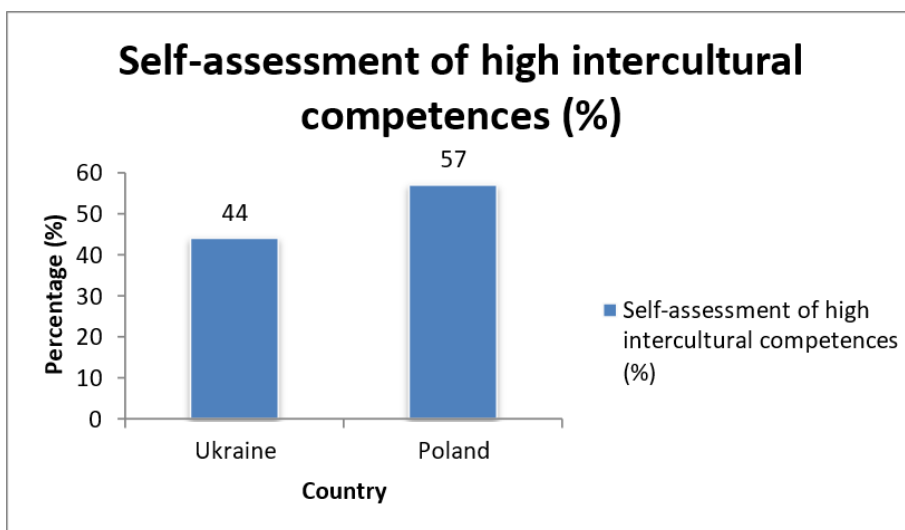

Figure 1. Self-assessment of a high level of intercultural competence (%)

Further analysis revealed a significant need for additional professional training in the field of intercultural communication. The need for specialized courses and training was reported by 72% of Ukrainian and 68% of Polish survey participants. The majority also noted the difficulties of integrating

migrant students into the educational process (63% and 59%, respectively). These data are consistent with the findings of Polish researchers, who emphasize the lack of institutional support for teachers in multicultural classrooms (Ćwirynkało et al., 2024; Cholewa, 2024; Potapchuk, 2022).

Table 2. Main survey results (%)

Indicator	Ukraine (%)	Poland (%)
Awareness of the importance of dialogue	87	91
Self-assessment of high competence level	44	57
Need for additional training	72	68
Difficulties in integrating migrant students	63	59

Regarding respondents' perceptions of the role of the teacher, the main functions were identified as:

- mediation between cultures (79% of Ukrainians; 84% of Poles);
- organization of dialogue (67% and 71%, respectively);
- psychological support for students (74% and 63%).

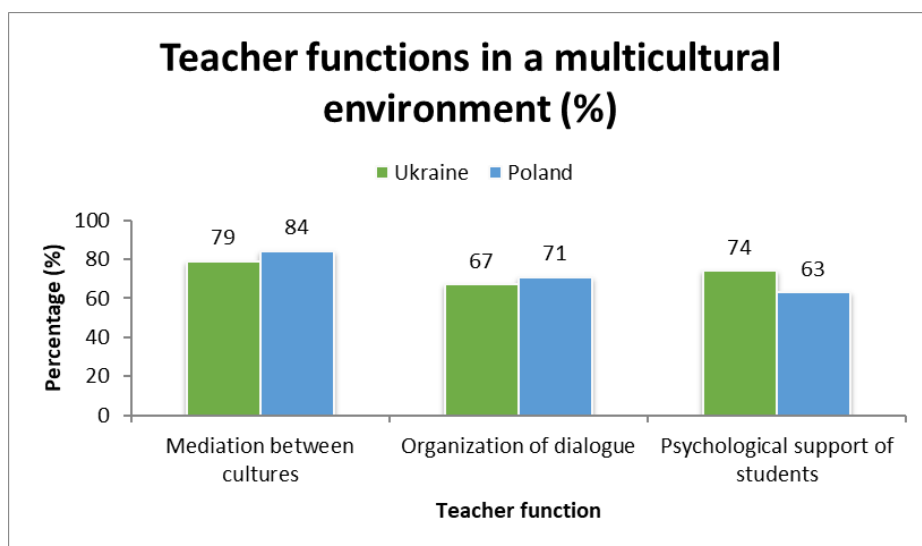

Figure 2 Teachers' perceptions of their role in a multicultural environment (%)

These results show that teachers understand their work as much more than simply imparting knowledge: they position themselves as cultural mediators and facilitators of dialogue. Similar emphases can be found in contemporary international documents, which stress the importance of fostering a culture of peace and tolerance in the educational environment (OECD, 2022; Deardorff, 2020; Sobkowiak, 2021; Wojciech, 2024).

A comparison of Ukrainian and Polish experiences revealed a number of common trends:

- in both countries, teachers are perceived as central figures in shaping a culture of tolerance;
- interactive methods are actively used to promote intercultural dialogue;
- there is still a problem of insufficient training of future teachers to work with migrant children.

At the same time, a comparative analysis of Ukrainian and Polish experiences reveals certain differences in emphasis: Ukrainian respondents more often highlight psychological support as a key task, which is due to the war context and the need to overcome traumatic experiences. Polish respondents, on the other hand, more often emphasize the organization of dialogue, which reflects the need to regulate cultural contacts in the environment of mass integration of Ukrainian children.

Thus, the results of the study confirm that teachers in a globalized society perform not only educational, but also cultural-mediating and social-protective functions. The quality of the educational space and the level of integration of children into a multicultural society depend on their readiness for intercultural interaction. In addition, the thesis that the role of the teacher as a bearer of intercultural dialogue is universal in nature, but its specific implementation depends on the socio-historical context (Banks, 2023; Portera, 2020; Gozdawa-Gołębiowski, 2024) is confirmed.

Results of content analysis of educational programs. Content analysis of teacher training programs showed that the intercultural component is most often represented at the declarative level of learning objectives and outcomes (in 78% of programs overall; Ukraine – 75%, Poland – 82%). It is much less frequently operationalized in the form of described content components aimed at developing intercultural competencies (62%; Ukraine – 58%, Poland – 67%), as well as teaching methods that promote dialogue (41%; Ukraine – 38%, Poland – 45%). The greatest deficit concerns explicit forms and criteria for assessing these competences (29%; Ukraine – 26%, Poland – 33%) and practices and institutional cooperation aimed at their development (22%; Ukraine – 20%, Poland – 25%). The outlined profile confirms the discrepancy between high awareness of the importance of intercultural dialogue and its

practical implementation in the curriculum and is consistent with the survey results (high awareness with a simultaneous declared need for additional training). The summary of indicators and five dimensions of operationalization is presented in Figure X. The results reinforce the relevance of referring to the European Competence Framework (European Commission, 2018) and point to the need for closer alignment between stated outcomes and teaching methods, assessment criteria, and practices.

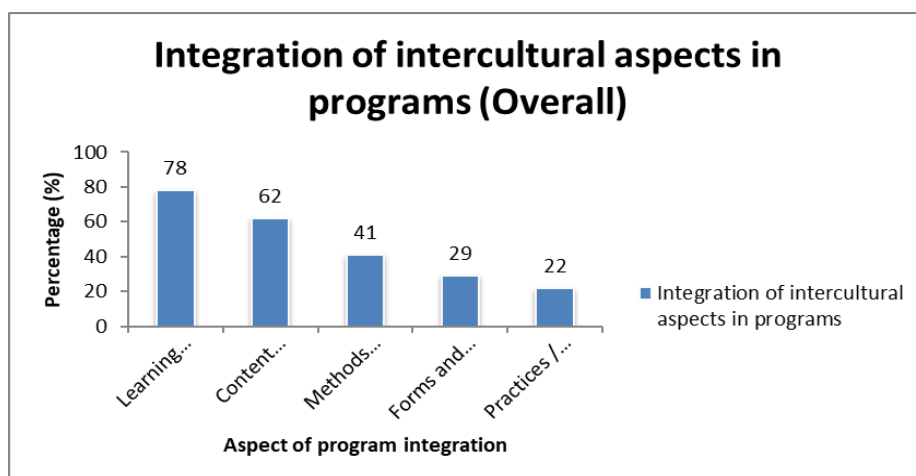

Figure 3. Overall level of integration of intercultural aspects in curricula across five dimensions: presence in learning objectives/outcomes, content components of competencies, methods that support dialogue, approaches to assessing competencies, and practices and institutional cooperation.

This profile corresponds to the survey results: high awareness of the importance of dialogue coexists with a sense of insufficient practical training and integration difficulties, as indicated by respondents. The results confirm the relevance of referring to the European Competence Framework (European Commission, 2018) and the need to link learning outcomes more closely to teaching methods and the assessment of intercultural competences.

Challenges and prospects

In light of the content analysis, the key challenge remains the transition from a declarative interpretation of interculturalism to its operationalization: designing classes with dialogue methods, clearly defined assessment criteria, as well as systemic practices and institutional partnerships. An analysis

of contemporary educational practices in the context of globalization shows that the role of the teacher as a bearer of intercultural dialogue faces a number of challenges that are complex in nature and require multidimensional consideration.

First, there is a crisis of authority for teachers in the context of digitalisation and intensive technological development. Students have access to alternative sources of knowledge, which reduces the teacher's monopoly as a bearer of information (Hargreaves & Fullan, 2020). This changes their role from that of an “expert” to a facilitator capable of organizing critical dialogue, developing information verification skills, and shaping media literacy (Selwyn, 2022).

Second, globalization intensifies tensions between local identity and universal values, creating the risk of polarization in school communities. This is particularly noticeable in countries experiencing large-scale social or military crises. In Ukraine, the challenges of war and forced migration highlight the need for psychological support, overcoming traumatic experiences, and building an atmosphere of trust in schools (Ungar, 2021; Vasyutynsky, 2023).

Third, the institutional readiness of education systems to integrate migrant students remains an important issue. The Polish experience shows that the lack of adequate support for teachers in multicultural classrooms leads to their overload and role uncertainty (Ćwirynka et al., 2024). This creates the risk of superficial adaptation without deep inclusion of children in the educational and social environment (see Table 2).

Global trends also include:

- international mobility of students and teachers, which opens up new opportunities for academic exchanges (European Commission, 2018);
- the growing role of inclusive education as an environment for the integration of different cultures (OECD, 2022);
- increased security challenges in schools related to xenophobia, discrimination, and cultural conflicts (see Fig. 2).

These trends open up new opportunities, but at the same time challenge educators to adapt their methods to the global context without losing their national identity and cultural specificity.

For Ukraine, the mass migration processes caused by the war have become particularly important. According to international organizations, millions of Ukrainian children are integrating into the school systems of EU countries, in particular Poland, which requires teachers to adopt new approaches to teaching and education. In such a situation, the teacher becomes a mediator between the traumatic experiences of children and the new sociocultural environment. This requires skills in intercultural communication, psychological support, and the ability to work in conditions of social tension. For Polish

teachers, this is a challenge of integrating a large number of Ukrainian students, while for Ukrainian teachers, it is a task of maintaining educational continuity in extraordinary circumstances.

The response to these challenges is to seek strategies that can improve the effectiveness of intercultural education, which can be outlined in several areas. First, there is the systematic improvement of teachers' qualifications in the field of intercultural education, which should become a mandatory element of training and postgraduate education. Second, an important task is the development of international academic exchange programs that promote the formation of global identity and practical experience of intercultural interaction (Byram, 2021). Third, the integration of psychological and social support into educational programs is promising, which is especially relevant for societies in crisis (Ungar, 2021).

Of particular importance is the formation of teachers as agents of change, capable of combining national and cultural traditions with global values, creating conditions for dialogue and partnership, and developing solidarity among young people. Thus, contemporary challenges—the crisis of teacher authority, global trends in education, and war—simultaneously become prospects for development. They stimulate the search for new forms of pedagogical activity that integrate intercultural competence, humanistic values, and a focus on safety in education.

In summary, it can be argued that pedagogical activity in a globalized world is becoming not only a profession but also a social mission. The quality of cultural integration and the stability of the educational environment depend on the teacher's readiness to respond to challenges, which is directly related to the tasks of public safety and social cohesion (Banks, 2023; Portera, 2020).

Conclusions

The study confirmed that teachers in a globalized society are key figures in intercultural dialogue, integrating educational, social, and psychological dimensions. Thus, a theoretical analysis of contemporary concepts of intercultural dialogue (Byram, 1997; Deardorff, 2020; OECD, 2022) showed that the intercultural competence of teachers is formed as an integrative quality that includes knowledge of other cultures, interaction skills, critical cultural awareness, and readiness for tolerant coexistence. It ensures the ability of teachers to act as mediators between cultures and to create a space for cooperation in the educational environment.

A gap was identified between program declarations and the practical implementation of methods and assessment of intercultural competencies; it was

recommended to link learning outcomes to teaching methods, assessment criteria, and practices in accordance with the European Commission framework (2018).

The survey results showed a high level of awareness among respondents of the importance of intercultural dialogue (87% of Ukrainians and 91% of Poles), but at the same time, an insufficient level of competence development (44% and 57%, respectively). This disproportion indicates a gap between theoretical attitudes and practical readiness, which coincides with the findings of recent studies on the complexity of transforming pedagogical roles in a global context (Byram, 2021; Gorski, 2021).

The scientific novelty of the work lies in the interdisciplinary justification of the role of the teacher as a bearer of intercultural dialogue. The teacher is seen not only as a professional who transmits knowledge, but also as a cultural mediator, a facilitator of trust, and an agent of social change. This approach integrates pedagogical, psychological, cultural, and sociological perspectives, which allows us to overcome reductionist interpretations of competencies and consider them in a broader value and social dimension (Portera, 2020; Ungar, 2021).

The practical significance of the results obtained lies in the identification of specific educational policy objectives:

- systematic introduction of intercultural education courses and training into the preparation of future teachers;
- institutional support for teachers working in multicultural classrooms, in particular through advisory centers and professional development programs;
- expanding international academic exchanges that will contribute to the formation of a global identity among students and teachers;
- integrating psychological support and mediation practices into the school environment to overcome traumatic experiences and prevent conflicts.

In summary, it can be said that teachers are not only bearers of knowledge, but also of the values of coexistence. Their readiness for intercultural dialogue determines whether the school will become a space of solidarity and trust or remain merely an institution of formal education (Portera, 2020; Oliinyk, 2015; Ziazuiun, 2005). Further research should focus on developing innovative models for building intercultural competencies, evaluating the effectiveness of international education programs, and integrating security issues into intercultural education discourse.

REFERENCES

1. Banks, J.A. (2023). *Multicultural education: Issues and perspectives* (11th ed.). Hoboken: Wiley. ISBN 9781119912562.
2. Bayram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters. ISBN 185359377X.
3. Bayram, M. (2021). Intercultural citizenship education: Theoretical foundations and practical implications. *Language and Intercultural Communication*, 21(5), 481-496. doi: 10.1080/14708477.2021.1949461
4. Castells, S., de Haas, G., & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration* (5th ed.). London: Palgrave Macmillan. ISBN 9780230355767.
5. Cholewa, W. (2024). Intercultural communicative competence in the Polish educational context: practices and opinions of primary school teachers teaching English as a foreign language. *Glottodidactica*, 51(2), 31-56. doi: 10.14746/gl.2024.51.2.2.
6. Czerepaniak-Walczak, M. (2015). *Emancipatory pedagogy. The development of critical consciousness in humans*. Krakow: Impuls Publishing House. ISBN 9788375879935.
7. Ćwirynkało, K., Pikuła, N., & Kulesza, M. (2024). Assessment of Polish teachers' competence in working with Ukrainian refugee students. *Teaching and Teacher Education*, 132, 104074. doi: 10.1016/j.tate.2024.104074.
8. Deardorff, D. K. (2020). *A Guide to Developing Intercultural Competencies: Stories in a Circle*. Paris: UNESCO. ISBN 9789231003670.
9. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan. (Reprinted: Free Press, 2004. ISBN 9780684836317).
10. European Commission. (2018). *Key Competences for Lifelong Learning*. Luxembourg: EU Publications Office. doi: 10.2766/291008.
11. Gorski, P. (2021). Critical multicultural education and teacher training: Reflections on theory and practice. *Equality and Excellence in Education*, 54(4), 441-455. doi: 10.1080/10665684.2021.1906228.
12. Gozdawa-Gołębiowski, R. (2024). Research on the practices and beliefs of higher education teachers in Poland. *English for Special Purposes*, 66, 100024. doi: 10.1016/j.esp.2024.100024.
13. Grzymała-Mościńska, G. (2022). *Intercultural education in Poland: challenges and prospects*. Krakow: Jagiellonian University Press. ISBN 9788323343095.
14. Hall, S. (2019). *Cultural representations and meaningful practices* (2nd ed.). London: Sage. ISBN 9781526421733.
15. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2020). *Professional Capital After the Pandemic: Rethinking and Revitalizing Teacher Collaboration*. New York: Teachers College Press. ISBN 9780807764501.

16. Mliniak, P. (2023). Interculturalism in Polish schools according to teachers. *Edukacja Międzykulturowa*, 23(9), 45-59. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
17. OECD. (2022). *Global Competence for an Inclusive World*. Paris: OECD Publishing. doi:10.1787/18fefb3c-en
18. Pajak-Ważna, E. (2013). Teachers' intercultural competence and teacher education – the case of Poland. In: *Proceedings of the 1st Annual International Interdisciplinary Conference (AIIC)*, Azores, Portugal, April 24-26. Azores: European Scientific Institute.
19. Portera, A. (2020). Intercultural and multicultural education: epistemological and semantic aspects. *Intercultural Education*, 31(5), 532-546. doi:10.1080/14675986.2020.1828550
20. Potapchuk, T. (2022). Analysis of the results of experimental studies of the communication culture of future teachers. *Pedagogical Collection of the National Academy of Public Service*, 35(2), 123-137. <https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/pedzbirnyk/article/view/1238>.
21. Rychen, D.S., & Salganik, L.H. (2003). *Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society*. Göttingen: Hogrefe & Huber. ISBN 9780889372996.
22. Sadowska, J. (2021). Challenges of multicultural education in Poland. *Pedagogical Studies*, 74(2), 45-62. ISSN 0081-6795.
23. Selwyn, N. (2022). *Education and Technology: Key Issues and Debates* (3rd ed.). London: Bloomsbury Academic. ISBN 9781350183859.
24. Sobkowiak, P. (2021). Intercultural learning in the English as a foreign language classroom – the Polish context. *International Journal of English Studies*, 21(2), 1-28. doi: 10.6018/ijes.466411
25. Sukhomlinska, O. (2019). *The historical-pedagogical process: new interpretations*. Kyiv: Pedagogical Thought. ISBN 9786177846021.
26. Ungar, M. (2021). Multicultural resilience in schools: a new concept. *Services for Children and Youth*, 42(1), 1-19. doi: 10.1080/0145935X.2020.1860173.
27. Vasyutynsky, V. (2023). Social solidarity and intercultural dialogue in times of war. *Psychology and Society*, 15(3), 45–61. ISSN 2309-8280.
28. Wojciech, K. (2024). The development of intercultural competences of Polish religion teachers. *British Journal of Religious Education*, 46(2), 123-138. doi: 10.1080/01416200.2024.2304202.
29. Ziazun, I.A. (2005). *Philosophy of pedagogical activity*. Kyiv: Lybid. ISBN 9660601332.
30. Oliinyk, M.I. (2015). *Training future preschool education specialists in Eastern European countries*. Chernivtsi: Rodovid. ISBN 9786175800995.

NORBERT MOJŻYŃ¹

JABŁKO NA OBRAZIE ŚWIĘTEJ ANNY SAMOTRZECIEJ
W KOŚCIELE FARNYM W BIAŁEJ PODLASKIEJ
– IMPLIKACJE IKONOGRAFICZNE, TEOLOGICZNE
I RELIGIJNE

THE APPLE IN THE PAINTING OF ST. ANNE WITH THE VIRGIN
AND CHILD IN THE PARISH CHURCH IN BIAŁA PODLASKA
– ICONOGRAPHIC, THEOLOGICAL AND RELIGIOUS IMPLICATIONS

Streszczenie. Kościół farny pod wezwaniem św. Anny w Białej Podlaskiej jest żywym świadectwem wiary i sztuki złożonych w hołdzie świętej Patronce. Artykuł przedstawia analizę treści ikonograficznych dwóch obrazów olejnych obecnych w retabulum ołtarza głównego. Są nimi: Ofiarowanie Maryi w świątyni (główny panel nastawy ołtarzowej) oraz św. Anna Samotrzecia (naczólek nastawy). Autor stawia tezę, że są one ze sobą ściśle powiązane w mariologicznym kluczu Niepokalanego Poczęcia NMP. Przesłanką tego jest motyw jabłka w przedstawieniu św. Anny Samotrzeciej. Zgodnie z nauką katolicką, dla przewidzianych zasług swojego Syna Maryja została uwolniona od skutków grzechu pierworodnego, co stanowi ważny element doktryny o Niepokalanym Poczęciu. Maryja, jako nowa Ewa, przez swoje pełne posłuszeństwo i oddanie woli Bożej naprawiła grzech pierwszej niewiasty (stąd obecność jabłka). W oparciu o analizę źródeł tekstowych (na temat sporów immaculistycznych) oraz poszczególnych elementów ikonografii ołtarza w Białej, autor dochodzi do wniosku, że zawarty w retabulum program ikonograficzny jest spójny i dotyczy równoległe dwóch znaczeń: 1) hołdu składanego św. Annie oraz 2) kultu Niepokalanego Poczęcia Maryi. Kult ten był na terenie Polski popularyzowany przez franciszkanów, którzy mieli prężnie działający klasztor w Białej.

¹ Ks. Prof. UKSW dr hab. Norbert Mojżyn, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Teologiczny, ORCID: 0000-0002-4013-7664.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Słowa kluczowe: Biała Podlaska, kościół parafialny, św. Anna, grzech pierworodny, Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny, ikonografia, teologia, jabłko

Abstract. The parish church of St. Anne in Biała Podlaska is a living testament to the faith and art paid tribute to its patron saint. This article presents an analysis of the iconographic content of two oil paintings located in the main altar retable: The Presentation of Mary in the Temple (the main panel of the altarpiece) and St. Anne and the Virgin Mary (the pediment of the altarpiece). The author argues that these paintings are closely interconnected within the Mariological framework of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary. The premise for this is the apple motif in the depiction of St. Anne. According to Catholic teaching, through the foreseen merits of her Son, Mary was freed from the consequences of original sin, which is an important element of the doctrine of the Immaculate Conception. Mary, as the new Eve, through her full obedience and devotion to God's will, atones for the sin of the first woman (hence the apple's presence). Based on an analysis of textual sources (concerning the immaculate conception disputes) and individual elements of the iconography of the altar in Biała, the author concludes that the iconographic program contained in the retable is coherent and encompasses two parallel meanings: 1) homage to St. Anne and 2) the cult of the Immaculate Conception of Mary. This cult was popularized in Poland by the Franciscans, who had a thriving monastery in Biała.

Keywords: Biała Podlaska, parish church, St. Anne, original sin, Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary, iconography, theology, apple

Wstęp

Kościół farny pod wezwaniem św. Anny w Białej Podlaskiej jest żywym świadectwem wiary i sztuki złożonych w hołdzie świętej Patronce. Artykuł przedstawia analizę treści ikonograficznych dwóch obrazów olejnych umiejscowionych w retabulum ołtarza głównego pod kątem ich religijnych i teologicznych implikacji dla miejscowej wspólnoty wiernych. Obrazami tymi są: *Ofiarowanie Maryi w świątyni* (w głównym panelu nastawy ołtarzowej) oraz *Święta Anna Samotrzecia* (w naczółku nastawy). Autor w oparciu o stanowisko Martina Lechnera zawarte w renomowanym *Leksykonie ikonografii chrześcijańskiej* mówiące, że przedstawienie *Świętej Anny Samotrzeciej* należało do najbardziej popularnych konwencji ukazywania nauki Kościoła o Niepokalanym Poczęciu Maryi Panny w sztuce², stawia tezę, że kluczem do pełnej interpretacji znaczenia bialskiej nastawy ołtarzowej jest odczytanie go w kluczu Niepokalanego Poczęcia. Główną przesłanką takiej interpretacji jest motyw jabłka w obrazie *Świętej Anny Samotrzeciej*, który ewokuje udział Maryi w dziele odkupienia i jej rolę jako Nowa Ewa. Maryja przez swoje

² M. Lechner, *Anna Mutter Mariens*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I. 5 Rom-Freiburg-Basel-Wien 1975, s. 169.

posłuszeństwo i oddanie woli Bożej naprawiła grzech pierwszej niewiasty (stąd jabłko w tym wypadku stanowi symbol naprawienia grzechu). W oparciu o analizę poszczególnych elementów ikonografii ołtarza w Białej oraz źródeł tekstowych na temat teologicznych dyskusji immakulistycznych, autor dochodzi do wniosku, że zawarty w retabulum program ikonograficzny dotyczy równolegle dwóch programów ideowych: 1) hołdu składanego św. Annie oraz 2) realizacji kultu Niepokalanego Poczęcia Maryi. Dodatkowym potwierdzeniem tezy jest fakt, iż kult ów był na terenie Polski popularyzowany przez franciszkanów, którzy w Białej mieli prężnie działający klasztor.

Święta Anna w bialskiej farze

Liczni monografisci podkreślają znaczenie kultu św. Anny w dziejach bialskiej fary³. Po latach użytkowania świątyni przez protestantów została w roku 1596 zwrócona katolikom; wówczas nadano jej tytuł św. Anny⁴. W latach 1596-1603⁵ przystąpiono do prac powiększających świątynię; źródła odnotowują udział w pracach muratorów: Andrysa (Andrzeja) z Lublina i radziwiłłowskiego Lenarta⁶. Akta wizytacyjne z lat 1662-64 odnotowywały obecność w świątyni 5 ołtarzy: głównego – św. Anny (roboty snycerskiej) oraz czterech ołtarzy bocznych (murowanych). W latach 1683-90 jeszcze raz odnowiono wnętrze wskutek poważnych zniszczeń w wyniku potopu szwedzkiego i moskiewskiego w połowie XVII wieku⁷. Kolejna katastrofa spotkała bialską farę w 1738 roku w związku z pożarem. W rezultacie, w trzeciej ćwierci wieku XVIII została zbudowana istniejąca do dzisiaj stiukowa nastawa ołtarza głównego z obrazami: *Ofiarowania Maryi w świątyni* oraz *Świętej Anny Samotrzeciej* (il. 1). Nastawa ołtarzowa stanowi jednokondygnacyjną, marmoryzowaną konstrukcję murowaną z parami kolumn kompozytowych dźwigających belkowanie; jej zwieńczenie zostało ujęte w odwrócone woluty, zamknięte zdwojonym gzymsem z nadwieszonym łukiem odcinkowym, na którym widnieje gloria z Okiem Opatrzności; po bokach ustawione zostały

³ Por. J. Maraśkiewicz, *Biała Podlaska: dzieje miasta i kościoła farnego pw. św. Anny od XV wieku do 1945 roku*, Biała Podlaska 2007, s. 53-62.

⁴ A. Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568-1813*, [w:] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990, s. 39.

⁵ A. Jodłowski, *Najważniejsze obiekty zabytkowe Białej Podlaskiej*, Biała Podlaska 1998, s. 7.

⁶ K. Kolendo-Korczakowa, A. Oleńska, M. Zgliński (red. i oprac.), *Katalog Zabytków Sztuki. Województwo lubelskie. Powiat Biała Podlaska*, Warszawa 2006, s. XXVI.

⁷ K. Kolendo-Korczakowa, A. Oleńska, M. Zgliński (red. i oprac.), *Katalog Zabytków Sztuki...*, dz. cyt., s. 6.

rzeźby św. Piotra i Pawła. W wykonaniu nastawy ołtarzowej brali udział sztukatorzy: Blasius Hoselbändel oraz Franciszek Kwiek i Donat⁸.

Il. 1. Nastawa ołtarza głównego w kościele parafialnym św. Anny w Białej Podlaskiej, XVIII wiek, cyt. za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_%C5%9Bw._Anny_w_Bia%C5%82ej_Podlaskiej#/media/Plik:Biala_Podlas_ka_kosciol_Sw_Anny_widok_z_choru.jpg

W obrazie *Ofiarowania Maryi w świątyni* artysta przedstawił młodzieńką Maryję (ukazaną z profilu), klęczącą w modlitewnej postawie na stopniach ołtarza świątyni jerozolimskiej. Pochylony kapłan z rozwartymi rękami przyjmuje ją na służbę. Z prawej strony obrazu jawi się postać Anny, uważnie wpatrującej się wydarzeniu, przytrzymującej dłońmi luźne fałdy swego płasz-

⁸ Tamże, s. LX.

cza. Obok niej stoi – częściowo zasłonięty ramą obrazu – Joachim, mąż Anne.

Maryja i Anna ukazują się powtórnie w obrazie umiejscowionym naczółku nastawy. Maryja z Dzieciątkiem Jezus na kolanach siedzi naprzeciw Anny, która wręcza Jezusowi jabłko; Anna przy tym wzrok ma skierowany na Maryję a nie na Dzieciątko (il. 2).

Il. 2. *Święta Anna Samotrzecia*. Obraz z naczółka nastawy ołtarza głównego, XVIII wiek, kościół św. Anny w Białej Podlaskiej. Cyt. za: https://www.wikiwand.com/pl/articles/Parafia_%C5%9Bw._Anny_w_Bia%C5%82ej_Podlaskiej#/media/Plik:POL_BialaPodlaska_kosciol_SwAnny_obraz_sw_Anna_z_Maryja_i_Jezusem.JPG

Geneza kultu i ikonografii św. Anny

Postać św. Anny po raz pierwszy pojawia się w apokryficznej, greckiej *Protewangelii Jakuba* z połowy II wieku⁹, a także w późniejszej jej adaptacji łacińskiej – *Ewangelii Pseudo-Mateusza*. Dzieła te podkreślają świętość

⁹ Tytuł tego chrześcijańskiego midraszu maryjnego pochodzi od Wilhelma Postela, który w 1552 roku wydał w przekładzie łacińskim jego grecki rękopis. Oryginał został zatytułowany *Narodzenie Maryi. Apokalipsa Jakuba*. Zob. P. Rabczyński, Święta Anna w apokryfach Nowego testamentu, „Vox Patrum” 2021 (79), s. 365.

i pobożność Anny oraz czystość, bezgrzeszność i bezgraniczne oddanie Maryi woli Bożej¹⁰. W średniowiecznej Europie Zachodniej największy wpływ na popularyzację kultu św. Anny miała *Złota Legenda* napisana w latach 1261-1266 przez włoskiego dominikanina, arcybiskupa Genui, Jakuba z Voragine († 1298)¹¹. Dzieło to zawiera m.in. opis cudownego poczęcia Maryi podczas spotkania Anny i Joachima przy Złotej Bramie w Jerozolimie¹², jedno z wielu wydarzeń hagiograficznych chętnie przedstawianych przez malarzy¹³.

Jednym z ważniejszych ośrodków kultu św. Anny na Zachodzie była katedra w Chartres; na jej gotyckich witrażach znalazło się wyobrażenie świętej razem z Maryją i Dzieciątkiem¹⁴, które prawdopodobnie dało początek konwencji *Świętej Anny Samotrzeciej* (niem. *Anna Selbdritt*, niderl. *Anna te Drieën*, fr. *Anne trinitaire*, wł. *Anna Metterza*, hiszp. *Ana y la Virgen*). Dominującą postacią w tej grupie była Anna, na tle której była przedstawiana młodziutka Maryja i Dzieciątko Jezus. W XVI wieku pojawia się drugi typ obrazów *Świętej Anny Samotrzeciej*: Anna i Maryja są przedstawione izokefalicznie – Dzieciątko spoczywa na kolanach Maryi, która nie jest już małą dziewczynką, ale dorosłą kobietą¹⁵. Anna bywa przedstawiana z atrybutem, np. otwartą księgę w dłoniach (jako nauczycielka Maryi) kłosa winogron (zapowiedź męki Chrystusa), jabłkiem (przywołanie grzechu pierworodnego i odkupienia ludzkości) etc.¹⁶

W bialskim wizerunku widzimy jak Anna wpatrzona w swoją córkę podaje jabłko Dzieciątku. Anna występuje tu nie tylko w roli genealogicznego spoiwa z rodem Dawida, z którego wyłania się Boży Pomazaniec, Nowy Dawid, ale także proklamatorka Nowego Adama, który naprawi grzech pierwszego

¹⁰ Po raz pierwszy ten tytuł pojawia się na nagrobku Abercjusza, bpa Hieropolis we Frygii (+200). A. Bober, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, s. 489-490.

¹¹ *The Apocryphal Gospels. Texts and Translations*, B. Ehrman, Z. Pleše (eds.), New York 2011, s. 42-48.

¹² P. Rabczyński, *Święta Anna...*, dz. cyt., s. 368.

¹³ Do najczęstszych tematów należały: 1. Zwiastowanie narodzin Maryi, 2. Spotkanie Anny i Joachima przy Złotej Bramie, 3. Narodziny Maryi, 4. Ofiarowanie Maryi w świątyni, 5. Święta Anna jako nauczycielka (Wychowanie Najświętszej Maryi Panny), 6. Anna, korzeń drzewa zbawienia (Święta Anna Samotrzecia), 7. Święta Anna, Babcia Jezusa, 8. Święta Anna, Matrona Świętych Krewnych, 9. Święta Anna w świętych obcowaniu, 10. Święta Anna, Patronka i Orędowniczka.

¹⁴ Zob. J. Snow-Smith, *The Iconographic Tradition of Saint Anne in the "Human Trinity": Medieval and Renaissance Imagery*, w: *Iconography in Cultural Studies Papers in English and American Studies VII*, A. Kiss (ed.), JATE, Szeged 1996 s. 68.

¹⁵ V. Nixon, *Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe*, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2004, s. 137.

¹⁶ J. Snow-Smith, *The Iconographic Tradition...*, dz. cyt., s. 71.

człowieka. Przy tym spojrzenie Anny skierowane na Maryję podkreśla jej rolę jako ważnej uczestniczki dzieła odkupienia ludzkości (Maryja – Nowa Ewa).

Jabłko w ikonografii chrześcijańskiej

W sztuce chrześcijańskiej motyw jabłka pojawia się bardzo wcześnie: widzimy go na malowidłach w katakumbach rzymskich (III-IV wiek)¹⁷ oraz w bazylice w Dura Europos (Syria, przed 256 roku). Stanowi w nich integralną część sceny rajskiej, w której Adam i Ewa stoją obok drzewa oplecionego wijącym się wężem zachęcającym do spożycia owocu¹⁸. Temat ten zawiera skondensowaną, a przy tym nośną z dydaktycznego punktu widzenia treść: Chrystus (Nowy Adam) zbawia ludzi, którzy popadli w śmiertelny grzech z powodu sprzeniewierzenia się Bogu. Spotykamy go w słynnej płaskorzeźbie Gislebertusa, pochodzącej z XII-wiecznego nadproża północnego portalu katedry Saint-Lazare w Autun, przedstawiającej Ewę kosztującą zakazany owoc. Oprócz tego przedstawienia we wczesnym średniowieczu pojawiły się przedstawienia tronującej Matki Bożej podającej Dzieciątka jabłko. W najstarszych przedstawieniach, w typie *sedes sapientiae*, Dzieciątko siedzi sztywno na kolanach Matki, zwrócone frontalnie do widza. Maryja sama stanowi dla Dzieciątka tron – tron Logosu, „Mądrości Bożej, która stała się ciałem”¹⁹. Najbardziej znanym i być może najstarszym przykładem tego typu jest Złota Madonna w Essen z około 980 roku. Późniejszym przykładem może być *Madonna z jabłkiem* (*Madonna della mela*), rzeźba z terakoty z ok. 1400-1425 przypisywana Donatellowi lub Luce della Robbia (Museo Bardini, Florencja). Jabłko w obrazach Madonny z Dzieciątkiem przedstawiał chętnie Hans Memling. Przykładem może być *Madonna z Dzieciątkiem* z ok. 1485-1490 (Museu Nacional de Arte Antiga, Lizbona). W Polsce podobny obraz

¹⁷ A. Breymann, *Adam und Eva in der Kunst des christlichen Alterthums. Die Monumente*. Wolfenbüttel 1893, s.11-32; J. Dresken-Weiland, *Jenseitsvorstellungen in christlichen Grabinschriften und das christliche Grabwesen in Rom vom 3.-5. Jh.*, w: *Öffentlichkeit, Monument, Text. Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Christliche Epigraphik*, Berlin 2012, Berlin 2014, s. 637-639.

¹⁸ Na przykład w rzymskich katakumbach w Coemeterium majus (J. Spier, *Picturing the Bible: The Earliest Christian Art*, Yale University Press, Yale 2008, s. 179); Piotra i Marcellinusa, Cubiculum 44; 57 (J. G. Deckers, G. Mietke, H.R. Seeliger, *Die Katakomben "Santi Marcellino e Pietro"*. Repertorium der Malereien, Münster–Citta del Vaticano 1987, tab. 29c. 35); w katakumbach św. Januarego w Neapolu oraz w grobowcu przy ulicy Demostenesa w Salonikach (obecnie Muzeum Bizantyjskie w Salonikach).

¹⁹ A.-F. Köllermann, *Thronende Madonnen des Mittelalters. Ein Streifzug durch vier Jahrhunderte*, in: Katja Lembke (Hg.), *Madonna. Frau-Mutter-Kultfigur*, Hannover 2015, s. 157.

znajduje się w zbiorach Muzeum Czartoryskich w Krakowie (*Madonna z Dzieciątkiem* autorstwa Joosta van Cleve z ok. 1525-30 roku).

Grupowy wariant przedstawienia z jabłkiem prezentuje obraz Lucasa Cranacha († 1553) zatytułowany *Madonna z Dzieciątkiem i małym Janem Chrzcicielem* (Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe, 1535), na którym Jan Chrzciciel, podaje jabłko Jezusowi spoczywającemu na kolanach Maryi na tle jabłoni z owocami (nawiązanie do drzewa rajskiego); na horyzoncie widoczne są mury miasta – Jerozolimy, w której Jezus poniósł śmierć; w tym wypadku jabłko wyraźnie eksplikuje tajemnicę odkupienia rodzaju ludzkiego. O związku jabłka z upadkiem pierwszych ludzi możemy przekonać się także z innych dzieł Cranacha. Obraz *Adam i Ewa w raju* (Gemäldegalerie, Berlin, 1533) przedstawia prarodziców stojących pod jabłonią: Ewa jedną dłonią podaje jabłko Adamowi, a w drugiej pozostawia taki sam owoc dla siebie²⁰. Motyw jabłka obecny jest także u Jacopo Tintoretta († 1594) – w obrazie *Grzech pierworodny* z ok. 1550 (Gallerie dell'Accademia, Wenecja).

Motyw jabłka nabiera wymownego znaczenia w scenach z Maryją, Dzieciątkiem i św. Anną. W *Świętej Annie Samotrzeciej* autorstwa Ambrosiusa Bensona (National Galleries of Scotland) Maryja kładzie swoją dłoń na jabłku wręczanym przez Annę Dzieciątku. Jest to ukazanie udziału Dziewicy w odkupieniu ludzkości, którego sama staje się pierwszym obiektem poprzez tajemnicę Niepokalanego Poczęcia, a następnie Wcielenia²¹. Stanowisku temu odpowiada nauczanie św. Efrema Syryjczyka († 373), który mówił, iż tak jak Chrystus przyjął od Maryi ciało, tak Ona przyjęła Jego chwałę²², a także twierdzenia św. Grzegorza z Nazjanzu († 390), że Wcielenie Syna Bożego stało się przyczyną uświęcenia Maryi: Syn Boży „począł się z Dziewicy, której dusza i ciało zostały uprzednio oczyszczone przez Ducha Świętego; bo narodzenie musiało zostać otoczone chwałą, a dziewictwo szczególnie uczczone”²³.

Jabłko wreszcie nadaje szczególnego znaczenia obrazom *Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny*. Ich ostateczna wersja utrwaliła się stosunkowo późno – w XVII i XVIII wieku na podstawie dzieł takich malarzy

²⁰ Zob. J. Klot von, *Die Frucht in Malerei und Graphik von der Antike bis zur Gegenwart*, w: W. Rainer (Vorw.), H. Gercke (Einltg.), J. von Klot (Kat.), *Am Anfang War der Apfel. Die Frucht in Malerei und Graphik des 20. Jahrhunderts*, Edition Braus, Heidelberg 2003, s. 15.

²¹ D. Kasprzak, *Maryja w nauczaniu Kościoła epoki patrystycznej*, [w:] A.E. Klich (red.), *Duc in Altum*, Kraków 2006, s. 140.

²² F. Courth, *Mariologia – Maryja, Matka Chrystusa*, w: *Podręcznik teologii dogmatycznej*, W. Beinert (red.), Kraków 1999, s. 143.

²³ Św. Grzegorz z Nazjanzu, *Oratio* 38, *In theophania*, 13 – PG 36, 325. Cyt. za: M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie...*, dz. cyt., s. 142.

jak: Estebana Murillo, Guido Reniego, Giovanniego Tiepolo, Francisco de Zurbarána i in. Na wielu obrazach jabłko jest obecne w paszczy węża deptanego przez Maryję – Niewiastę Apokaliptyczną (12, 1-5)²⁴, przedstawianą na tle świetlistej glorii, z wieńcem z dwunastu gwiazd wokół głowy, z sierpem księżycy pod stopami²⁵, ponad kulą ziemską, która oznacza jej wywyższenie ponad wszelkie stworzenie²⁶. W ukształtowaniu się tej konwencji dużą rolę odegrała wizja św. Beatriz da Silvy, spisana przez Francisco Pacheco († 1644). Pisał on o Niepokalanej jako dziewczynie w kwiecie wieku, w białej tunice i niebieskim płaszczu²⁷. Jabłko w paszczy węża deptanego przez Maryję stanowi jasne odwołanie do protoewangelii, czyli **pierwszej zapowiedzi zbawienia zawartej w Księdze Rodzaju (3, 15)** o zwycięstwie potomstwa Niewiasty nad wężem (Szatanem), co teologia chrześcijańska zinterpretowała jako zapowiedź zwycięstwa Jezusa i Maryi.

Jabłko – symbol odkupienia z grzechu

Jabłko w przedstawionych scenach malarskich stanowi w pierwszym rzędzie odwołanie do biblijnej historii o nieposłuszeństwie Adama i Ewy Bogu, które polegało na spożyciu owocu z drzewa poznania dobra i zła (Rdz 2, 9; 3, 14), określanemu w teologii chrześcijańskiej mianem grzechu pierworodnego²⁸. Istota tego grzechu było zakwestionowanie suwerennej władzy Boga; przyniósł on ludzkości znoj, cierpienie i śmierć. Chrześcijańska nauka o grzechu pierworodnym opiera się na nauczaniu św. Pawła, który pisał: „przez jednego człowieka grzech wszedł na świat, a przez grzech śmierć, i w ten sposób śmierć przeszła na wszystkich ludzi, ponieważ wszyscy zgrzeszyli” (Rz 5, 12) oraz „jak przestępstwo jednego sprowadziło na wszystkich ludzi wyrok potępiający, tak czyn sprawiedliwy Jednego sprowadza na

²⁴ M. Wojciechowski, *Apokalipsa świętego Jana. Objawienie, a nie tajemnica*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2012, s. 271.

²⁵ W tych obrazach sierp księżycy (lunula) symbolizuje przemijalność świata, a znaki astralne (wieńiec z gwiazd) i eschatologiczne (walka ze smakiem/wężem) znamionują zwycięstwo Niepokalanej nad grzechem. Zob. O. Schmitt (Hrsg.), *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. I, Stuttgart 1937, s. 748n.

²⁶ Odpowiada to twierdzeniu ucznia św. Anzelma, Eadmera z Canterbury († po 1128): „Bóg chciał, aby Maryja była jego Matką i dlatego wywyższa Ją do władzy nad wszechświatem”. Zob. Anselm z Canterbury, *De conceptione B. Mariae*, [PL 159, 305D–306A], cyt. za: M. Schulze, *Gregor von Rimini: Wissen, Theologie und Frömmigkeit im Streit um die Erbsünde bei Maria und bei Ungetauften Kindern*, „Przegląd Tomistyczny” 2019 (XXV), s. 203.

²⁷ L. Kagané: *Murillo, der spanische Meister des 17. Jahrhunderts*. Parkstone Aurora, Bournemouth-St. Petersburg 1995, s. 58.

²⁸ Gwoli ścisłości należy zauważyć, że w tekście Biblii jest mowa o „owocu tego drzewa” (Rdz 3, 6), bez określenia, że chodzi o jabłko.

wszystkich ludzi usprawiedliwienie dające życie (Rz 5, 18). Św. Augustyn († 430) opisywał dwa aspekty grzechu pierworodnego: przyczynę – *peccatum originalis originans* i skutek dziedziczony w ludziach *peccatum originalis originatum*²⁹. Obok kary za grzech, Bóg dał ludzkości obietnicę zbawienia. Ta pierwsza dobra nowina (protoewangelia) dotyczyła zwycięstwa potomstwa Ewy nad potomstwem węża (Szatana) (Rdz 3, 15)³⁰. W ujęciu soteriologicznym Maryja jest nową Ewą – zarówno analogiem, jak i przeciwieństwem Ewy, tak jak Chrystus jest nowym Adamem, który zwyciężył grzech i otworzył ludzkości drogę zbawienia. Temat ten podejmował wielokrotnie św. Paweł (Rz 5, 12-21; 5, 14; 1 Kor 15, 21-22), a rozwinęli go: św. Justyn Męczennik († ok. 165) i św. Ireneusz z Lyonu († ok. 202). Ten ostatni pisał, że Maryja przez przyjęcie woli Boga (co jest przejawem cnoty posłuszeństwa), odwróciła sytuację z Edenu, naznaczoną grzechem buntu³¹. Justyn z tej racji nazwał Maryję „nieskalaną”: „Ewa bowiem, kiedy była dziewczicą i nieskalaną, przyjąwszy namowę węża, zrodziła nieposłuszeństwo i śmierć. Maryja zaś Dziewica, okazała wiarę i radość, kiedy Anioł Gabriel radosne zwiastował poselstwo o tym, że Duch Pański zstąpi na nią i moc Najwyższego ją okryje”³². Zaś w odniesieniu do grzechu pierworodnego dodawał: „Tak też węzeł nieposłuszeństwa został rozwiązany przez posłuszeństwo Maryi; co dziewczica Ewa związała przez swą niewiarę, to Dziewica Maryja rozwiązała przez swą wiarę”³³. Na tej podstawie św. Augustyn stwierdzał: „Wyłączamy świętą Dziewicę Maryję, w odniesieniu do której, ze względu na cześć dla Pana, nie należy stawiać kwestii żadnego grzechu. Istotnie, czy możemy znać większą łaskę dla przezwyciężenia grzechu pod każdym jej aspektem, niż ta, udzielona Niewieście, która zasłużyła począc i porodzić Tego, który z całkowitą pewnością nie miał żadnego grzechu?”³⁴.

²⁹ J. Bolewski, *Grzech jako pierworodny?*, „Collectanea Theologica” 1994 (64/3), s. 11.

³⁰ Asumptem do takiego skojarzenia było nieprecyzyjne tłumaczenie Biblii w IV wieku przez św. Hieronima (Wulgata). W oryginale hebrajskim nie „ona” [niewiasta], ale „ono [tj. potomstwo niewiasty] zmiażdży mu [wężowi-Szatanowi] głowę”.

³¹ Św. Ireneusz, *Adversus haereses*, IV, 30, III – PG 7, 1080. Zob. M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie w tradycji pierwszego tysiąclecia Kościoła*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2013 (20/1-2), s. 141. Por. G. Jouassard, *The Fathers of the Church and the Immaculate Conception*, [w:] *The dogma of the Immaculate Conception*, E. O'Connor (ed.), Notre Dame, IN 1958, s. 53.

³² Św. Justyn, *Dialog z Tryfonem* – EP 141. Cyt. za: D. Mastalska, *Maryja spełnieniem miłości Ojca odrzuconej przez Ewę*, „Salvatoris Mater” 1999 (1/1), s. 64.

³³ Św. Ireneusz, *Adversus haereses*, 3, 22 – PG 7, 956. Cyt. za: M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie...*, dz. cyt., s. 139.

³⁴ Św. Augustyn, *De natura et gratia*, 36, 42 – PL 44, 267. Cyt. Za: M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie...*, dz. cyt., s. 148.

Stanowisko Augustyna stało się podstawą doktryny o Niepokalanym Poczęciu, ale nie przesądzało, w którym momencie Maryja została uchroniona od grzechu – przed poczęciem, w trakcie, czy po – to stało się przedmiotem gorących dyskusji immakulinistycznych u schyłku średniowiecza.

Spory immakulistyczne

Doktryna o Niepokalanym Poczęciu była przedmiotem gorącego sporu, który wyrósł na gruncie teologii grzechu pierworodnego. Na pytanie, w jaki sposób Maryja mogła uczestniczyć w dziele odkupienia, na ogół odpowiadano w dwojaki sposób: 1) przez oczyszczenie z grzechu pierworodnego i uświęcenie w trakcie lub po poczęciu (*purgatio et sanctificatio Mariae*)³⁵, 2) poprzez osłonięcie Maryi przed grzechem pierworodnym (*immaculatio*)³⁶. Zwolennikami pierwszego stanowiska byli głównie dominikanie (zwani makulistami), a drugiego – franciszkanie (zwani immakulistami)³⁷.

Szczególnym polem sporu między immakulistami i makulistami stał się kult św. Anny, który włączał w siebie istotne elementy mariologiczne³⁸. Już w VIII wieku na Wschodzie obchodzono święto *Poczęcia Maryi przez św. Annę*. Bizantyjski pisarz i teolog piszący na przełomie IX/X wieku, Nicetas Dawid z Paflagonii, głosił, iż o ile Maryja jest lekarstwem na „pierworodny smutek”, to św. Anna jest nań „kamieniem młyńskim”³⁹. Na Zachodzie po raz pierwszy podstawy doktryny o Niepokalanym Poczęciu wyłożył niemiecki benedyktyn, Jan Trytemiusz (Trithemius), w dziele opublikowanym w 1494 roku *De Laudibus sanctissimae matris Annae Tractatus*, w którym przedsta-

³⁵ Por. W. Baran, *Grzech pierworodny w tradycji Piotra Lombarda*, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2019, s. 287-288, 295-298, 306-308.

³⁶ G. Miegge, *Die Jungfrau Maria. Studie zur Geschichte der Marienlehre*, Göttingen 1962, s. 115.

³⁷ Spór immakulistów z makulistami obrazowo streścił Joseph Ratzinger/Benedykt XVI: „Z jednej strony stali dominikanie, którzy mówili: nie, Maryja jest człowiekiem jak każdy, zatem dotyczy Jej również grzech pierworodny. Z drugiej strony stali franciszkanie, którzy reprezentowali przeciwne stanowisko. Najkrócej rzecz ujmując, podczas tej długotrwałej debaty powoli wykształcił się pogląd, że związek Maryi z Chrystusem jest silniejszy niż Jej związek z Adamem. [...] Co więcej, Jej zupełnie wyjątkowa przynależność do Chrystusa sprawia również, że Maryja cała jest ogarnięta łaską”. Zob. J. Ratzinger, *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach. Rozmowa z Peterem Seewaldem*, tł. G. Sowiński, Kraków 2001, 279n.

³⁸ C. Balić, *The Mediaeval Controversy over Immaculate Conception up to the Death of Scotus*, E.D. O'Connor (ed.), University of Notre Dame Press, Notre-Dame, IN 1958.

³⁹ Nicetas Dawid, *In diem natalem S. Mariae* – PG 105, 21, 24, 17. Cyt. za: M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie...*, dz. cyt., s. 155.

wił rolę św. Anny w historii zbawienia. Głosił m.in., iż „Bóg wybrał świętą Annę na matkę Maryi przed stworzeniem świata” oraz „święta Anna poczęła Maryję bez zmazy grzechu pierworodnego”⁴⁰.

Immakuliści opierali swoje nauczanie nie tylko na dziele Trytemiusza, ale też na wszelkich apokryficznych i hagiograficznych źródłach związanych z kultem św. Anny. Ważnym argumentem było cudowne poczęcie Maryi, które – według *Protoewangelii Jakuba* i *Złotej Legendy Jakuba* z Voragine – wydarzyło się podczas spotkania Joachima i Anny przy Złotej Bramie⁴¹. Idea poczęcia przy Złotej Bramie korespondowała ze średniowieczną ideą poczęcia Bożego Słowa „przez ucho” (*conceptio per aurem*), o którym wspominał św. Efrem Syryjczyk († 373): „Uchem poczęła Maryja Niewidzialnego, co przyszedł w głosie – w Jej łonie Moc się wcieliła”⁴².

Przeciwnicy doktryny o Niepokalanym Poczęciu odrzucali te elementy kultu św. Anny, które sugerowały cudowne poczęcie Maryi. Pierwszym głos w tej sprawie zabrał św. Bernard z Clairvaux († 1153), mnich cysterski, który w tej sprawie przyjął racjonalistyczno-ironiczne stanowisko: „Czy między małżeńskimi uściskami [Anny i Joachima] świętość została złączona z poczęciem? Rozum tego nie pozwala! Chyba, że ktoś twierdzi, że Maryja została zrodzona z Ducha Świętego, a nie z człowieka?”⁴³. Do poglądów Bernarda dołączył dominikanin, św. Tomasz z Akwinu († 1274), zwolennik poglądu o oczyszczeniu i uświęceniu Maryi w łonie Anny: „Gdyby dusza Maryi nie była splamiona grzechem pierworodnym, byłoby to ograniczeniem godności Chrystusa, ponieważ jest On *universalis omnium Salvator*”⁴⁴. Argumenty Tomasza zostały dobrze przyjęte w środowisku dominikańskim przez makku-

⁴⁰ M. Levi d 'Ancona, *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and Early Renaissance*, New York: College Art Association of America in conjunction with the Art Bulletin, VII, 1957, s. 40-41.

⁴¹ Źródła apokryficzne przedstawiają rodziców Maryi, jako parę starszych, nie mogących doczekać się potomstwa ludzi. Anioł zwiastuje Joachimowi narodziny córki. Symbolicznym wyrazem nadprzyrodzonej interwencji staje się uścisk i pocałunek Joachima i Anny przy Złotej Bramie, który był interpretowany jako dowód cudownego i nieskalanego poczęcia Maryi oraz uwolnienia jej od zmazy grzechu pierworodnego. Por. J. Królikowski, *Wyjątkowość Maryi w mariologii Ojców greckich jako źródło inspiracji ekumenicznych*, „*Salvatoris Mater*” 2001 (3/4), s. 160-163.

⁴² Św. Efrem, *Pieśń o Ewie i Maryi* – CSCO 198, 87. Cyt. za: M. Machalica, *Niepokalane Poczęcie...*, dz. cyt., s. 141.

⁴³ Bernard z Clairvaux, *Epistula 174: Ad Canonicos Lugdunenses de conceptione S. Mariae*, PL 182, 332-336. Cyt. za: M. Schulze, *Gregor von Rimini...*, dz. cyt., s. 204.

⁴⁴ Tomasz z Akwinu, ST III, q. 27, a. 2, ad 2, Cyt. za: M. Schulze, *Gregor von Rimini...*, dz. cyt., s. 205.

listów⁴⁵, jednak okazały się niewystarczające wobec argumentów Jana Duns Szkota († 1308), który głosił naukę o niedoścignionej doskonałości Odkupienia: „Chrystus jest najdoskonalszym Odkupicielem i odkupił Matkę Najświętszą w najdoskonalszy sposób”⁴⁶.

Ostatecznie tezy Duns Szkota i immakulistów, oparte na hagiograficznych wątkach życia św. Anny, wzięły górę w oficjalnym nauczaniu Kościoła. Sykstus IV konstytucją *Cum praeexcelsa* (1477) wprowadził święto św. Anny do kalendarza rzymskiego (1482) oraz zatwierdził formularz mszy o Niepokalanym Poczęciu⁴⁷; potępił przy tym szerzenie doktryn przeciwnych Niepokalanemu Poczęciu⁴⁸. Stopniowo Niepokalane Poczęcie stawało się coraz ważniejszym składnikiem pobożności katolickiej. Kulminacją rozwoju tego kultu i doktryny stanowiło ogłoszenie dogmatu wiary o Niepokalanym Poczęciu w 1854 roku przez Piusa IX (bulla *Ineffabilis Deus*)⁴⁹, ze słynnym stwierdzeniem: „Maryja mocą przewidzianych zasług Jezusa Chrystusa [...] została zachowana jako nietknięta od wszelkiej zmazy grzechu pierworodnego”⁵⁰.

Program immakulistyczny w Białej

Popularność kultu Maryi Niepokalanej przejawiała się na wielu poziomach życia religijnego: w liturgii, pobożności ludowej i sztuce. O recepcji tego kultu w Polsce może świadczyć wiersz Jakuba Piekoszowica zawarty w wydany w 1610 roku w Krakowie dziele poświęconym św. Annie:

Szczęśliwa Anno, któraś Anioła widziała
Ale szczęśliwsza córka, żeś takową miała
Przechodzisz wszystkich córką i wnukiem na świecie

⁴⁵ Por. U. Horst, *Dogma und Theologie: Dominikanertheologen in den Kontroversen um die Immaculata Conceptio*, (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens. Neue Folge, 16), Akademie Verlag, Berlin 2009, s. 7-14.

⁴⁶ Jan Duns Szkot, *Ordinatio III*, dist. 3, q. 1 – *Doctoris Subtilis et Mariani B. Ioannis Duns Scoti Ordinis Fratrum Minorum opera omnia*, ed. Studio et Cura Commissionis Scotisticae, Bd. 9, Typis Vaticanis, Civitas Vaticana 2006, s. 174-175.

⁴⁷ *Lexikon der Marienkunde*, K. Algermissen (Hg.), B. 1, Regensburg 1967, s. 237.

⁴⁸ G. Fabris, *In mente Dei: L'Immacolata Concezione tra fede e scienza. Committenze artistiche del matematico vicentino Ortensio Zago*, Tesa di Laurea, <https://unitesi.unive.it/retrieve/f9b489fa-9b79-47a6-97b9-ccb306c6aa49/814025-1221056.pdf> (dostęp: 12.08.2025), s. 40.

⁴⁹ M. Soranzo, *Evoluzione iconografica dell'Immacolata Concezione*, „Pontificia Academia Theologica” 2004 (3), s. 663.

⁵⁰ Pius IX, *Ineffabilis Deus*, w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, nr 527, s. 240.

Jako Lilia albo Róża inne kwiecie⁵¹.

Kult św. Anny był rozwinięciem i dopełnieniem pobożności maryjnej, ponieważ Anna – tak jak jej córka – gorąco oczekiwała przyjścia na świat Zbawiciela, jak wspominał o tym w XVI wieku Mikołaj z Wilkowiecka, iż Anna: „(...) przyjścia Pana Jezusowego na ten świat wielką żądzą oczekiwała”⁵². Tematy te znajdowały wyraz także w rzeźbie i malarstwie. Nic więc dziwnego, że program ikonograficzny fary bialskiej ściśle wiąże kult św. Anny z pobożnością maryjną.

Jak zauważono we wstępie, niemiecki historyk sztuki, Martin Lechner, zwracał uwagę, iż przedstawienia *Świętej Anny Samotrzeciej* występowały najczęściej w kościołach franciszkanów, natomiast nie były obecne w świątyniach dominikanów⁵³. Sytuacja parafii św. Anny w Białej może pośrednio być tego dowodem. Wprawdzie była prowadzona przez kler diecezjalny, jednak na jej ternie znajdował się prężnie działający klasztor franciszkanów reformatorów⁵⁴. W świetle przedstawionych analiz ikonograficznych, świadectw historycznych i teologicznych związek programu malarskiego dedykowanego św. Annie z Niepokalanym Poczęciem wydaje się co najmniej prawdopodobny. Pierwszą przesłanką ikonograficzną jest obecność jabłka w obrazie *Świętej Anny Samotrzeciej*, która nie może być przypadkowa. Drugą, nie mniej ważną, jest ukazanie Maryi jako głównej bohaterki wydarzenia w świątyni jerozolimskiej na obrazie *Ofiarowanie Maryi w świątyni*. Maryja poprzez pełne posłuszeństwo woli Boga sama stała się świątynią Ducha Świętego i mieszkaniem dla Słowa Wcielonego. Tak o tym pisał bizantyński poeta, Józef Hymnograf († 886): „Przeczysta świątynia Zbawcy, najcenniejszy pałac i Dziewica, święta skarbnica chwały Bożej dzisiaj wchodzi do domu Bożego, wiodąc ze sobą łaskę Bożego Ducha. Sławiać Ją aniołowie. Oto jest niebieska arka”⁵⁵.

⁵¹ J. Piekoszowicz, *Sława świętej Anny od Jakuba Piekoszowszczyka*, *Akademii Krakowskiej studenta napisana*, Kraków 1610, starodruk w Bibliotece Kórnickiej w Poznaniu (nr inwentarzowy starodruku: 12738, sygnatura: Mf 10374). Cyt. za: M. Wojtowicz, *Postać św. Anny jako wzorzec osobowy w polskim żywotopisarstwie potrydenckim*, w: *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej*, red. B.M. Puchalska-Dąbrowska, E.A. Jurkowska, Białystok 2018, s. 11.

⁵² Mikołaj z Wilkowiecka, *Historia o świętej Annie Panny Maryi, Matki Pana Jezusowej, Matce, a Pana Chrystusowej starce (...) polskim językiem według historii łacińskich napisana*, Kraków 1577, starodruk znajdujący się w Bibliotece Narodowej (mikrofilm B.966 ze starodruku o sygnatura: SD XVI.O.6200). Cyt. za: M. Wojtowicz, *Postać św. Anny...*, dz. cyt., s. 90.

⁵³ M. Lechner, *Anna Mutter Mariens...*, dz. cyt. s. 169.

⁵⁴ Do Białej reformaci zostali sprowadzeni w 1670 roku przez Michała Kazimierza Radziwiłła i jego żonę Katarzynę; kościół i klasztor obecnie pozostaje w gestii kapucynów.

⁵⁵ *Teksty o Matce Bożej*, tł. H. Paprocki, t. VII, Niepokalanów 1991, s. 26.

A patriarcha Konstantynopola, Tarazjusz († 806) w swej *Homilii na święto Wprowadzenia Maryi do świątyni* wołał: „O, Panie wszechmogący, będę chwalić Ciebie, który zmyłeś hańbę pierwszej matki Ewy, i z niewysłowionego miłosierdzia swego posłałeś na ziemię Syna Jednorodzonego, by żył pośród ludzi. Dlatego i ja dam Mu mieszkanie czyste i nieskalane”⁵⁶.

Reasumując, musimy pamiętać, że treści metaforyczne, alegoryczne i symboliczne zawarte w malarstwie religijnym, rozumiałe dla jednej epoki mogą zacierać swoje częściowe lub nawet całkowite znaczenie dla kolejnej. W dzisiejszej, silnie zlaicyzowanej epoce, która w dużym stopniu utraciła zdolność odczytywania przeszłych znaków wiary, dzieła sztuki chrześcijańskiej minionych stuleci stały się w wielu wypadkach przekazem niezrozumiałym lub trudno przystępnym. Rolą teologii i historii sztuki jest odzyskanie zdolności odczytywania i rozumienia tych treści, więcej, przywrócenia im pierwotnej, źródłowej energii. Przedstawione wyżej badania stanowią pierwszą, kompleksową próbę odczytania programu ikonograficznego obrazów wchodzących w skład nastawy ołtarza głównego parafii św. Anny w Białej Podlaskiej w perspektywie pobożności maryjnej. Obok oficjalnego programu poświęconego św. Annie, udało się odkryć zupełnie jasny i zrozumiały dla człowieka wierzącego, żyjącego w XVIII wieku, przekaz odnoszący się do tajemnicy Niepokalanego Poczęcia.

Bibliografia

- Balić C., *The Mediaeval Controversy over Immaculate Conception up to the Death of Scotus*, E.D. O'Connor (ed), University of Notre Dame Press, Notre-Dame, IN 1958.
- Baran W., *Grzech pierworodny w tradycji Piotra Lombarda*, Wydawnictwo Scriptum, Kraków 2019.
- Bober A., *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965.
- Bolewski J., *Grzech jako pierworodny?*, „Collectanea Theologica” 1994 (64/3), s. 11-26.
- Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007.
- Breymann A., *Adam und Eva in der Kunst des christlichen Alterthums. Die Monumente*. Wolfenbüttel 1893.
- Courth F., *Mariologia – Maryja, Matka Chrystusa*, w: *Podręcznik teologii dogmatycznej*, W. Beinert (red.), Kraków 1999.

⁵⁶ Cyt. za: *Życie Maryi w ikonach*, red. G. Parravicini, tłum. M. Deskur, Warszawa 2003, s. 70.

Deckers J.G., Mietke G., Seeliger H.R., *Die Katakombe "Santi Marcellino e Pietro"*. Repertorium der Malereien, Münster–Citta del Vaticano 1987.

Doctoris Subtilis et Mariani B. Ioannis Duns Scoti Ordinis Fratrum Minorum opera omnia, ed. Studio et Cura Commissionis Scotisticae, Bd. 9, Typis Vaticanis, Civitas Vaticana 2006.

Dresken-Weiland J., *Jenseitsvorstellungen in christlichen Grabinschriften und das christliche Grabwesen in Rom vom 3.–5. Jh.*, w: *Öffentlichkeit, Monument, Text. Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Christliche Epigraphik*, Berlin 2012, Berlin 2014.

G. Fabris, *In mente Dei: L'Immacolata Concezione tra fede e scienza. Committenze artistiche del matematico vicentino Ortensio Zago*, Tesa di Laurea, <https://unitesi.unive.it/retrieve/f9b489fa-9b79-47a6-97b9-ccb306c6aa49/814025-1221056.pdf> (dostęp: 12.08.2025).

Horst U., *Dogma und Theologie: Dominikanertheologen in den Kontroversen um die Immaculata Conceptio*, (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens. Neue Folge, 16), Akademie Verlag, Berlin 2009.

Jodłowski A., *Najważniejsze obiekty zabytkowe Białej Podlaskiej*, Biała Podlaska 1998.

Jouassard G., *The Fathers of the Church and the Immaculate Conception*, [w:] *The dogma of the Immaculate Conception*, E. O'Connor (ed.), University of Notre Dame Press, Notre-Dame, IN 1958.

Kagané L., *Murillo, der spanische Meister des 17. Jahrhunderts*. Parkstone Aurora, Bournemouth-St. Petersburg 1995.

Kasprzak D., *Maryja w nauczaniu Kościoła epoki patrystycznej*, [w:] A.E. Klich (red.), *Duc in Altum*, Kraków 2006, s. 137-167.

Klot J. von, *Die Frucht in Malerei und Graphik von der Antike bis zur Gegenwart*, [w:] W. Rainer (Vorw.), H. Gercke (Einlgt.), J. von Klot (Kat.), *Am Anfang War der Apfel. Die Frucht in Malerei und Graphik des 20. Jahrhunderts*, Edition Braus, Heidelberg 2003.

Kolendo-Korczakowa K., Oleńska A., Zgliński M. (red. i oprac.), *Katalog Zabytków Sztuki. Województwo lubelskie. Powiat Biała Podlaska*, Warszawa 2006.

Köllermann A.-F., *Thronende Madonnen des Mittelalters. Ein Streifzug durch vier Jahrhunderte*, in: K. Królikowski J., *Wyjątkowość Maryi w mariologii Ojców greckich jako źródło inspiracji ekumenicznych*, „Salvatoris Mater” 2001 (3/4).

Kubiak A., *Biała na Podlasiu*, Biała Podlaska 1998.

Lechner M., *Anna Mutter Mariens*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I. 5 Rom-Freiburg-Basel-Wien 1975.

Lembke (Hg.), *Madonna. Frau-Mutter-Kultfigur*, Hannover 2015.

- Levi d 'Ancona M., *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and Early Renaissance*, College Art Association of America in conjunction with the Art Bulletin, VII, New York 1957.
- Lexikon der Marienkunde*, K. Algermissen (Hg.), B. 1, Regensburg 1967.
- Machalica M., *Niepokalane Poczęcie w tradycji pierwszego tysiąclecia Kościoła*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2013 (20/1-2) s. 137-160.
- Maraśkiewicz J., *Biała Podlaska: dzieje miasta i kościoła farnego pw. św. Anny od XV wieku do 1945 roku*, Biała Podlaska 2007.
- Mastalska D., *Maryja spełnieniem miłości Ojca odrzuconej przez Ewę, „Salvatoris Mater”* 1999 (1/1), s. 58-76.
- Miegge G., *Die Jungfrau Maria. Studie zur Geschichte der Marienlehre*, Göttingen 1962.
- Nixon V., *Mary's Mother: Saint Anne in Late Medieval Europe*, The Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2004.
- Rabczyński P., *Święta Anna w apokryfach Nowego Testamentu*, „Vox Patrum” 2021 (79), s. 363-378.
- Rachuba A., *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568-1813*, [w:] *Z nieznanej przeszłości Białej i Podlasia*, oprac. T. Wasilewski i T. Krawczak, Biała Podlaska 1990.
- Ratzinger J., *Bóg i świat. Wiara i życie w dzisiejszych czasach. Rozmowa z Peterem Seewaldem*, tł. G. Sowiński, Kraków 2001.
- Schmitt O. (Hrsg.), *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. I, Stuttgart 1937.
- Schulze M., *Gregor von Rimini: Wissen, Theologie und Frömmigkeit im Streit um die Erbsünde bei Maria und bei Ungetauften Kindern*, „Przegląd Tomistyczny” 2019 (XXV), s. 195-215.
- Snow-Smith J., *The Iconographic Tradition of Saint Anne in the “Human Trinity”: Medieval and Renaissance Imagery*, w: *Iconography in Cultural Studies Papers in English and American Studies VII*, A. Kiss (ed.), JATE, Szeged 1996, s. 67-86.
- Soranzo M., *Evoluzione iconografica dell'Immacolata Concezione*, “Pontificia Academia Theologica” 2004 (3) s. 635-670.
- Spier J., *Picturing the Bible: The Earliest Christian Art*, Yale University Press, Yale 2008.
- Teksty o Matce Bożej*, tł. H. Paprocki, t. VII, Niepokalanów 1991.
- The Apocryphal Gospels. Texts and Translations*, B. Ehrman, Z. Pleše (eds.), New York 2011.
- Wojciechowski M., *Apokalipsa świętego Jana. Objawienie, a nie tajemnica*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2012.

Wojtowicz M., *Postać św. Anny jako wzorzec osobowy w polskim żywotopisarstwie potrydenckim*, w: *Wzorce osobowe w dawnej literaturze i kulturze polskiej*, red. B.M. Puchalska-Dąbrowska, E.A. Jurkowska, Białystok 2018, s. 85-103.

Życie Maryi w ikonach, red. G. Parravicini, tłum. M. Deskur, Warszawa 2003.

SVIATLANA NEUDAKH ¹

KSZTAŁTOWANIE KOMPETENCJI MIĘDZYKULTUROWEJ
PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI:
ASPEKTY TEORETYCZNO-METODOLOGICZNE

DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE IN FUTURE
TEACHERS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Streszczenie. Zachodzące zmiany powodują konieczność przygotowania nauczyciela nowego typu, posiadającego umiejętności prowadzenia dialogu z przedstawicielami różnych kultur z pozycji tolerancji. Sprzyja temu edukacja międzykulturowa, która stanowi podstawę rozwoju umiejętności współdziałania ludzi w oparciu o akceptację różnic kulturowych. Dla adekwatnego postrzegania różnic kulturowych kluczowe jest zrozumienie przez człowieka specyfiki interakcji międzykulturowych, co jest niezbędne do kształtowania kompetencji międzykulturowych przyszłych pedagogów oraz ich gotowości do rozwiązywania zadań zawodowych w wielokulturowym środowisku edukacyjnym.

Słowa kluczowe: edukacja międzykulturowa, nauczyciel, środowisko edukacyjne, kompetencje międzykulturowe

Abstract. The ongoing changes necessitate the preparation of a new type of teacher, one who possesses the skills to engage in dialogue with representatives of different cultures from a position of tolerance. This is facilitated by intercultural education, which serves as the foundation for developing people's ability to interact based on the acceptance of cultural differences. For the adequate perception of cultural differences, it is essential for individuals to understand the specifics of intercultural interaction. This understanding is crucial for developing future

¹ Prof. UJK dr hab. Sviatlana Neudakh, Wydział Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ORCID: 0000-0002-6235-1549.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

educators' intercultural competence and their readiness to address professional challenges in a multicultural educational environment.

Keywords: intercultural education, teacher, educational environment, intercultural competence

Wstęp

Rozwój edukacji odbywa się pod wpływem zespołu czynników polityczno-ekonomicznych i społecznych, charakteryzujących stan współczesnego społeczeństwa. Zachodzące zmiany powodują konieczność przygotowania nauczyciela nowego typu, posiadającego umiejętność prowadzenia dialogu z przedstawicielami różnych kultur z pozycji tolerancji oraz zdolnego przygotować młode pokolenie do życia w wielokulturowym społeczeństwie XXI wieku. Skuteczność edukacji w zróżnicowanym świecie w dużym stopniu zależy od możliwości przezwyciężania negatywnych stereotypów i uprzedzeń w relacjach interpersonalnych i międzykulturowych.

W swojej działalności zawodowej nauczyciele dość często mają do czynienia z wieloma kulturami i stają przed wyzwaniami związanymi z zaspokajaniem potrzeb uczniów pochodzących z różnych kultur. Aby zapewnić wszystkim uczniom wysoką jakość kształcenia oraz stworzyć warunki do konstruktywnej współpracy z kulturowo zróżnicowanymi uczniami, nauczyciele potrzebują wiedzy o różnorodności kulturowej, zrozumienia specyfiki i potrzeb osób z różnych środowisk kulturowych. W tym kontekście wzrasta potrzeba kształcenia przyszłych nauczycieli w zakresie komunikacji międzykulturowej, organizowania interakcji między uczniami - przedstawicielami różnych kultur oraz adaptowania materiałów dydaktycznych z uwzględnieniem narodowych, religijnych i innych cech uczniów. Innymi słowy, nauczyciele powinni posiadać kompetencje międzykulturowe, a także uczyć swoich podopiecznych bycia wrażliwymi i kompetentnymi międzykulturowo, co jest niezbędne do życia we współczesnym świecie.

Edukacja międzykulturowa jako podstawa rozwoju umiejętności współdziałania ludzi w oparciu o zrozumienie i akceptację różnic kulturowych

Edukacja międzykulturowa w ostatnich dekadach przyciąga szczególną uwagę badaczy (Lewowicki, 2011; Nikitorowicz, 2009; Szopski, 2005 i in.) i jest aktywnie wdrażana w praktykę pedagogiczną, ponieważ ma przygotować ludzi do pokojowego współistnienia i pozytywnego współdziałania z przedstawicielami innych kultur.

Edukacja międzykulturowa:

- oznacza trwający całe życie proces tworzenia warunków do wzajemnego poznania, zrozumienia i dialogu między ludźmi,
- przygotowuje do życia i pracy w wielokulturowym świecie,
- uwrażliwia na różnorodność i niejednoznaczność,
- kształtuje postawy porozumienia, współpracy, współistnienia i kreowania pokoju,
- otwiera jednostkom nowe doświadczenia kulturowe².

Podstawę edukacji międzykulturowej stanowi idea równości wartości różnych kultur, priorytet praw człowieka, np. konieczność zapewnienia równych szans edukacyjnych każdemu dziecku (w tym dzieciom-uchodźcom, dzieciom-migrantom itp.). Edukacja międzykulturowa ma przeciwdziałać uprzedzeniom, ksenofobii, rasizmowi, stronnictwu, etnocentryzmowi, nienawiści opartej na różnicach kulturowych. To wskazuje na potrzebę ciągłej edukacji międzykulturowej, kształtowania u ludzi zdolności do komunikacji i dialogu międzykulturowego.

Główne zadania edukacji wielokulturowej to:

1. adaptacja mniejszości narodowych w społeczeństwie i zapoznanie z ich współczesną kulturą,
2. nauka języka, tradycji i historii społeczeństwa dominującego,
3. zapobieganie uprzedzeniom i stereotypom, wychowanie w szacunku dla przedstawicieli innych narodowości,
4. motywowanie grup mniejszościowych do obrony swoich praw w celu poprawy warunków życia, kulturalnych lub społecznych,
5. przygotowanie ludzi do życia w pokoju w społeczeństwie wielokulturowym³.

Według K. Bleszyńskiej efektami edukacji międzykulturowej są: zrozumienie i akceptacja różnic kulturowych przez uczniów oraz kształtowanie poczucia wspólnoty z ludźmi innych tradycji kulturowych, podstawowa wiedza o różnych kulturach i znajomość własnej kultury, psychologiczne aspekty procesów akulturacji i komunikacji międzykulturowej, rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych, specjalistyczne zagadnienia (ocena psychologiczna, poradnictwo i edukacja międzykulturowa, praca socjalna i zarządzanie kulturowo heterogenicznymi grupami itp.)⁴. To pozwoli stworzyć odpowiednią atmosferę w placówce edukacyjnej, która skłania uczniów do bardziej pozytywnego stosunku do ludzi, ich podobieństw i różnic.

² Kompetencje międzykulturowe. Materiały edukacyjne dla rad pedagogicznych pod red. M. Rafalskiej, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016, s. 12.

³ Tamże, s. 13.

⁴ Bleszyńska K.M., Constructing intercultural education. Intercultural Education, 2008, nr 19(6), s. 544.

Realizacja edukacji międzykulturowej zależy od charakterystyki społeczności zewnętrznej: od „warunków rozwoju danego kraju, jego struktury demograficznej i stosunków etnicznych, a także jego polityki wobec imigrantów i mniejszości etnicznych”⁵. Edukacja międzykulturowa ma na celu nie tylko pomoc w życiu w równości przy poszanowaniu różnic. Wyposaża ludzi w umiejętności i zdolności do pozytywnego zarządzania różnorodnością zgodnie ze wspólnymi normami i zasadami (Portera, 2014).

Edukacja międzykulturowa kładzie nacisk na rozwój umiejętności współdziałania z ludźmi w oparciu o zrozumienie i akceptację różnic kulturowych. To pozwala uświadomić sobie istotę poznawanej rzeczywistości, szukać przyczyn i sensu tego, co się dzieje, krytycznie analizować współczesne realia życia. Rozwój krytycznego stylu myślenia zakłada nauczanie głębokiej i wszechstronnej analizy otrzymywanych informacji pod kątem ich prawdziwości, co w znacznym stopniu przyczynia się do kształtowania tolerancyjnych postaw światopoglądowych, zrozumienia specyfiki interakcji kultur oraz formowania kompetencji międzykulturowych.

Interakcja międzykulturowa jako czynnik adekwatnego postrzegania różnic kulturowych

Współcześnie ludzkość rozwija się w kierunku wzmacniania wzajemnych powiązań i współzależności między różnymi krajami, narodami i ich kulturami. Kształtowanie się kulturowej integralności świata towarzyszy powstawaniu różnych problemów wynikających z rozszerzania kontaktów międzykulturowych, co pociąga za sobą kryzysy, transformacje światopoglądowe oraz innowacyjne poszukiwania w każdej kulturze. Interakcja kultur sprzyja przewartościowaniu kontaktów międzykulturowych i własnej tożsamości kulturowej w oparciu o idee tolerancji międzykulturowej oraz adekwatnego postrzegania różnic kulturowych.

Podczas XIV sesji Konferencji Generalnej Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wychowania, Nauki i Kultury (4 listopada 1966 r.) zauważono, że pomimo postępu technicznego ułatwiającego rozwój i rozpowszechnianie wiedzy oraz idei, niewiedza dotycząca sposobów życia i zwyczajów innych narodów wciąż stwarza przeszkody dla pokojowej współpracy i postępu całej ludzkości. Na tym posiedzeniu proklamowano Deklarację zasad międzynarodowej współpracy kulturalnej, której głównymi ideami są:

- upowszechnianie wiedzy, wspieranie rozwoju talentów oraz wzbogacanie różnych kultur;

⁵ Tamże, s. 540.

- rozwijanie pokojowych relacji i przyjaźni między narodami oraz lepsze wzajemne zrozumienie ich sposobów życia;
- zapewnienie każdemu człowiekowi dostępu do wiedzy i możliwości czerpania radości ze sztuki i literatury wszystkich narodów, uczestnictwa w postępie naukowym we wszystkich częściach świata, korzystania z jego dobrodziejstw oraz przyczyniania się do wzbogacania życia kulturalnego;
- poprawa warunków materialnego i duchowego życia człowieka we wszystkich regionach świata⁶.

Zatem interakcja międzykulturowa powinna sprzyjać nawiązywaniu więzi między narodami, wywierać pozytywny wpływ na różne kultury oraz przyczyniać się do ich wzajemnego wzbogacania.

Kultury różnych społeczności, będąc otwartymi systemami informacyjnymi, nieuchronnie – bezpośrednio lub pośrednio – wchodzą w interakcje między sobą poprzez kontakty między przedstawicielami tych kultur. W wyniku takich interakcji zmieniają się wartościujące postawy, modele zachowań, style życia, pojawiają się nowe elementy i formy kulturowe.

Jednak kontakty między kulturami nie zawsze są owocne i korzystne. W literaturze naukowej dla określenia procesu wpływu jednej kultury na drugą stosuje się termin „akulturacja” (Beiser i Edwards, 1994; Berry, 1990; Sam, 2006). Definiowano to pojęcie jako zjawisko będące efektem stałego i bezpośredniego kontaktu jednostek lub grup o różnych zapleczeniach kulturowych, prowadzące do zmian w pierwotnych modelach kulturowych jednej lub obu grup.

W procesie akulturacji każdy człowiek jednocześnie rozwiązuje dwa istotne problemy: dąży do zachowania swojej tożsamości kulturowej i włącza się w obcą kulturę. Kombinacja możliwych rozwiązań tych problemów daje cztery podstawowe strategie akulturacyjne (Berry i Kim, 1988). Są to:

- *asymilacja* (pełna akceptacja wartości i norm obcej kultury przy jednoczesnym odrzuceniu własnych),
- *separacja* (odrzucenie obcej kultury przy zachowaniu identyfikacji z własną),
- *marginalizacja* (z jednej strony utrata tożsamości z własną kulturą, z drugiej – brak identyfikacji z kulturą większości),
- *integracja* (identyfikacja zarówno ze starą, jak i nową kulturą).

Obecnie celem akulturacji jest osiągnięcie integracji kultur, dającej w efekcie osobowość biculturową lub multikulturową. Jest to możliwe, gdy

⁶ Декларация принципов международного культурного сотрудничества ООН. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture.shtml. Дата доступа: 24.05.2025.

interaktywne grupy większości i mniejszości dobrowolnie wybierają tę strategię: grupa integrująca się jest gotowa przyjąć postawy i wartości nowej dla siebie kultury, a grupa dominująca jest gotowa zaakceptować tych ludzi, szanując ich prawa i wartości, dostosowując instytucje społeczne do potrzeb tych grup.

W pracach A.S. Karmina⁷ przedstawiono następujące formy reakcji kultury narodowej na wpływy zewnętrzne:

- *konfrontacja* (kultura obca jest postrzegana jako wroga; wszystko, co do niej należy i z niej pochodzi, jest całkowicie odrzucane; wszelkie kontakty z nią potępiane),
- *odrzućenie* (występuje, gdy z przyczyn historycznych i geograficznych naród nie może uniknąć kontaktów gospodarczych, handlowych czy politycznych z innym narodem, ale ich fundamentalne postawy kulturowe ostro się sobie przeciwstawiają),
- *reakcja przeciwna* (postawy obcej kultury nie tylko są odrzucane, ale aktywnie potępiane, krytykowane i obalane. Na próby wprowadzenia elementu obcej kultury następuje odpowiedź w postaci stworzenia alternatywnego elementu „własnego”),
- *bierność przyjmowanie* (elementy obcej kultury są akceptowane w takiej formie, w jakiej się pojawiają, bez modyfikacji. Nie wywołują negatywnych reakcji, ale też nie powodują znaczących zmian w istniejących tradycjach i postawach kulturowych),
- *adaptacja* (kultura aktywnie reaguje na pojawienie się obcego elementu i przystosowuje go do siebie poprzez jego przekształcenie i reinterpretację dostosowującą do istniejących tradycji kulturowych),
- *rozwój* (element pochodzący z zewnątrz wywołuje w przyjmującej kulturze „reakcję łańcuchową”: na jego podstawie powstaje nowy nurt twórczości, w ramach którego tworzone są produkty kulturowe),
- *transformacja kultury* (globalna reakcja na silny wpływ zewnętrzny, obejmująca różne aspekty kultury narodowej, która zmuszona jest coś utracić i coś w sobie zmienić, aby osiągnąć nową integralność w warunkach inwazji nowości),
- *erozja kultury* (przejawia się w utracie przez kulturę specyfiki narodowej: wychodzi z użycia język narodowy, zapomina się folklor, zanikają stare obyczaje, zastępowane nowym stylem życia i formami działalności),
- *integracja kulturowa* (ma miejsce, gdy różne kultury wzajemnie przyswajają swoje osiągnięcia, zbliżając się i łącząc, co prowadzi do powsta-

⁷ А.С. Кармин, Культурология. Издательство «Лань», СПб. 2003.

nia nowej kultury syntetycznej tworzącej określoną całość narodową lub ponadnarodową).

Pomimo różnych form reakcji kultur narodowych na wpływy zewnętrzne, większość autorów podkreśla, że to właśnie integracja kulturowa w warunkach współczesnych zyskuje na sile. Rozwój wielostronnych międzynarodowych kontaktów kulturalnych, tworzenie międzynarodowych organizacji kulturalnych, naukowych, sportowych i innych, wypracowanie powszechnie przyjętych norm prawa międzynarodowego, życia politycznego i moralności – wszystko to są przejawy zbliżania się kultur narodowych i ich syntezy w jedną ponadnarodową całość. To z kolei wymaga zrozumienia różnic kulturowych w celu zapewnienia tolerancyjnej interakcji między przedstawicielami różnych kultur, co jest możliwe dzięki ukształtowanej kompetencji międzykulturowej.

Kompetencja międzykulturowa: charakterystyka, struktura

Obecnie nie istnieje jednolite stanowisko naukowe dotyczące pojęcia „kompetencja międzykulturowa”. Istotę i treść kompetencji międzykulturowej badali liczni naukowcy (Whaley & Davis, 2007; Bem, 2013; Ruben, 1989; Todd, 1989; Dean, 1990; Dai, Chen, 2014; Eko, Putranto, 2019; Solhaug, Kristensen, 2020; Leung, Ang & Tan, 2014 i inn.).

W najszerszym kontekście kompetencja międzykulturowa jest rozumiana jako zdolność człowieka do efektywnego funkcjonowania w kontaktach z przedstawicielami różnych kultur i w różnych środowiskach kulturowych (Whaley, Davis, 2007)⁸. Wyraża się to w gotowości jednostki do uznawania i szanowania różnic kulturowych, rezygnacji z postaw etnocentrycznych i uprzedzeń oraz budowania pozytywnych relacji z innymi, niezależnie od ich pochodzenia etnicznego czy wyznania.

Większość badaczy zajmuje się fenomenem kompetencji międzykulturowej, przenosząc go na płaszczyznę komunikacji między przedstawicielami różnych kultur. Obok terminu „kompetencja międzykulturowa” często pojawia się określenie „międzykulturowa kompetencja komunikacyjna”, które oznacza:

- umiejętności komunikacyjne osób uczestniczących w dialogu międzykulturowym (Ruben, 1989)⁹,

⁸ A.L. Whaley & K. E. Davis, Cultural competence and evidence-based practice in mental health services: a complementary perspective. *American Psychologist*, 2007, nr 62, s. 563-574.

⁹ B. Ruben, The Study of Cross-Cultural Competence: Traditions and Cotemporary Issues // *International Journal of Intercultural Relations*, 1989, vol. 13, p. 229-240.

- sumę wiedzy, umiejętności i motywacji partnerów w komunikacji (Todd i Lanigan, 1989)¹⁰,
- rezultat komunikacji międzykulturowej, oparty na niezbędnych elementach wiedzy, postawach i cechach charakteru (Dean i Gary, 1990)¹¹,
- zdolność partnerów do wzajemnego postrzegania siebie, czyli „świadomość wielokulturową” (Pedersen, 1988)¹².

Kompetencja w komunikacji międzykulturowej jest definiowana jako niezbędna zdolność ludzi do zarządzania różnorodnością w sposób wzbogacający zarówno jednostkę, jak i społeczeństwo (Portera, 2014; Dai i Chen, 2014). Skuteczna i adekwatna komunikacja może sprzyjać budowaniu relacji, zapobiegać przemocy, promować integrację społeczną i szacunek dla różnorodności (Eko & Putranto, 2019; Solhaug & Kristensen, 2020).

L. Perry i L. Southwell uważają, że kompetencja międzykulturowa rozwija się poprzez międzykulturowe zrozumienie, kompetencje i komunikację¹³. Dzięki zdobytej wiedzy na temat innych kultur, ich podobieństw i różnic, u człowieka kształtują się zrozumienie, empatia, ciekawość i szacunek, co z kolei prowadzi do rozwoju umiejętności poznawczych, afektywnych i behawioralnych, wspierających efektywne interakcje w różnych kontekstach kulturowych.

Istnieją różne podejścia do określenia struktury kompetencji międzykulturowej. Według badań K. Leunga i jego współpracowników (Leung et al., 2014)¹⁴ ramowa struktura kompetencji międzykulturowej obejmuje trzy składniki. *Cechy międzykulturowe* – najbardziej trwałe właściwości jednostki, określające wzorce zachowań w sytuacjach międzykulturowego kontaktu i wpływające na sukces adaptacji. *Postawy międzykulturowe* – elementy światopoglądu związane z komunikacją międzykulturową, zapewniające motywację do efektywnego dialogu. *Umiejętności międzykulturowe* – kompetencje bezpośrednio wpływające na skuteczność w konkretnych interakcjach mię-

¹⁰ I. Todd, M.L. Lanigan, Relational Model of Intercultural Communication Competence // International Journal of Intercultural Relations, 1989, vol. 13, p. 269-286.

¹¹ O. Dean, E.P. Gary, Intercultural Communication Effectiveness as Perceived by American Managers in Saudi Arabia and French Managers in the US. Intercultural... Journal of Intercultural, 1990, Vol. 14, p. 405-424.

¹² P. Pedersen, A Handbook for Developing Multicultural Awareness. Alexandria, 1988.

¹³ T. Solhaug, N.N. Kristensen, Gender and intercultural competence: analysis of intercultural competence among upper secondary school students in Denmark and Norway. Educational Psychology, 2020, nr 40 (1), s. 454.

¹⁴ K. Leung, S. Ang & M. L. Tan, Intercultural competence. The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 2014, nr 1, s. 489-519.

dzykulturowych. Połączenie specyficznych cech osobowości, wiedzy i umiejętności pozwala jednostce wybrać konstruktywną strategię komunikacji z przedstawicielami innych kultur i budować pozytywne relacje.

J. Banks wyróżnia w strukturze kompetencji międzykulturowej komponenty: – poznawczy (wiedza o wielokulturowości), wartościowo-znaczeniowy (tolerancja, empatia, szacunek), behawioralny (umiejętności współpracy)¹⁵. R. Arnold dzieli kompetencję międzykulturową na elementy, takie jak: znajomość etykiety i norm zachowania, umiejętność prowadzenia negocjacji w międzynarodowym środowisku, zdolność do szybkiego rozwiązywania problemów w komunikacji międzykulturowej, gotowość do współpracy, uwzględnianie czynników psychologicznych wpływających na relacje¹⁶. Zaleta elementów kompetencji międzykulturowej zaproponowanych przez R. Arnolda polega na tym, że autor bierze pod uwagę nie tylko indywidualne umiejętności i cechy charakteru uczestników komunikacji międzykulturowej, które umożliwiają wzajemne zrozumienie między przedstawicielami różnych kultur, ale także mechanizm subiektywnego postrzegania i stosunku poszczególnych osób do różnych instytucji i organizacji, ich funkcji oraz stylu pracy.

Zatem kompetencja międzykulturowa to integralna cecha osobowości, obejmująca wiedzę kulturową, gotowość do zrozumienia, konstruktywną komunikację, tolerancję, empatię oraz świadomość wartości innych kultur. Dla nauczyciela jest to szczególnie ważne, ponieważ odpowiada on za tworzenie w klasie atmosfery tolerancji, współpracy i szacunku. Nauczyciel powinien demonstrować postawę otwartości, doceniać różnorodność i przeciwdziałać uprzedzeniom. Kompetencja międzykulturowa pedagoga przejawia się w humanistycznej postawie wobec różnic kulturowych, umiejętności analizy sytuacji w środowisku wielokulturowym oraz projektowania działań edukacyjnych promujących pokojowe współistnienie.

Kompetencja międzykulturowa jako warunek przygotowania nauczyciela do rozwiązywania zadań zawodowych w wielokulturowym środowisku edukacyjnym

Kształtowanie kompetencji międzykulturowej u studentów jest jednym z celów uczelni wyższych. Szkolnictwo wyższe powinno wypracować mechanizmy przygotowujące ludzi do spotkań międzykulturowych i zapewniające sposoby rozwiązywania pojawiających się problemów. Działalność uni-

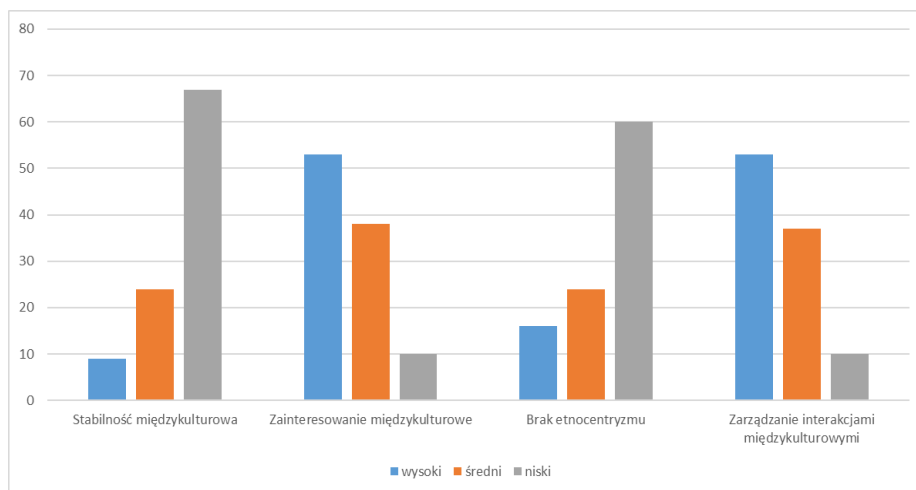
¹⁵ Banks J., *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching*, Routledge, New York 2015.

¹⁶ R. Arnold, *Umgang mit Fremden. Zur Professionalisierbarkeit interkulturellen Handelns. Zeitschrift fuer Entwicklungspsychagogik*, Heft 3. 1989. s. 2-7.

wersytetów powinna koncentrować się na celowych i przemysłanych wysiłkach, ponieważ kompetencje międzykulturowe nie rozwijają się samoistnie.

Obecnie uczelnie wdrażają różne strategie rozwijania kompetencji międzykulturowej u studentów, takie jak: wzbogacanie programu nauczania o treści międzykulturowe i międzynarodowe, mobilność nauczycieli, wymiana studencka, staże zagraniczne, rekrutacja studentów zagranicznych, realizacja programów podwójnego dyplomu oraz wspólnych projektów. Niektóre aspekty kształtowania kompetencji międzykulturowej zostały omówione w pracach Szczurek-Boruty (2014). Jednak szczególną uwagę w kontekście tego zadania należy poświęcić procesowi kształcenia przyszłych nauczycieli, ponieważ to oni będą realizować swoje obowiązki zawodowe w wielokulturowym środowisku edukacyjnym.

W celu zbadania poziomu kompetencji międzykulturowej u przyszłych nauczycieli przeprowadzono ankietę. Wykorzystano Integratywny Kwestionariusz Kompetencji Międzykulturowej (Chuchlajew i in., 2021), który obejmuje cztery podskale: „Stabilność międzykulturowa”, „Zainteresowanie międzykulturowe”, „Brak etnocentryzmu”, „Zarządzanie interakcjami międzykulturowymi”¹⁷.

Rys. 1. Wyniki ankietowania według skal, (%)

¹⁷ Разработка и адаптация методики «интегративный опросник межкультурной компетентности» О.Е. Хухлаев, В.В. Гриценко, А.В. Макачук, О.С. Павлова, Н.В. Ткаченко, Ш.А. Усубян, В.А. Шорохова / Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2021. Т. 18. № 1. С. 77.

Badaniem objęto studentów II roku Uniwersytetu Jana Kochanowskiego na kierunku „Pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna”. Należy zaznaczyć, że program kształcenia na tym etapie obejmował podstawy edukacji międzykulturowej w ramach przedmiotu „Systemy pedagogiczne”. Ocena stwierdzeń w kwestionariuszu odbywała się w skali pięciopunktowej, co pozwoliło określić poziom poszczególnych komponentów kompetencji międzykulturowej. Wyniki ankiety przedstawiono na Rysunku 1.

Opracowanie wyników odbywało się zgodnie z kluczem, gdzie wyższe wyniki ilościowe wskazywały na wysoki poziom przejawiania się komponentów kompetencji międzykulturowej w takich skalach jak „Zainteresowanie międzykulturowe”, „Zarządzanie interakcjami międzykulturowymi”, a niski poziom w skalach „Stabilność międzykulturowa”, „Brak etnocentryzmu”.

W skali „Stabilność międzykulturowa”, 67% badanych wykazało wysoki poziom. Osoby te posiadają indywidualne cechy, które pozwalają im zachować odporność w stresujących sytuacjach komunikacji międzykulturowej; 24% odczuwa pewne napięcie podczas kontaktów z przedstawicielami innych kultur, choć są gotowe podjąć dialog i współpracę; 9% doświadcza dyskomfortu, po kontaktach z osobami z innych kultur czują się całkowicie wyczerpane.

W skali „Zainteresowanie międzykulturowe”, 53% respondentów osiągnęło wysoki poziom. Studenci z tej grupy chętnie nawiązują kontakty z osobami z innych kultur, przejawiają zainteresowanie nowymi kulturami i różnicami kulturowymi; 38% robi to czasem niechętnie, choć nie zaprzeczają, że lubią kontakt z przedstawicielami kultur znacznie różniących się od ich własnej; 10% zadeklarowało niechęć do poznawania i komunikowania się z osobami innych kultur.

W skali „Brak etnocentryzmu”, 60% badanych wykazało wysoki poziom. Przejawiają oni postawę szacunku i akceptacji dla różnorodności kulturowej, traktując różnice kulturowe jako równoprawne warianty bez przypisywania wyższości którejkolwiek kulturze; 24% stwierdziło, że „nie będą komunikować się z osobą z innej kultury, jeśli działa ona wyłącznie według swoich norm kulturowych”, przy czym zachowują tolerancyjne nastawienie do inności; 16% przyznało, że nie do końca ufa przedstawicielom innych kultur.

W skali „Zarządzanie interakcjami międzykulturowymi”, 53% respondentów osiągnęło wysoki poziom. Badani posiadają szeroki zakres umiejętności komunikacyjnych istotnych w kontaktach międzykulturowych, pozwalających na dostosowanie się do rozmówcy z innej kultury i osiągnięcie porozumienia; 37% potrafi w razie potrzeby współpracować z osobami różnych kultur, modyfikując swoje wyobrażenia o danej kulturze w trakcie interakcji z jej przedstawicielami; 10% przyznało, że nie zawsze radzi sobie z trudnościami pojawiającymi się w kontaktach z osobami innych kultur.

Analiza wyników ankietowania pozwala stwierdzić, że ponad połowa studentów wykazała wysoki poziom ukształtowania kompetencji międzykulturowej, biorąc pod uwagę perspektywy wszystkich stron przed podjęciem decyzji, są gotowi modyfikować swoje postrzeganie innych kultur w trakcie interakcji. Badanie ujawniło, że studenci z wyższymi wynikami w skalach kwestionariusza mają więcej osiągnięć w kontaktach międzykulturowych, np.: posiadają przyjaciół z innych kultur, swobodnie komunikują się w języku obcym. Największy wpływ na te wyniki mają „Stabilność międzykulturowa” i „Zainteresowanie międzykulturowe”, czyli połączenie pozytywnego nastawienia z odpornością na stres w interakcjach.

Skuteczność pedagoga w środowisku wielokulturowym wiąże się głównie ze skalą „Zarządzanie interakcjami międzykulturowymi”. Respondenci z wyższymi wynikami w tej skali lepiej planują i kontrolują proces komunikacji międzykulturowej, świadomie wykorzystują swoje umiejętności w pracy z uczniami z różnych kultur.

Uzyskane wyniki potwierdzają konieczność zwracania uwagi na kwestie edukacji międzykulturowej podczas zajęć dydaktycznych. Tym samym, przy doborze treści materiału nauczania z danego przedmiotu, należy zwrócić uwagę na jego ukierunkowanie na kształtowanie u studentów wiedzy o różnorodności kultur oraz zrozumienie zadań i treści edukacji wielokulturowej dzieci. Na zajęciach dydaktycznych należy stosować takie metody profesjonalno-pedagogicznego przygotowania przyszłych nauczycieli, które umożliwiają kształtowanie u nich umiejętności komunikacji międzykulturowej. Chodzi o produktywne sposoby przyswajania informacji, wykorzystywanie konkretnych sytuacji, zadań pedagogicznych, treningów tolerancji i innych. Zastosowanie tych metod pozwala zorganizować proces edukacyjny w oparciu o partnerstwo, zapewnić kontekstowość nauczania, jego związek z działalnością zawodową w środowisku wielokulturowym, a także zmotywować studentów do wyznaczania celów, samoorganizacji działań i refleksji. Zdobyte doświadczenie będzie sprzyjać realizacji ich aktywnego udziału w tworzeniu modelu szkoły ukierunkowanego na dialog kultur jako filozofię życia i styl życia człowieka XXI wieku.

Zakończenie

Kształtowanie kompetencji międzykulturowej to klucz do skutecznej pracy nauczyciela w środowisku wielokulturowym. Zrozumienie przez przyszłych nauczycieli specyfiki edukacji międzykulturowej oraz możliwości wzajemnego oddziaływania kultur pozwoli im wybierać efektywne sposoby interakcji i komunikacji z przedstawicielami różnych kultur. Wiedza i umiejętności w tej dziedzinie stanowią podstawę do kształtowania kompetencji międzykulturo-

wej. Organizacja procesu kształcenia przyszłych nauczycieli powinna przebiegać w zgodzie z tendencją do tworzenia organicznej więzi między celami, zadaniami i treściami edukacyjnymi a fenomenem człowieka kultury, zdolnego do komunikacji na poziomie zawodowym i osobistym z przedstawicielami innych kultur. Przygotowanie na uniwersytecie powinno zapewnić przyszłym nauczycielom świadomość wielokulturowych uwarunkowań środowiska uczniowskiego oraz konieczności okazywania im szacunku, umiejętność dostosowywania działań do kulturowych cech podmiotów procesu edukacyjnego przy zachowaniu własnej tożsamości kulturowej, rozwój zdolności do organizowania efektywnej współpracy międzykulturowej.

Bibliografia

1. Arnold R., Umgang mit Fremden. Zur Professionalisierbarkeit interkulturellen Handelns. Zeitschrift fuer Entwicklungspädagogik, Heft 3. 1989.
2. Banks J., Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum and Teaching, Routledge, New York 2015.
3. Beiser M., Edwards R.G., Mental health of immigrants and refugees, New Dir Ment Health Serv., 1994, nr 61.
4. Bem M., Modele kompetencji międzykulturowych, [w:] Muszyńska J., Danilewicz W., Bajkowski W., Kompetencje międzykulturowe jako kapitał społeczności wielokulturowych, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak” 2013.
5. Berry J.W., Psychology of acculturation. W: J. Berman (red.), Cross-Cultural Perspectives: Nebraska Symposium on Motivation, University of Nebraska Press, Lincoln 1990.
6. Berry J.W., Kim U., Acculturation and mental health. [W:] P. Dasen, J.W. Berry, N. Sartorius (red.). Health and Cross-Cultural Psychology: Towards Applications, Sage, London 1988.
7. Bleszyńska K.M., Constructing intercultural education. Intercultural Education, 2008, nr 19(6).
8. Dai X., Chen G., Intercultural communication competence: Conceptualization and its development in cultural contexts and interactions. Cambridge Scholars Publishing 2014.
9. Dean O., Gary E.P., Intercultural Communication Effectiveness as Perceived by American Managers in Saudi Arabia and French Managers in the US. Intercultural... Journal of Intercultural, 1990, Vol. 14.
10. Eko B., Putranto H., The Role of Intercultural Competence and Local Wisdom in Building Intercultural and Inter-religious Tolerance. Journal of Intercultural Communication Research, 2019, nr 48 (4).
11. Kompetencje międzykulturowe. Materiały edukacyjne dla rad pedagogicznych pod red. M. Rafalskiej, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.

12. Lewowicki T., Cztery spojrzenia na wielokulturowość i edukację międzykulturową, [w:] Nikitorowicz J., Sadowski A., Misiejuk D. (red.), *Edukacja międzykulturowa*, cz. 1, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. 17, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011.
13. Leung, K., Ang, S., & Tan, M. L. Intercultural competence. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2014, nr 1.
14. Nikitorowicz J., *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
15. Pedersen P., *A Handbook for Developing Multicultural Awareness*. Alexandria, 1988.
16. Perry L.B., Southwell L., *Developing intercultural understanding and skills: models* Leung, K., Ang, S., & Tan, M. L. Intercultural competence. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2014, nr 1.
17. Portera A., *Intercultural counselling and education in the global world*. *Intercultural Education*, 2014, nr 25 (2).
18. Ruben B., *The Study of Cross-Cultural Competence: Traditions and Contemporary Issues* // *International Journal of Intercultural Relations*, 1989, vol. 13.
19. Sam D.L., *Acculturation: Conceptual background and core components*. W: D.L. Sam, J.W. Berry (Eds.). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
20. Solhaug T., Kristensen N.N., *Gender and intercultural competence: analysis of intercultural competence among upper secondary school students in Denmark and Norway*. *Educational Psychology*, 2020, nr 40 (1).
21. Szczurek-Boruta Alina, *O przygotowaniu nauczycieli do pracy w warunkach wielokulturowości: konteksty, opinie studentów, propozycje*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
22. Szopski M., *Komunikowanie międzykulturowe*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2005.
23. Todd I., Lanigan M.L., *Relational Model of Intercultural Communication Competence* // *International Journal of Intercultural Relations*, 1989, vol. 13.
24. Whaley, A. L., & Davis, K. E., *Cultural competence and evidence-based practice in mental health services: a complementary perspective*. *American Psychologist*, 2007, nr 62.
25. Декларация принципов международного культурного сотрудничества ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture.shtml. – Дата доступа: 24.05.2025.
26. Кармин А. С., *Культурология*. Издательство «Лань», СПб. 2003.
27. Разработка и адаптация методики «интегративный опросник межкультурной компетентности» О.Е. Хухлаев, В.В. Гриценко, А.В. Макачук, О.С. Павлова, Н.В. Ткаченко, Ш.А. Усубян, В.А. Шорохова / *Психология. Журнал Высшей школы экономики*, 2021. Т. 18. № 1.

ZBIGNIEW KLIMIUK¹

POSTĘPUJĄCY KRYZYS ZADŁUŻENIA I ROZWOJU W GOSPODARCE ŚWIATOWEJ ORAZ W MIĘDZYNARODOWYM SYSTEMIE FINANSOWYM

THE GROWING DEBT AND DEVELOPMENT CRISIS IN THE GLOBAL ECONOMY AND THE INTERNATIONAL FINANCIAL SYSTEM

Streszczenie. Globalny dług publiczny nadal szybko powiększa się i jest napędzany kaskadowymi kryzysami, a także powolnym i nierównomiernym rozwojem światowej gospodarki. W 2023 r. dług publiczny, obejmujący krajowy i zewnętrzny dług sektora instytucji rządowych i samorządowych, osiągnął poziom 97 bln dol., co oznacza wzrost o 5,6 bln dol. w porównaniu z 2022 r. Wzrost ten charakteryzuje się znacznymi dysproporcjami regionalnymi. Dług publiczny w krajach rozwijających się wzrastał 2-krotnie szybciej niż w krajach rozwiniętych. W 2023 r. dług publiczny w krajach rozwijających się osiągnął poziom 29 bln dol., co stanowi 30% globalnego długu całkowitego. Jest to znaczny wzrost w porównaniu z 16% udziałem w 2010 r. i odzwierciedla szybki wzrost długu publicznego w krajach rozwijających się. Kontrast między regionami rozwijającymi się jest wyraźny. Ponad trzy czwarte tego długu przypada na kraje Azji i Oceanii, podczas gdy Ameryka Łacińska i Karaiby stanowią 17%, a Afryka zaledwie 7%. Ciężar długu znacznie różni się w zależności od zdolności krajów do jego spłaty i jest pogłębiany przez nierówności istniejące w międzynarodowej architekturze finansowej. W ponad połowie tych krajów dług publiczny obniżył się w stosunku do PKB.

Słowa kluczowe: gospodarka światowa, międzynarodowy rynek finansowy, kryzys zadłużenia, dynamika zadłużenia, dług publiczny, architektura finansowa, kryzys rozwoju, rynki wschodzące, kraje rozwijające się i rozwinięte

¹ Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie. ORCID 0000-0002-8555-3522.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne –
Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Abstract Global public debt continues to expand rapidly, fueled by cascading crises and the slow and uneven growth of the global economy. In 2023, public debt, including domestic and external government debt, reached \$97 trillion, an increase of \$5.6 trillion compared to 2022. This increase is characterized by significant regional disparities. Public debt in developing countries grew twice as fast as in developed countries. In 2023, public debt in developing countries reached \$29 trillion, representing 30% of total global debt. This is a significant increase from 16% in 2010 and reflects the rapid growth of public debt in developing countries. The contrast between developing regions is stark. Asia and Oceania account for more than three-quarters of this debt, while Latin America and the Caribbean account for 17% and Africa for only 7%. The burden of debt varies significantly depending on countries' ability to repay it and is exacerbated by imbalances in the international financial architecture. In more than half of these countries, public debt has fallen relative to GDP.

Keywords: global economy, international financial market, debt crisis, debt dynamics, public debt, financial architecture, development crisis, emerging markets, developing and developed countries.

Wstęp

Zadłużenie stało się główną przeszkodą w wysiłkach na rzecz rozwoju w wielu krajach rozwijających się, co przekłada się na procesy migracyjne. Rosnące zadłużenie w kontekście ograniczonej „przestrzeni” fiskalnej i niepewnego dostępu do płynności ogranicza zdolność tych krajów do reagowania na wstrząsy oraz nie sprzyja rozwojowi ich gospodarek. W sumie niepowodzenia te tworzą pętlę ujemnego sprzężenia zwrotnego, co powoduje jeszcze większe obciążenie długiem. Pomimo powagi sytuacji, wielostronna reakcja na kryzys zadłużeniowy i rozwojowy była i pozostaje nadal zbyt mała oraz zbyt późna². Trwające turbulencje finansowe w krajach rozwiniętych są jeszcze jednym szokiem zewnętrznym, z którym kraje rozwijające się musiały sobie radzić w ostatnich latach bez odpowiedniego wielostronnego wsparcia³. Dodatkowa niepewność wynikała z wad globalnej sieci bezpieczeństwa finansowego (GFSN) i międzynarodowej architektury długu. Mechanizmy bezpieczeństwa finansowego, takie jak linie swapowe między bankami centralnymi, były i są stosowane asymetrycznie na całym świecie, zaniedbując gospodarki Południa uważane za mające niewielki wpływ systemowy⁴. Pomijają również

² N.H. Barbosa-Filho, Monetary policy with a volatile exchange rate: The case of Brazil since 1999, “Comparative Economic Studies” 57(3)/2015, s. 401-425.

³ J.P. Morgan, Emerging Markets Outlook and Strategy. January 2023.

⁴ C. Hayes C and Jung C., Prices and profits after the pandemic. Institute for Public Policy Research. London. Harnett I (2023). The financial turmoil is not over. Financial Times, April 2022.

wiele krajów o średnich dochodach, które są silnie zintegrowane z globalnymi rynkami finansowymi i które ostatecznie zależą od dobrej woli banków centralnych krajów rozwiniętych.

Dynamika zadłużenia krajów rozwijających a warunki monetarne

W ostatnich latach kraje rozwijające się odnotowały gwałtowny wzrost długu publicznego. Można to przypisać skutkom serii światowych kryzysów, takich jak pandemia COVID-19, wojna na Ukrainie oraz zmiany klimatyczne, a także błędom w zarządzaniu na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Konkretnie, łączny dług publiczny krajów rozwijających się o niskich i średnich dochodach (z wyłączeniem Chin) wzrósł w ciągu ostatnich lat o 1,9 bln USD, osiągając 11,5 bln USD w 2022 r. (czyli 58,9% ich łącznego PKB o wartości 19,5 bln USD). Rosnące stopy procentowe, niestabilne kursy walutowe i niestabilne przepływy kapitału coraz bardziej utrudniają tym krajom mobilizację zasobów na rzecz rozwoju i spłatę zobowiązań dłużnych. Trudności te dodatkowo potęguje fakt, że w wielu przypadkach inwestorzy zagraniczni wycofują swój kapitał, zmniejszają się rezerwy walutowe i ostatecznie rosną koszty finansowania zewnętrznego. Kraje rozwijające się są szczególnie narażone na zmienność przepływów kapitału prywatnego, który wzrósł w ostatnich latach, co widać na przykład w przepływie netto do funduszy rynków wschodzących. W 2022 r. gwałtownie wzrosły one dzięki „odbiciu” funduszy akcyjnych⁵. Rok później spowodowały duże odpływy netto w wysokości 94 mld dol., głównie z funduszy obligacji. Na początku 2023 r. przepływy funduszy z rynków wschodzących były bardzo wrażliwe na zmiany perspektyw polityki pieniężnej w Stanach Zjednoczonych. Na przykład w styczniu oczekiwanie na niższą końcową stopę procentową Fed w następstwie złagodzenia presji inflacyjnej w Stanach Zjednoczonych doprowadziło do dużego napływu środków⁶. Jednak od lutego 2023 r. nastąpiło wznowienie odpływu obligacji w związku z niedawną niepewnością co do kształtowania się stóp procentowych Fed oraz narastającymi oznakami napięć w instytucjach finansowych w Europie i w Stanach Zjednoczonych. Odpływ kapitałów netto przekłada się na deakumulację oficjalnych rezerw, jeśli banki centralne będą bronić poszczególnych walut. Dane dotyczące 81 krajów rozwijających się pokazują, że międzynarodowe rezerwy zmniejszyły się o 362 mld USD (5,3 proc.) w 2022 r., czyli o 241 mld USD (7 proc.) jeśli nie uwzględnić Chin. Prawie dwie trzecie tych krajów doświadczyło spadku rezerw, przy

⁵ O. Wyman, *Commodity Trading's \$100 Billion Year*. Oliver Wyman. New York 2023.

⁶ J. Kemp, *Soft landing for global economy remains a long shot*. Reuters, 28 February 2023.

czym 22 kraje straciły co najmniej 10 proc. swoich rezerw w ciągu roku. Również odpływ kapitału prywatnego wpływał na dynamikę obligacji skarbowych krajów rozwijających się. Emisja obligacji skarbowych w ciągu ostatnich kilku lat spadła z 232 mld USD w 2020 r. do 183 mld USD w 2021 r., a następnie do 97 mld USD w 2022 r., podczas gdy koszty finansowania zewnętrznego wzrosły, na co wskazują dwa fakty. Po pierwsze, rentowności obligacji skarbowych wzrosły od końca 2021 r., zwłaszcza w przypadku krajów afrykańskich. Po drugie grupa, której spready obligacji na obligacje skarbowe przekraczały tysiąc punktów bazowych (lub 10 punktów procentowych) wzrosła z 4 do 19 krajów w ciągu ostatnich czterech lat. Z całkowitą populacją 836 milionów kraje te miały niewielki lub żaden dostęp do międzynarodowych rynków finansowych. Wśród nich szesnaście było sklasyfikowanych jako kraje o średnich dochodach, co wykluczyło je z finansowania na zasadach preferencyjnych, a spośród nich 12 nie kwalifikowało się do uczestnictwa we wspólnych ramach G20 dotyczących obsługi zadłużenia (CF). Grupa ta stała w obliczu dużego obciążenia długiem, ale nie miała dostępu do rynku ani do finansowania wielostronnego, ażeby je rolować. Dostęp do finansowania międzynarodowego nie oznaczał niższych kosztów kredytu. Większość krajów stoi obecnie w obliczu znacznie wyższych kosztów finansowania zewnętrznego w porównaniu z ich obecnymi stopami procentowymi, na co wskazuje powiększająca się różnica między rentownością obligacji a rentownością obligacji stawki. Z pewnością zwiększy to obciążenie długiem publicznym w większości krajów rozwijających się.

Od problemów z zadłużeniem do kryzysu rozwojowego

Transfery netto dotyczące zewnętrznego długu publicznego są użytecznym wskaźnikiem do pomiaru oddziaływania obsługi długów (przepływów długu) na finanse publiczne. Metryka ta porównuje kwotę nowej pożyczki zewnętrznej ze spłatą kwoty głównej i odsetek na rzecz zewnętrznych wierzycieli. Wartość dodatnia oznacza napływ netto środków finansowych, natomiast wartość ujemna oznacza odpływ netto⁷. Dobrze funkcjonująca międzynarodowa architektura finansowa powinna ułatwiać transfer zasobów do krajów rozwijających się w sposób wspierający rozwój gospodarczy. Oprócz tego, że udzielanie finansowania zewnętrznego w obecnym systemie jest niewystarczające, ma ona charakter procykliczny. Może to zmusić kraje do zwiększenia transferu zasobów do ich wierzycieli w okresach, gdy najmniej stać ich na to,

⁷ J. Bivens, Corporate profits have contributed disproportionately to inflation. How should policymakers respond? Working Economics Blog of the Economic Policy Institute, 21 April 2022.

co ostatecznie prowadzi do problemów związanych z zadłużeniem⁸. Ostatnie tendencje w transferach netto z tytułu zewnętrznego długu publicznego ujawniają mocne i słabe strony wielostronnej reakcji na kryzys, a także potencjalne zagrożenia, które tam czekają. Kraje, które kwalifikują się do Inicjatywy Zawieszenia Obsługi Zadłużenia G20 (DSSI) i Wspólnej Ramy Postępowania z Zadłużeniem (CF), nadal otrzymywały nowe środki po pandemii COVID-19. Wierzyciele wielostronni, na czele z Bankiem Światowym, pomogli zrównoważyć spadek dwustronnych i prywatnych przepływów oraz rosnące wymogi w zakresie obsługi zadłużenia. Z drugiej strony pozostałe kraje o średnich dochodach stały w obliczu innej rzeczywistości i problemów. Kraje te nie kwalifikowały się do istniejących inicjatyw dłużnych, miały ograniczony dostęp do oficjalnego finansowania preferencyjnego lub nie miały go wcale oraz podlegały rosnącym kosztom pożyczek MFW i procyklicznym dopłatom⁹. Bez wielostronnego wsparcia, które zrównoważyłoby wycofywanie się zewnętrznych wierzycieli prywatnych, transfery zasobów netto w tej grupie krajów stale się pogarszały do 2021 r. Wszystko wskazuje na to, że wzorzec ten prawdopodobnie się pogorszył. Ponadto w 2021 r. 39 krajów odnotowało ujemne transfery netto z tytułu zewnętrznego długu publicznego, w tym 25 krajów o średnich dochodach. Podkreśla to potrzebę przyspieszenia programu reform wielostronnych banków rozwoju (MDB), zgodnie z propozycją planu stymulacyjnego ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju, aby zapewnić odpowiednią reakcję MDB na potrzeby i wyzwania stojące przed krajami o średnich dochodach. Brak odpowiedniego dostępu do finansowania oraz wysokie zobowiązania z tytułu obsługi zadłużenia, zwłaszcza zagranicznego, mogą zmuszać państwa do podejmowania trudnych decyzji. Dłużnicy mogą priorytetowo traktować terminową spłatę długów lub wypełnianie zobowiązań wobec swoich obywateli. Większość krajów traktuje priorytetowo spłatę zadłużenia, aby uniknąć niewypłacalności, nawet jeśli oznacza to poświęcenie rozwoju. Trend ten można zaobserwować w ewolucji wydatków rządowych na edukację, opiekę zdrowotną oraz obsługę zadłużenia w stosunku do ich dochodów w ciągu ostatniej dekady. Obsługa zadłużenia zagranicznego stale rosła w stosunku do wydatków na edukację i opiekę zdrowotną zarówno w krajach kwalifikujących się do DSSI-CF, jak i w krajach o średnich dochodach. Ten kluczowy związek między zadłużeniem a problemami

⁸ J.A. Kregel, External financing for development and international financial instability. G-24 Discussion Paper Series No 32. United Nations Publication. New York and Geneva 2004.

⁹ From the Great Lockdown to the Great Meltdown: Developing Country Debt in the Time of Covid-19. United Nations Publication, New York and Geneva 2023.

rozwojowymi podkreśla systemowy charakter problemu¹⁰. W miarę jak kraje będą ograniczać wydatki, aby uwolnić środki na spłatę zadłużenia, presja wywierana na określone kategorie wydatków publicznych będzie nadal rosła, chyba że przyjęta zostanie radykalnie odmienna postawa polityczna.

W kierunku nowej architektury długu

Na forach wielostronnych i międzynarodowych nadal nie ma spójnej odpowiedzi na narastający problem zadłużenia krajów rozwijających się. Co gorsza, nie istnieje żadna perspektywa czasowa na znalezienie takiej odpowiedzi. W międzyczasie kredytodawcy zewnętrzni są nadal spłacani, podczas gdy saldo należne z tytułu i na realizację celów zrównoważonego rozwoju stale rośnie. Zagroza to realizacji istniejących zobowiązań międzynarodowych, w tym Agendy 2030 i porozumienia klimatycznego z Paryża. Aby osiągnąć cele zrównoważonego rozwoju i zbudować bardziej dostatnią i zrównoważoną przyszłość, kluczowe znaczenie ma znalezienie lepszych sposobów rozwiązania kryzysu zadłużenia w krajach rozwijających się. Będzie to wymagało zobowiązania do przekształcenia światowego systemu finansowego poprzez nadanie priorytetu potrzebom krajów rozwijających się. Szybka reakcja krajów rozwiniętych na rosnące napięcia w ich lokalnych instytucjach finansowych stoi w jaskrawym kontraście z brakiem pilnej potrzeby rozwiązania problemu rosnącego zadłużenia w krajach rozwijających się w ciągu ostatnich trzech lat. Wsparcie płynności oferowane bankom w Stanach Zjednoczonych w następstwie upadku Silicon Valley Bank przekroczyło sumę specjalnych praw ciągnięcia (SDR) otrzymanych przez kraje rozwijające się z niedawnej alokacji oraz tych, które otrzymało 37 krajów sklasyfikowanych jako kraje wysokiego ryzyka. Podczas gdy niewielkiej grupie banków w krajach rozwiniętych udało się zapewnić praktycznie nieograniczony dostęp do płynności w ciągu kilku dni, 500 mln osób żyjących w wymienionych 37 krajach kraje będzie prawdopodobnie przez wiele lat cierpieć z powodu konsekwencji globalnego systemu finansowego, który nie jest w stanie zareagować na skalę i z szybkością niezbędną do stawienia czoła wstrząsom systemowym dotyczącym kraje rozwijające się¹¹. Dlatego ONZ wzywa do nowego przydziału SDR, aby zapewnić wsparcie płynnościowe krajom rozwijającym się. W ramach pilnie potrzebnego procesu reformy globalnego zarządzania gospodarczego podkreśla się potrzebę międzynarodowej architektury zadłużenia, która zapewni terminowe i uporządkowane rozwią-

¹⁰ O. Onaran, The political economy of the cost of living crisis in the UK: what is to be done? Greenwich Papers in Political Economy. University of Greenwich 2023.

¹¹ D. Gros and Shamsfakhr F., Financial dominance: Not an immediate danger, "Monetary Dialogue Papers", European Parliament. Luxembourg 2021.

zanie kryzysu zadłużenia, poprawi przejrzystość zadłużenia oraz będzie w pełni zgodna z Agendą 2030. Nowa architektura ma na celu osiągnięcie trzech powiązanych ze sobą celów. Po pierwsze, zapewnienie ram reagowania na kryzysy zadłużenia, które są sprawiedliwe zarówno dla krajów będących dłużnikami, jak i wierzycieli i które uwzględniają szersze potrzeby rozwojowe tych pierwszych. Można to osiągnąć poprzez ustanowienie mechanizmu odzyskiwania długu państwowego, który umożliwiłby współpracę ze wszystkimi zainteresowanymi interesami wierzycieli i dłużników, zapewniłoby skuteczny, wydajny i sprawiedliwy mechanizm restrukturyzacji zadłużenia, a także wsparcie dla zdrowych rynków długu państwowego¹². Po drugie, zapewnienie państwom będącym dłużnikami i wierzycielom niezbędnych narzędzi i zasobów do skutecznego zarządzania długiem, w tym korzystania ze standardów otwartych danych i publicznej wymiany informacji. Można to osiągnąć poprzez ustanowienie rejestru długu publicznego dla krajów rozwijających się. Rejestr umożliwiłby cyfryzację i uzgodnienie danych dotyczących zadłużenia dłużnika i wierzyciela, zapewniając przejrzystość zadłużenia, usprawniając zarządzanie długiem oraz ułatwiając jego restrukturyzację. Po trzecie, projektowanie ocen zdolności obsługi zadłużenia (DSA), które uwzględniają potrzeby w zakresie finansowania rozwoju i klimatu. Oceny te powinny stanowić podstawę wielostronnej inicjatywy umorzenia długów dostosowanej do realizacji celów zrównoważonego rozwoju i przeciwdziałania zmianie klimatu.

Kaskadowe i skumulowane wstrząsy stawiają wiele krajów, szczególnie i chociaż nie tylko w grupie krajów rozwijających się, w obliczu rosnącej presji gospodarczej. Od czasu GFC interakcja takich wstrząsów wynikających ze światowych rynków żywności, paliw i finansów nasiliła się. Wojna na Ukrainie, jak udokumentowała GCRG, spotęgowała trudności z jakimi borykają się gospodarki na całym Południu. Bardziej trwałym zagrożeniem są wstrząsy klimatyczne spowodowane ociepleniem się globalnych temperatur, a dowody wskazują na ich nasilenie i rosnące szkody gospodarcze, jakie powodują. Niedawne powodzie uwiaryściły wyzwania rozwojowe, jakie stwarza ten „polikryzys” oraz ujawniły luki w międzynarodowej architekturze finansowej umożliwiającej szybką i odpowiednią reakcję.

Źródła i sposoby finansowania strat i szkód

Uwikłane w podwójną pętlę rozwoju i klimatu kraje najsłabiej rozwinięte i wrażliwe na zmianę klimatu nie mają środków finansowych na samodzielne pokrycie istniejących strat i szkód (LD) wynikających ze wstrząsów klima-

¹² G. Benigno, di Giovanni J, Groen J. and Noble A., A new barometer of global supply chain pressures. Liberty Street Economics, Federal Reserve Bank of New York, February 2023.

tycznych, nie mówiąc już o pokryciu kosztów adaptacji lub łagodzenia. Istnieje pilna potrzeba wielostronnego mechanizmu szybkiego dostępu do finansowania opartego na dotacjach (a w niektórych okolicznościach na preferencyjnych warunkach) w celu pokrycia rozwoju lokalnego w przypadku gwałtownych i powolnych zdarzeń klimatycznych w krajach rozwijających się. Uznawane za przełomowe spotkanie na 27. Konferencji Stron (COP27) w Sharm El Sheikh w 2022 r. spowodowało, iż strony wyznaczyły harmonogram ustanowienia w 2023 r. nowego instrumentu finansowego LDFF (LDFF) na COP28. W jego wyniku uznano nie tylko konieczność nowego mechanizmu finansowania, ale także systemowego dostosowania instytucji gospodarczych do realiów, z jakimi borykały się kraje rozwijające się, gdy próbowały radzić sobie z nadchodzącymi skutkami klimatycznymi. W obliczu narastających kryzysów krok naprzód w tym kierunku w 2023 r. mógł mieć dramatyczny wpływ na stabilność krajów narażonych na zmiany klimatu, wypełniając krytyczną lukę w powiązaniu klimatu, rozwoju i finansowania pomocy humanitarnej¹³. Choć w negocjacjach klimatycznych nie ma wspólnej i uzgodnionej definicji, LD jest rozumiana jako gospodarcze i pozagospodarcze skutki zmiany klimatu, w tym zdarzenia o szybkim i powolnym początku (te ostatnie obejmują m.in. pustynnienie i podnoszenie się poziomu mórz). Jest to odrębny, ale połączony z dwoma pozostałymi filarami reżimu klimatycznego: łagodzeniem i adaptacją. Podczas, gdy przyjęcie optymalnych strategii łagodzenia skutków i adaptacji zgodnie z najnowszymi ocenami IPCC (2022) oznacza, że nadal można uniknąć pewnych barier środowiskowych, nawet jeśli strategie te urzeczywistnią się, istniejące prognozy przewidują znaczne nieuniknione zmiany środowiskowe wynikające z zablokowanych skutków globalnego ocieplenia¹⁴. Przewiduje się, że koszty LD mogą wynieść nawet 580 mld dolarów rocznie do 2030 r. Do tego czasu 32-132 mln osób może zostać zepchniętych w ubóstwo przez skutki zmiany klimatu. Obecnie mechanizmy dostępne w ramach UNFCCC są ukierunkowane na zapobieganie i minimalizację LD poprzez łagodzenie i adaptację. Niestety, obecne programy nie zapewniają środków umożliwiających zajęcie się LD, aby pomóc społecznościom w ich odbudowie po skutkach zmian klimatycznych. Obecne podejście zapewnia, że kraje rozwijające się płacą nieproporcjonalnie za ocieplenie, do którego niewiele się przyczyniły, co jest sprzeczne z zasadą wspólnej, ale zróżnicowanej odpowiedzialności. W związku z tym zapewnienie nowych i dodatkowych

¹³ P. Barrett, How food and energy are driving the global inflation surge, International Monetary Fund, September 2022.

¹⁴ T. Ferguson and Storm S., Myth and reality in the great inflation debate: Supply shocks and wealth effects in a multipolar world economy. Working paper No 196. Institute for New Economic Thinking. New York 2023.

dotacji na straty i szkody dla krajów rozwijających się ma kluczowe znaczenie dla rozwiązania problemu brakującego trzeciego filaru finansowania działań związanych ze zmianą klimatu i powinno być uzupełnione przyspieszonym łagodzeniem i adaptacją, aby zmniejszyć potencjalną LD. Jednocześnie preferencyjne kredyty i dostęp do rynków kapitałowych na korzystnych warunkach pozostają kluczowe dla wzrostu gospodarczego i transformacji klimatycznej.

Dotychczasowe finansowanie strat i szkód

W ramach UNFCCC żaden określony procent międzynarodowego finansowania działań związanych ze zmianą klimatu nie jest przypisany do rozwoju lokalnego, a do COP27 nie istniał żaden mandat na finansowanie rozwoju lokalnego. Mandat, instrumenty i tryby istniejących funduszy UNFCCC również okazały się nieodpowiednie do finansowania wszystkich działań w zakresie rozwoju lokalnego niezależnie od tego, czy rozpoczynają się one szybko, czy wolno. Z instrumentami pożyczkowymi, długimi terminami składania wniosków i koncentracją na finansowaniu opartym na projektach, nie mogą one odpowiednio odpowiedzieć na potrzeby LD¹⁵. Poza UNFCCC finansowanie oznaczone jako LD zostało zaangażowane przez kilka rządów i organizacje filantropijne, ale kwoty są dalekie od skali potrzeb i wynoszą około 300 mln dolarów. Podczas gdy pomoc humanitarna odgrywa obecnie kluczową rolę w natychmiastowej reakcji na ekstremalne zjawiska klimatyczne, wymienione przepływy finansowe stanowią zaledwie ułamek tego, co jest potrzebne. Niedawny raport Oxfam wykazał, że „wymagania dotyczące finansowania apeli humanitarnych ONZ związanych z ekstremalnymi warunkami pogodowymi są osiem razy wyższe niż 20 lat temu, a w ciągu ostatnich pięciu lat prawie połowa wymagań dotyczących apelacji nie została spełniona”. Ponadto pomoc humanitarna miała i ma na celu zaspokojenie doraźnych potrzeb społeczności dotkniętych klęską żywiołową, ale nie polegała na długoterminowym wsparciu odbudowy domów i infrastruktury w następstwie nagłej sytuacji nadzwyczajnej lub reagowaniu na powolne skutki. Finansowanie rozwoju ma szerszy zakres niż działania humanitarne, jednak znaczna część tych środków finansowych jest zapewniana w formie pożyczek, które mogą zwiększyć podatność krajów rozwijających się na problemy związane z LD. W następstwie katastrofy klimatycznej zwiększa się zadłużenie związane z odbudową, ale koszty kredytu rosną, ponieważ wierzyciele podnoszą stopy procentowe, aby odzwierciedlić wyższą premię za ryzyko. Przykłady porów-

¹⁵ A. Ghosh, Kim J., Mendoza E., Ostry J. and Qureshi M., Fiscal fatigue, fiscal space and debt sustainability in advanced economies, “Economic Journal” 123, February 2013, s. 4-30.

nawcze pokazują ograniczone dźwignie dostępne krajom rozwijającym się w obliczu kryzysu. Po tym, jak Niemcy doświadczyły rozległych powodzi w 2021 r., rząd szybko zmobilizował 30 mld euro, aby pomóc w sfinansowaniu odbudowy. Z kolei Mozambik musiał polegać na pożyczce MFW w następstwie cyklonu Idai w 2019 r. W niedawnym raporcie oszacowano, że kraje Afryki Subsaharyjskiej będą musiały zaciągnąć dodatkowe 1 bln dolarów długu w ciągu najbliższych 10 lat bez wsparcia dla rozwoju lokalnego i adaptacji¹⁶. Ponieważ zadłużenie ogranicza budżety publiczne w różnych regionach, nowy LDFF może zapobiec dalszemu wycofywaniu się z celów rozwojowych i klimatycznych, ale musi być uzupełniony szerszym zakresem mechanizmów, instrumentów i reform instytucjonalnych, które mogą sprostać systemowym wyzwaniom stojącym przed krajami w trudnej sytuacji klimatycznej i gospodarczej. Niektóre zainteresowane strony zaproponowały mechanizmy ubezpieczeniowe w celu wsparcia krajów podatnych na zagrożenia, jednak rosnąca częstotliwość i intensywność skutków klimatycznych w nadchodzących latach sprawia, że mechanizmy ubezpieczeniowe stają się coraz bardziej ryzykowne, a tym samym nieopłacalne¹⁷. Na Dominice straty spowodowane huraganem Maria w 2017 r. wyniosły 1,37 mld USD (226% jej PKB), chociaż ubezpieczenie państwowe w ramach instrumentu ubezpieczenia ryzyka katastrofy na Karaibach pokryło zaledwie 1,5% tych kosztów. Kiedy Malawi nawiedziła susza w 2015 r. i 2016 r., której koszty oszacowano na 395 mln dolarów, wypłata ubezpieczenia African Risk Capacity (ARC) wyniosła zaledwie 8,1 miliona dolarów, czyli 2,2 proc. Najgorsze, ta ograniczona kwota została dostarczona dopiero po znacznej presji po tym, jak ARC po raz pierwszy odrzuciła roszczenie. Przykłady te podkreślają niedociągnięcia podejścia opartego na ubezpieczeniach w przypadku szybkiego lub powolnego początku, które zmuszą kraje rozwijające się do płacenia coraz wyższych składek za niewystarczające wsparcie.

Podsumowanie

W marcu 2023 r. przetestowana została stabilność bankowości na świecie. Silicon Valley Bank (SVB) i Signature Bank of New York, amerykańskie banki regionalne, upadły po szybkiej ucieczce deponentów i depozytów. Tydzień później władze szwajcarskie ogłosiły wspieraną przez państwo fuzję

¹⁶ S. Sharma-Khushal, Schalatek, Singh H. and White H., *The Loss and Damage Finance Facility: Why and How*. Heinrich Böll Stiftung. Washington, DC 2022.

¹⁷ I.M. Weber and Wasner E., *Sellers' inflation, profits and conflict: Why can large firms hike prices in an emergency?* Working Paper Number 2023-2. UMass Amherst Economics Department Papers. University of Massachusetts Amherst. Amherst 2023.

Credit Suisse z UBS po utracie zaufania na rynku. Oznaczało to pierwszą upadłość globalnego banku o znaczeniu systemowym od czasu światowego kryzysu finansowego w latach 2007-2009. W marcu ceny akcji amerykańskich i europejskich banków znacznie się wyprzedały, odpowiednio o około 25 i 14 proc. Jednocześnie nastąpił powrót do jakości na rynkach obligacji skarbowych i ponowna ocena ścieżki globalnej polityki pieniężnej, mimo że skoordynowane działania banków centralnych służyły opanowaniu szerszych napięć na rynkach finansowych. W obliczu potencjalnej utraty zaufania do systemu bankowego władze podjęły zdecydowane i szybkie działania. Władze USA zastosowały rzadko stosowany „wyjątek od ryzyka systemowego”, pozwalający Federalnej Korporacji Ubezpieczeń Depozytów na ochronę wszystkich deponentów banków znajdujących się w niebezpieczeństwie kosztem gwarantowania depozytów. W tym samym czasie FED stworzył nowy instrument pożyczkowy, umożliwiający wszystkim bankom zaciąganie pożyczek pod zastaw wysokiej jakości papierów wartościowych po wartości nominalnej, która na ogół jest wyższa niż wartości rynkowe w celu złagodzenia presji na płynność systemu bankowego. Ze swojej strony władze szwajcarskie podjęły zdecydowane działania poprzez wspieraną przez państwo fuzję, która obejmowała zarówno wsparcie płynności, jak i zabezpieczenie fiskalne. Wymienione szybkie i zdecydowane działania zawierały bezpośrednie zagrożenia dla stabilności finansowej. Ostatnie wydarzenia dobitnie przypominają o wyzwaniach związanych z interakcją między zaostrzonymi warunkami monetarnymi a podatnością na zagrożenia narosłe od czasu światowego kryzysu finansowego w latach 2007-2009. Po latach niskich stóp procentowych zaostrzenie polityki pieniężnej stanowi wyzwanie dla efektywnego zarządzania przez banki ryzykiem portfeli papierów wartościowych i ekspozycji kredytowych. Oczekuje się, że przy nielicznych oznakach spadku inflacji bazowej większość banków centralnych będzie kontynuować zacieśnianie polityki pieniężnej¹⁸. Jednak dobrze zdiagnozowane i odpowiednie zacieśnienie monetarne stworzyło trudne środowisko dla pośredników finansowych bankowych i niebankowych, którzy są źle zarządzani, co widać w niezrealizowanych stratach spowodowanych stopami procentowymi w portfelach papierów wartościowych. Niektóre instytucje są po prostu nieprzygotowane na wyższe stawki. Poprzednie prognozy ostrzegały przed zagrożeniami dla systemu finansowego wynikającymi z szybkiego zacieśnienia monetarnego po okresie wysokiej płynności i niskich stóp procentowych. Ponadto w programach oceny sektora finansowego wskazano specyficzne dla danego kraju luki w nadzorze,

¹⁸ O. Blanchard, It is time to revisit the 2% inflation target, Financial Times, 2 November 2022.

regulacjach i restrukturyzacji oraz uporządkowanej likwidacji. Kryzysy finansowe często były poprzedzone zacieśnieniem monetarnym, ale ostatni epizod napięć różni się pod istotnymi względami od globalnego kryzysu finansowego z 2008 r., azjatyckiego kryzysu finansowego z 1997 r. oraz amerykańskiego kryzysu oszczędnościowo-pożyczkowego z lat 80. Podczas gdy obecny „stres” dotyczy bezpośrednio systemu bankowego, kryzys z 2008 r. szybko rozprzestrzenił się z banków na podmioty niebankowe i jednostki pozabilansowe banków¹⁹. Ponadto kryzys w 2008 r. został wywołany stratami kredytowymi spowodowanymi spadkami na rynku mieszkaniowym, podczas gdy obecne zawirowania wynikają po części z niezrealizowanych strat w portfelach bezpiecznych, ale tracących na wartości papierów wartościowych. Wreszcie zasady dotyczące kapitału i płynności banków oraz ramy zarządzania kryzysowego zostały znacznie wzmocnione po światowym kryzysie finansowym, pomagając powstrzymać utratę zaufania na szerszą skalę i stanowiąc podstawę dla szybszej i lepiej skoordynowanej reakcji politycznej²⁰. Obecne „zamieszanie” różni się również od azjatyckiego kryzysu finansowego, kiedy deficyty na rachunku obrotów bieżących i wysokie zadłużenie zewnętrzne naraziły przedsiębiorstwa i banki na ryzyko kursowe i finansowanie. Różni się także od kryzysu oszczędnościowo-kredytowego lat 80., który miał miejsce poza większymi bankami, w podmiotach o znacznie mniejszym kapitale i płynności. Napięcia wywołane zaostrzeniem polityki pieniężnej mogą skutkować dalszymi atakami niestabilności finansowej. Działalność w bardziej ryzykownych segmentach rynków kapitałowych, takich jak kredyty lewarowane i prywatne rynki kredytowe, uległa spowolnieniu. Rosną również obawy dotyczące warunków na rynkach nieruchomości komercyjnych, które są w dużym stopniu uzależnione od mniejszych banków. Podczas gdy akcje banków w gospodarkach rozwiniętych przeszły znaczne przeszacowania, szerokie indeksy akcji w wielu krajach pozostają bardzo rozciągnięte, po wyraźnym wzroście od początku 2023 r. Szersza utrata zaufania inwestorów lub rozprzestrzenienie się napięć w sektorze bankowym na podmioty niebędące bankami może skutkować szerszą wyprzedażą światowych akcji. Niektóre fundusze inwestycyjne doświadczyły odpływów w ostatnich kilku tygodniach. Zabezpieczenia płynności oraz mechanizmy restrukturyzacji i uporządkowanej likwidacji są mniej rozwinięte w przypadku podmiotów niebędących bankami. Niedawne zawirowania bankowe pokazały również rosnący wpływ

¹⁹ C. Hayes and Jung C., Prices and profits after the pandemic. Institute for Public Policy Research. London. 2022

²⁰ J. Bivens, Corporate profits have contributed disproportionately to inflation. How should policymakers respond? Working Economics Blog of the Economic Policy Institute, April 2022.

aplikacji mobilnych i mediów społecznościowych na rozprzestrzenianie się nagłych alokacji aktywów finansowych. Wieść o wypłatach depozytów rozeszła się po całym świecie w błyskawicznym tempie potencjalnie sygnalizując, że przyszłe napięcia bankowe mogą rozprzestrzeniać się szybciej i być mniej przewidywalne. W tym momencie efekt domina w systemach bankowych głównych rynków wschodzących pozostaje ograniczony, kontynuując temat odporności tych gospodarek w okresie globalnego zacieśniania polityki pieniężnej. Banki rynków wschodzących mają zwykle mniejszą ekspozycję na ryzyko stopy procentowej i znacznie większy udział bardziej „lepkich” depozytów detalicznych. Poziom pokrycia systemów gwarantowania depozytów jest różny, a banki rynków wschodzących w niektórych krajach mają aktywa o niższej jakości kredytowej niż te w gospodarkach rozwiniętych, więc mogą być chronione przed gwałtownym pogorszeniem zaufania. W przypadku gospodarek granicznych i rynków wschodzących o niższym ratingu kredytowym sytuacja jest bardziej niepokojąca. Podczas gdy spready państwowe na rynkach wschodzących o ratingu inwestycyjnym pozostały stabilne, spready dla gospodarek wschodzących i wysokodochodowych rynków wschodzących rozszerzyły się do poziomów kryzysowych po ostatnich wydarzeniach²¹. Kolejne kraje prawdopodobnie utraciły dostęp do rynku, a presja związana z zadłużeniem stała się bardziej wyraźna. Poza zawirowaniami w sektorze bankowym i wątplym zaufaniem inwestorów, zmienność makrofinansowa może być również pogłębiania przez fragmentację geopolityczną. W obecnym kontekście globalnym stabilność finansowa na świecie będzie dalej testowana. W obliczu tak zwiększonego ryzyka dla globalnej stabilności finansowej decydenci muszą działać zdecydowanie, aby przywrócić zaufanie. Banki centralne dysponują narzędziami pozwalającymi na oddzielenie działań na rzecz utrzymania stabilności finansowej od działań podejmowanych w celu utrzymania stabilności cen²². Na przykład awaryjne instrumenty pożyczkowe i ukierunkowane zakupy aktywów można wykorzystać do zastrzyka płynności w celu wsparcia stabilności finansowej przy jednoczesnym utrzymaniu restrykcyjnej polityki pieniężnej. Zestaw narzędzi politycznych musi również obejmować solidny nadzór, dysponujący odpowiednimi zasobami i odpowiednio intensywny nadzór nad instytucjami finansowymi oraz silne regulacje. Ponadto szybka interwencja i restrukturyzacja oraz uporządkowana likwidacja nierentownych banków mają kluczowe znaczenie dla skutecznego zarządzania kryzysowego. Jeżeli trudności w sektorze finansowym miałyby

²¹ J. Politi, First Republic rallies as Yellen says US prepared to give more support. *Financial Times*, 21 March 2023.

²² T. Carty and Walsh L., *Footing the Bill: Fair finance for loss and damage in an era of escalating climate impacts*. Oxfam. Oxford 2022.

mieć poważne reperkusje dla całej gospodarki, wyraźne oddzielenie celów związanych ze stabilnością cen i stabilnością finansową mogłoby stać się bardziej niepewne. W ostrych, makrokrytycznych kryzysach decydenci mogą być zmuszeni do dostosowania nastawienia w polityce pieniężnej, aby wspierać stabilność finansową. Jeśli tak, powinni wyraźnie zakomunikować swoje nieustające postanowienie, by jak najszybciej przywrócić inflację do celu, gdy tylko zmniejszy się napięcie finansowe. Niezbędna jest więc globalna współpraca między bankami centralnymi, organami nadzoru finansowego i ministerstwami finansów. Terminowe i zdecydowane działania polityczne będą miały kluczowe znaczenie dla powstrzymania dalszych „napadów” niestabilności.

Literatura:

Barbosa-Filho N.H., Monetary policy with a volatile exchange rate: The case of Brazil since 1999, “Comparative Economic Studies” 57(3)/2015, s. 401-425.
Barrett P., How food and energy are driving the global inflation surge, International Monetary Fund, September 2022.

Benigno G., di Giovanni J, Groen J. and Noble A., A new barometer of global supply chain pressures. Liberty Street Economics, Federal Reserve Bank of New York, February 2023.

Biven J.s, Corporate profits have contributed disproportionately to inflation. How should policymakers respond? Working Economics Blog of the Economic Policy Institute, April 2022.

Bivens J., Corporate profits have contributed disproportionately to inflation. How should policymakers respond? Working Economics Blog of the Economic Policy Institute, 21 April 2022.

Blanchard, O. It is time to revisit the 2% inflation target, Financial Times, 2 November 2022.

Carty T. and Walsh L., Footing the Bill: Fair finance for loss and damage in an era of escalating climate impacts. Oxfam. Oxford 2022.

Ferguson T. and Storm S., Myth and reality in the great inflation debate: Supply shocks and wealth effects in a multipolar world economy. Working paper No 196. Institute for New Economic Thinking. New York 2023.

From the Great Lockdown to the Great Meltdown: Developing Country Debt in the Time of Covid-19. United Nations Publication, New York and Geneva 2023.

Ghosh A., Kim J., Mendoza E., Ostry J. and Qureshi M., Fiscal fatigue, fiscal space and debt sustainability in advanced economies, “Economic Journal” 123, February 2013, s. 4-30.

- Gros D. and Shamsfakhr F., Financial dominance: Not an immediate danger., "Monetary Dialogue Papers", European Parliament. Luxembourg 2021.
- Hayes C. and Jung C., Prices and profits after the pandemic. Institute for Public Policy Research. London. Harnett I (2023). The financial turmoil is not over. Financial Times, April 2022.
- Hayes C. and Jung C., Prices and profits after the pandemic. Institute for Public Policy Research. London. 2022
- Kemp J., Soft landing for global economy remains a long shot. Reuters, 28 February 2023.
- Kregel J.A., External financing for development and international financial instability. G-24 Discussion Paper Series No 32. United Nations Publication. New York and Geneva 2004.
- Morgan J.P., Emerging Markets Outlook and Strategy. January 2023.
- Onaran O., The political economy of the cost of living crisis in the UK: what is to be done? Greenwich Papers in Political Economy. University of Greenwich 2023.
- Politi J., First Republic rallies as Yellen says US prepared to give more support. Financial Times, 21 March 2023.
- Sharma-Khushal S., Schalatek, Singh H. and White H., The Loss and Damage Finance Facility: Why and How. Heinrich Böll Stiftung. Washington, DC 2022.
- Weber I.M. and Wasner E., Sellers' inflation, profits and conflict: Why can large firms hike prices in an emergency? Working Paper Number 2023-2. UMass Amherst Economics Department Papers. University of Massachusetts Amherst. Amherst 2023.
- Wyman O., Commodity Trading's \$100 Billion Year. Oliver Wyman. New York 2023.

ALEKSANDRA PAULINA GRABOWSKA¹

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE PRZESTĘPCZOŚCI STADIONOWEJ NA PRZYKŁADZIE POLSKICH KIBICÓW PIŁKI NOŻNEJ

FACTORS CONTRIBUTING TO STADIUM CRIME AS EXAMPLED BY POLISH FOOTBALL FANS

Streszczenie. Opracowanie poświęcone jest problematyce przestępczości stadionowej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska kibiców piłkarskich. Przedstawiono strukturę i specyfikę grup kibicowskich, w tym pseudokibiców, analizując ich formy organizacji oraz działalność o charakterze przestępczym. Omówiono wykroczenia i przestępstwa związane z wydarzeniami sportowymi – bójki, dewastacje, nielegalne substancje czy tzw. ustawki. W artykule wskazano również na złożone przyczyny agresji kibiców, uwzględniając zarówno czynniki społeczne, jak i potrzebę przynależności grupowej. Przeanalizowana została również, rola alkoholu i innych substancji odurzających, które często są kojarzone z kulturą kibicowską, a także krytycznie ocenia medialny obraz kibica, podkreślając obecność alternatywnych narracji. Artykuł bazuje na analizie literatury przedmiotu i aktów prawnych, podkreślając potrzebę odpowiedniego podejścia do problemu, łączącego aspekty prawne, prewencyjne i edukacyjne.

Słowa kluczowe: kibice, przestępczość stadionowa, piłka nożna, agresja

Abstract. This study addresses the issue of stadium crime in Poland, with particular emphasis on the football fan community. It presents the structure and specificity of fan groups, including hooligans, analyzing their organizational forms and criminal activity. It discusses offenses and crimes related to sporting events – fights, vandalism, illegal substances, and so-called "fights." The article also highlights the complex causes of fan aggression, taking into account both social factors and the need for group belonging. It also examines the role of alcohol and other

¹ Mgr Aleksandra Paulina Grabowska. ORCID: 0009-0004-1533-8829.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

intoxicating substances, which are often associated with fan culture, and critically assesses the media portrayal of fans, highlighting the presence of alternative narratives. Based on an analysis of the relevant literature and legal acts, the article emphasizes the need for an appropriate approach to the problem, combining legal, preventive, and educational aspects.

Keywords: fans, stadium crime, football, aggression

Wstęp

Zjawisko przestępczości stadionowej i powiązanych z nią zagadnień takich jak, chuligaństwo stadionowe, chuligaństwo piłkarskie czy przemoc stadionowa, należy do jednych z bardziej interesujących tematów badanych przez kryminologię. Zainteresowanie tym zagadnieniem wynika prawdopodobnie z dwóch powodów. Po pierwsze, jest ono silnie powiązane z piłką nożną – jedną z najpopularniejszych dyscyplin sportowych na świecie. Po drugie, z uwagi na widowiskowy charakter, temat ten przyciąga dużą uwagę mediów. Mimo to należy zauważyć, że w polskiej literaturze naukowej, zarówno z zakresu prawa karnego, jak i kryminologii, problem ten jest w dużym stopniu pomijany. Brak ten staje się szczególnie widoczny, gdy porównamy polskie opracowania z bogatym dorobkiem kryminologii w krajach Europy Zachodniej. Kryminologia brytyjska, włoska czy holenderska rozpatruje to zagadnienie szerzej i z większym zainteresowaniem, niż badacze czy specjaliści w naszym kraju². Dlatego właśnie podjęłam się tego tematu, by zgłębić i przedstawić wiedzę odnośnie przyczyn i skutków działania środowiska kibiców piłkarskich w Polsce, oraz jak państwo radzi sobie z występkami i łamaniem prawa na stadionach przez fanów futbolu. Celem badawczym było przedstawienie oraz próba zrozumienia, jak powstaje i co jest przyczyną agresji wśród kibiców, która powoduje występowanie przestępczości stadionowej. I właśnie ta agresja jest najczęściej kojarzoną cechą tej grupy społecznej.

Historia ruchu kibicowskiego w Polsce zaczyna się od wczesnych lat 20. XX wieku. Przez ponad 100 lat historii podejście do kibicowania i obcowania na imprezach sportowych zmieniło się oraz przeniknęło do różnych sfer życiowych i ludzi przywiązanych do jakiegoś klubu, i do świadomości zwykłych osób niezwiązanych z piłkarskim światem. Fani w Polsce zaczęli się głównie organizować w czasach PRL-u, jednak były to głównie nieformalne grupy koleżeńskie. Prawdziwy rozwój zorganizowanych grup kibicowskich nastąpił po 1989 roku. Z biegiem czasu zaczęły powstawać grupy ultras, które zajmo-

² P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe, Studium Kryminologiczne*, Warszawa 2009, s. 11.

wały się organizowaniem dopingu i przygotowywaniem efektownych opraw, mających na celu urozmaicenie wydarzeń sportowych. Dzięki coraz bardziej kreatywnym oprawom, wydarzenia na trybunach zaczęły przyciągać nowych kibiców i sponsorów. Początkowo kluby traktowały fanów jako zło konieczne, ale sytuacja zmieniła się wraz z powstaniem stowarzyszeń, które stały się oficjalnymi przedstawicielami kibiców⁷⁶.

1. Definicja przestępczości stadionowej

Opracowanie jednoznacznej definicji chuligaństwa stadionowego stanowi duże wyzwanie, zwłaszcza że zarówno jej treść, jak i zakres są nieprecyzyjnie określone. Problem ten dotyczy nie tylko definicji naukowych w Polsce, ale także w anglosaskiej kryminologii, która nie stworzyła jeszcze satysfakcjonującej definicji tego zjawiska. Trudności w definiowaniu chuligaństwa stadionowego wynikają z licznych czynników i zmiennych, które wchodzą w jego skład, a także z konieczności uwzględnienia szerszego kontekstu społecznego. Zgodnie z badaniami Football Industry Group, która specjalizuje się w analizie zagadnień związanych z piłką nożną, chuligaństwo stadionowe najczęściej rozumiane jest jako zamieszki i niepokoje wywoływane przez kibiców. Część z tych incydentów jest wcześniej planowana przez tzw. „firmy” czy gangi, które deklarują swoje powiązania z konkretnymi klubami piłkarskimi. W Polsce problem chuligaństwa stadionowego jest marginalnym tematem w ramach nauk penalnych i rzadko podejmowanym w dyskusjach stricte naukowych. Przegląd literatury z zakresu kryminologii i prawa karnego pokazuje, że zagadnienie to jest prawie nieobecne w tych obszarach badawczych, znajdując się na ich obrzeżach. Brakuje nie tylko podstawowych danych na ten temat, ale także odpowiedniej terminologii, która mogłaby uporządkować i usystematyzować zgromadzone informacje³. Według słownika PWN chuligaństwo definiuje się jako czyn popełniony bez racjonalnie dających się wytłumaczyć pobudek, jedynie w celu okazania lekceważenia dla zasad współżycia społecznego i porządku prawnego⁴.

Różni polscy badacze, różnie definiują pojęcie jakim jest chuligaństwo i przestępczość stadionowa. Anna Pawełczyńska, rozważając przyczyny chuligaństwa, zwróciła uwagę na istnienie specyficznych grup młodzieżowych, których działalność wyraźnie zakłócała porządek społeczny, wprowadzając

³ K. Gac, *Chuligaństwo stadionowe - próba socjologicznej analizy zjawiska*, Instytut Politologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2020, s. 471.

⁴ *Chuligaństwo*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/chuliga%C5%84stwo>, na dzień 05.12.2024 r.

niepokój i dezintegrację w obrębie wspólnoty. Autorka wskazała, że zachowania tych młodych ludzi często przybierały formy agresji, wandalizmu czy innych działań, które w negatywny sposób wpływały na funkcjonowanie całego społeczeństwa⁵. Z kolei Agnieszka Nowicka, przyglądając się naturze chuligaństwa, uznała je za rodzaj wykolejenia społecznego, które objawia się brakiem prawidłowego uspołecznienia jednostki. To zjawisko prowadzi do niemożności integracji jednostki w ramach społecznych, a przez to do utrudnienia jej pełnienia roli obywatela. Nowicka zauważyła, że jednostki takie nie są w stanie zinternalizować norm i wartości, które pozwalają na prawidłowe funkcjonowanie w społeczeństwie, co w konsekwencji skutkuje ich izolacją społeczną i może prowadzić do dalszych trudności w integracji z otoczeniem⁶. W literaturze przedmiotu często podkreśla się, że przestępczość może być skrajną formą aspołecznych zachowań, które rozwijają się w długim procesie społecznym, prowadząc jednostkę do stopniowego, lecz nieodwracalnego niedostosowania społecznego. Przestępczość, jako konsekwencja tego procesu, stanowi swego rodzaju efekt finalny, który może wynikać z wielu czynników, w tym z braku stabilnych wzorców wychowawczych, marginalizacji społecznej czy zaniedbania ze strony najbliższego otoczenia⁷.

2. Socjologiczne aspekty zachowań kibiców

Jedną z najbardziej kojarzonych rzeczy z kibicami i taką, którą najczęściej opisuje się ich zachowanie jest agresja. Agresja w relacjach międzyludzkich polega na łamaniu norm i reguł współżycia społecznego, które zostały wypracowane przez lata doświadczeń historycznych. Dochodzi do niej, gdy działanie atakującego nie wymaga bezpośredniego kontaktu z ofiarą⁸.

Klasyczne podejście do agresji opiera się na teorii frustracji-agresji, która została z biegiem czasu zmodyfikowana. Zaczęto wskazywać, że frustracja jest tylko jednym z wielu czynników prowadzących do agresji. A.H. Buss zaznacza, że zachowania agresywne mogą być reakcją nie tylko na frustrację, ale również na szereg innych bodźców. Nawet działania pozornie racjonalne, choć szkodliwe, mogą być środkiem do osiągnięcia zamierzonego celu.

⁵ A. Pawełczyńska, *O niektórych przyczynach chuligaństwa*, [w:] Chuligaństwo. Studia, red. J. Sawicki, Warszawa 1956 r., s. 91.

⁶ A. Nowicka, *Chuligaństwo – agresja dla zabawy*, Edukacja i Dialog, 2004, nr 4, s. 60.

⁷ M. Kamiński, *Chuligaństwo stadionowe, problematyka prawna, kryminologiczna i psychologiczna*, Poltext Sp. z o.o., Warszawa 2021, s. 13.

⁸ A. Gorący, *Władczość sportowa – stadium agresji*, [w:] Roczniki Naukowe AWF, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 129.

W środowisku pseudokibiców zachowania agresywne są często formą zdobywania uznania w grupie, szczególnie jeśli towarzyszy im konfrontacja z innymi grupami chuligańskimi lub z siłami porządkowymi⁹. G. Stricker udowodnił eksperymentalnie, że osoby, które nie mogły rozładować napięcia w sposób konstruktywny, były skłonne przenosić swoją agresję na inne osoby – często przypadkowe i bezbronne. Z kolei L. Berkowitz rozwinął teorię frustracji-agresji, łącząc ją z teorią uczenia się. Według niego, pomiędzy frustracją a agresją występują zmienne pośredniczące, takie jak:

- gniew jako specyficzna emocja towarzysząca agresji,
- interpretacja sytuacji przez jednostkę.

Gniew może być emocjonalną odpowiedzią na brak możliwości osiągnięcia celu, tworząc tym samym gotowość do agresywnych zachowań. Taką reakcję można również wywołać poprzez wcześniejsze uczenie się agresywnych wzorców reakcji. Jednak nie każda frustracja skutkuje agresją – konieczne są jeszcze określone bodźce, które zostaną skojarzone z wcześniejszym doświadczeniem gniewu. Pseudokibice nierzadko prowokują zamieszki w różnych miejscach publicznych, takich jak pociągi czy stadiony, często nie będąc nawet realnie zaangażowanymi w kibicowanie. Wielu z nich nie przychodzi na mecze, by wspierać drużynę, lecz szuka okazji do konfrontacji. Coraz częściej do starć dochodzi nie tylko na stadionach, ale również w innych przestrzeniach publicznych, umawianych z wyprzedzeniem przez media społecznościowe i telefony komórkowe¹⁰.

Nasilenie agresji może być efektem działania określonego bodźca, a jego wpływ uzależniony jest od skojarzeń jednostki z wcześniejszymi doświadczeniami oraz od jej gotowości do podjęcia zachowań agresywnych. Takie reakcje często wynikają z frustracji i niekoniecznie muszą mieć swoje źródło jedynie w aktualnym kontekście sytuacyjnym. Agresywne postawy mogą rozwijać się przez obserwację i naśladowanie innych osób, co zauważyli badacze A. Bandura i R.H. Walters. Zamiast skupiać się na teorii frustracji-agresji, zwrócili uwagę na mechanizmy społeczne związane z uczeniem się agresji¹¹.

Wskazali oni dwa kluczowe czynniki kształtujące agresywność:

- uczenie się przez naśladowanie,
 - obecność silnych modeli społecznych (tzw. high magnitude theory).
- Z ich analiz wynika, że obserwowanie aktów agresji może prowadzić

⁹ J. Dudała, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 118-119.

¹⁰ Tamże.

¹¹ M. Kosewski, *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1997, s. 96-97.

do podobnych zachowań w przyszłości. Skala i rodzaj agresji zależą jednak od wielu czynników, takich jak częstotliwość ekspozycji, relacja między obserwowanym a obserwowanym, czy też to, czy dane zachowania są nagradzane, czy karane.

Choć badacze wciąż nie wypracowali jednej, powszechnie przyjętej definicji agresji, niektórzy, jak R. Mandel, uznają ją za sposób działania wpływający z wrogich emocji i ukierunkowany na wyrządzanie szkód. Może to być zarówno fizyczne niszczenie mienia, jak i atak skierowany przeciwko drugiej osobie. Celem takich działań często jest wywołanie cierpienia lub dominacja nad innymi, co może służyć potwierdzeniu własnej wartości¹².

Elliot Aronson zaproponował podział agresji na dwa główne typy: agresję wrogą i instrumentalną. Ta pierwsza pojawia się jako bezpośrednia odpowiedź na silne emocje, szczególnie gniew, i ma na celu wyrządzenie szkody. Przykładem może być atak na przeciwnika w wyniku prowokacji. Z kolei agresja instrumentalna ma charakter celowy – nie wynika z emocji, lecz służy osiągnięciu konkretnego celu, np. zatrzymaniu zawodnika w sporcie. Aronson zauważa także, że w kulturze amerykańskiej sukces często utożsamiany jest z bezwzględnym zwycięstwem. Legendarny trener Vince Lombardi ujął to w słowach: „Zwycięstwo nie jest najważniejsze, to jedyna rzecz, która się liczy”. Takie podejście może usprawiedliwiać stosowanie agresywnych środków do osiągnięcia sukcesów¹³.

W kontekście społecznym ważną rolę odgrywa proces uczenia się – ludzie przyswajają agresywne zachowania poprzez obserwację oraz interakcje społeczne. L. Berkowitz wskazał, że pojawienie się agresji może być skutkiem przypomnienia sobie wcześniejszych sytuacji związanych z gniewem, a także obecnością bodźców symbolicznie z nimi powiązanych (np. przedmiotów). W przypadku pseudokibiców impulsem do agresji może być już samo pojawienie się innej grupy fanów na stadionie albo działania policji, które odbierane są jako prowokacja – przykładem może być atak na funkcjonariuszy przed meczem derbowym Zagłębia Sosnowiec z Lechem Poznań. Jak donosiła prasa, niektórzy kibice Lecha planowali wywołać zamieszki jedynie z nudów. U części uczestników takich zajęć agresja wynika z potrzeby rozładowania wewnętrznych napięć, natomiast inni traktują tę sytuację jako okazję do zaistnienia w grupie. Po usłyszeniu ustalonych wcześniej haseł – często przekazy-

¹² Z. Skorny, *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968, s. 130.

¹³ E. Aronson, *Człowiek Istota Społeczna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 200, s. 236.

wanych przez telefony komórkowe – ruszają wspólnie w wyznaczone miejsca, aby wszcząć bójkę¹⁴.

Osoby zaliczane do społeczności kibiców często przejawiają skłonności do zachowań agresywnych, które mogą przybierać zarówno werbalną, jak i fizyczną formę.

Charakterystyczne dla tej grupy są brutalne działania, często nastawione na wyrządzenie szkody przeciwnikowi, zarówno w sensie dosłownym, jak i symbolicznym. Wśród źródeł agresji wskazuje się m.in. frustrację, brak perspektyw życiowych czy problemy zawodowe. Dodatkowo nie bez znaczenia są czynniki wspomagające, takie jak nadużywanie alkoholu i substancji psychoaktywnych, w tym popularnych wśród pseudokibiców środków pobudzających, jak np. amfetamina¹⁵.

Zgodnie z analizą E. Fromma, w realiach współczesnych społeczeństw przemysłowych uległy zatarciu tradycyjne struktury społeczne oraz związane z nimi wartości. Prowadzi to do spłycenia więzi międzyludzkich oraz zaniku autentycznego zaangażowania w życie społeczne, co w konsekwencji może skutkować wzrostem skłonności do zachowań destrukcyjnych. Kibice, choć stanowią tylko część ogółu osób przejawiających agresję, szczególnie widoczni są wśród młodzieży, gdzie agresywne postawy często przyjmują formę normy grupowej¹⁶.

Ważnej typologii kibiców dokonała sama Policja, zawierając ją w załączniku do decyzji nr 57 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 lutego 2005 roku. Dokument ten dotyczył zasad gromadzenia i przetwarzania danych związanych z bezpieczeństwem imprez masowych oraz informacji o osobach objętych zakazem wstępu na takie wydarzenia. W ramach tego opracowania uczestnicy imprez sportowych zostali podzieleni na trzy grupy:

- Grupa A obejmuje osoby, które – według wcześniejszych obserwacji – nie powodują zakłóceń ani nie biorą udziału w incydentach bez względu na sytuację;
- Grupa B to uczestnicy, którzy w określonych okolicznościach, zwłaszcza pod wpływem zewnętrznych bodźców, mogą naruszyć porządek publiczny lub prowokować innych do negatywnych zachowań;
- Grupa C skupia osoby, dla których głównym celem uczestnictwa w wydarzeniu jest wywoływanie zamieszek, konfrontacji z innymi

¹⁴ J. Dudala, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s.120-121.

¹⁵ Tamże, s. 125.

¹⁶ E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1998, s. 123

uczestnikami lub służbami porządkowymi, często jako forma wyrażenia swojego stanowiska lub emocji¹⁷.

Współcześnie zjawisko to obserwuje się w coraz większym zakresie, również poza stadionami – agresja towarzyszy wielu codziennym sytuacjom. Można odnieść wrażenie, że staje się ona jednym z przejawów społecznej kondycji naszych czasów. W wielu przypadkach agresywne zachowania idą w parze z używaniem substancji psychoaktywnych i marginalizacją społeczną, przejawiającą się m.in. bezrobociem. Tego typu okoliczności tworzą podatny grunt dla rozwoju zjawisk patologicznych, które niosą ze sobą negatywne skutki zarówno dla jednostki, jak i szerszych struktur społecznych¹⁸.

Ważnym aspektem tego, dlaczego kibice zachowują się agresywnie i jak tworzą opinie o sobie w szerszym społeczeństwie, jest zdanie samych zainteresowanych i to jak oni postrzegają swoje zachowanie. Idealnym przykładem i opisem takiego zachowania jest poniższy cytat z książki Romana Zielińskiego „Pamiętnik Kibica”:

“Nie wiem za kogo się uważasz. Jesteś bezwzględny, cyniczny brutalem, czy drobnym strachliwym chłopakiem chcącym przed światem ukryć swoje słabości? A może jest w tobie sporo jednego i drugiego, w zależności od miejsca, czasu i okoliczności. Od ludzi którzy w danym momencie cię otaczają? Na pewno siedzi w tobie agresja. Na bank. Inaczej nie pojechałbyś na wyjazd, nie zostałbyś fanatykiem. To czy twoja agresja się wyzwoli zależy od ilości bodźców, które na ciebie mają wpływ. Dopóki nikt nie wchodzi ze swoimi buciorami na twój teren jest okej. Ten twój ogródek tak łatwo naruszyć, nie trzeba wcale cię uderzyć, ani nawet pchnąć. Wystarczy źle coś powiedzieć, krzywo spojrzeć. Zachować się nie tak, jakiś idiotyczny gest i awantura gotowa. Spójrz wokół siebie. Czy twoi znajomi są inni? Jeśli uważasz, że tak, to pomyśl sobie że kopiesz tego innego z całej siły w kostkę i mówisz mu „gnojku”. Wydaje ci się że nie jesteś w stanie wyprowadzić go z równowagi? No to kopnij raz jeszcze, i jeszcze. I co, nic? A może dostałeś już w zęby? Na pewno. 100%. Tacy jesteśmy. Nadeptują nam na odciski. Czasem przypadkiem czasem specjalnie. My tego nie lubimy. Jeśli nawet za pierwszym razem, to za drugim, trzecim coś w nas pęka. Rzucamy w twarz złe słowo, także spojrzanie. Może gość uspokoi się. Może... ale raz na jakiś czas to nie wystarcza,

¹⁷ Decyzja nr 57 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 lutego 2005 roku w sprawie systemu gromadzenia i przetwarzania przez Policję informacji dotyczących bezpieczeństwa masowych imprez sportowych oraz udzielenia informacji o osobach, wobec których orzeczono środek karny zakazu wstępu na imprezę masową, Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji nr 6, poz. 24 i 25.,

¹⁸ J. Dudala, Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 125.

nie skutkuje. Wtedy i on podnosi swój poziom adrenaliny. Patrzy na ciebie twardo. Coś mówi. To się tobie wyraźnie nie podoba a przecież jesteś lub chcesz być twardzielem. Zaczyna się wymiana zdań. Nie lubicie się, najwyższy czas porozmawiać używając argumentów ostatecznych. Dla ciebie ostateczny argument to piącha. Dla niego też? No więc na co czekamy, lu chama w ryło.

A ileż to razy ty kogoś kopiesz. Niby przypadkiem, prowokujesz? Albo mówisz jakieś złośliwości. Już wiesz dlaczego nie może być samych zgód? Ten którego kopnąłeś wie.

Najczęściej ostatnio zadawanym kibicom pytaniem jest „Skąd się w was bierze tyle agresji?” Sport jest dziedziną życia, w której w sposób pokojowy można wyładować zbierającą się złość. Ludzie mający jej niewiele nigdy nie będą dobrymi zawodnikami. [...] Tak się składa, że publika identyfikuje się z zawodnikami w grach zespołowych. Dlaczego? To pytanie należy zadać socjologom. Agresja z boiska bardzo szybko i nad wyraz łatwo przenika na trybuny. Zawodnik biegnie po wychodzącą na aut piłkę. Robi co może, daje z siebie wszystko... ten nastrój natychmiast się udziela publice. Trzymają kciuki za swojego lub wyzywają przeciwnika. Dopadł futbolówki tuż przy samej linii. Okrzyk szczęścia u jednych, jęk zawodu u drugich. Najprostsze sposoby okazywania swych uczuć. I tak to jest.

Ja, kibol swojej drużyny identyfikuję się z nią. Moim przeciwnikiem jest to wszystko i ci wszyscy, którzy robią cokolwiek, by mojemu zespołowi przeszkodzić. Kto nie jest ze mną jest przeciwko mnie! A kto jest przeciwko mnie musi zostać ukarany. Pieprzony słupek, gdy piłka po odbiciu się od niego nie wpadła do bramki przeciwnika. Sędzia lub, bo wygwizdał inaczej niż bym tego sobie życzył. Cały świat jest zły i podły gdyż dybie na mnie, na mój klub. Ci co myślą inaczej są głupi i nienormalni. Albo skorumpowani, nieprawdaż?

Takie są ludzkie uczucia. Tacy jesteśmy my, nie tylko kibice. Takie jest całe społeczeństwo¹⁹.”

3. Rola alkoholu i narkotyków w przestępczości stadionowej

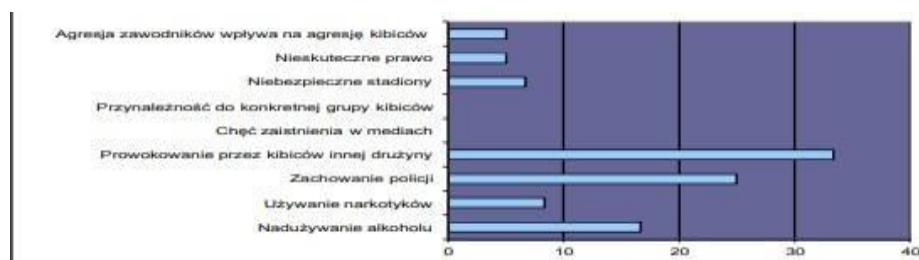
Agresję wśród kibiców może wywoływać wiele czynników. Jednym z takich bodźców, które doprowadzają do wybuchu konfliktów i złych zachowań są środki odurzające. Najczęściej nadużywane przez tę grupę społeczną, są takie używki jak alkohol i narkotyki. W 2013 roku przeprowadzono badania na Uniwersytecie w Bydgoszczy, wśród 60 kibiców piłki nożnej. Badania

¹⁹ Cyt. R. Zieliński, *Pamiętnik kibica*, Wrocławska Drukarnia Naukowa, Wrocław 1993, s. 46.

pokazały, że jednym z kluczowych czynników sprzyjających występowaniu zachowań agresywnych w środowisku stadionowym są prowokacyjne działania zarówno ze strony kibiców drużyny przeciwnej, jak i przedstawicieli służb porządkowych. Wzajemne zaczepki słowne, obraźliwe hasła, gesty, a także przesadnie agresywne interwencje ochrony mogą prowadzić do eskalacji napięcia i wybuchów przemocy. Jednak, nie bez znaczenia pozostaje wpływ substancji psychoaktywnych. Nadużywanie alkoholu oraz środków odurzających, takich jak amfetamina czy marihuana, w znacznym stopniu towarzyszą kibicom na wydarzeniach sportowych. Substancje to obniżają zdolność do kontroli emocji i zachowań, a jednocześnie zwiększa skłonność do impulsywnego reagowania. W efekcie połączenie czynników środowiskowych z chemiczną stymulacją organizmu tworzy niebezpieczną mieszankę, która często prowadzi do otwartych konfliktów, bójek oraz aktów wandalizmu na stadionach²⁰

Na zadane pytanie *Jakie według Pana /Pani są przyczyny zachowań agresywnych wśród kibiców?* Respondenci odpowiedzieli aż na trzecim miejscu wśród najczęściej wymienianych czynników pojawiło się nadużywanie alkoholu – ten aspekt wskazało 17% respondentów. Z kolei trudniejszym do uchwycenia, lecz równie istotnym czynnikiem pozostaje obecność środków psychoaktywnych w środowisku kibicowskim. Około 8% uczestników badania zwróciło uwagę na narkotyki jako istotny element sprzyjający agresji²¹.

Rys. 1 Jak według Pana /Pani są przyczyny zachowań agresywnych wśród kibiców?

Źródło: J. Rządkowski, M. Napierała, M. Cieślicka, W. Zukow, R. Muszkieta, S. Iermakov, *Agresja Wśród Kibiców Piłki Nożnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2013, s. 119.

²⁰ J. Rządkowski, M. Napierała, M. Cieślicka, W. Zukow, R. Muszkieta, S. Iermakov, *Agresja Wśród Kibiców Piłki Nożnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2013, s. 109

²¹ Tamże, s. 119.

Ustawy jednak ograniczają, chociażby spożycie alkoholu na imprezach masowych, typu mecze piłki nożnej. Zgodnie z art. 56 ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych, ustawodawca przewidział sankcje za wnoszenie lub posiadanie napojów alkoholowych podczas wydarzeń masowych, jeżeli działania te są sprzeczne z obowiązującymi przepisami. Naruszenie tego zakazu może skutkować karą ograniczenia wolności bądź grzywną w wysokości nie mniejszej niż 2 000 zł²².

Warto jednak zwrócić uwagę na pewien paradoks – z jednej strony art. 56 wspomnianej ustawy zabrania wniesienia alkoholu na teren stadionu, z drugiej zaś art. 8a tego samego aktu prawnego dopuszcza jego sprzedaż, podawanie oraz spożywanie na terenie obiektu, pod warunkiem spełnienia określonych wymogów. Jednocześnie ustawodawca, mając na uwadze kwestie bezpieczeństwa, ustanowił istotne ograniczenia dotyczące formy, w jakiej napoje alkoholowe mogą być oferowane. Zgodnie z ust. 4 art. 8a ustawy, sprzedaż alkoholu w opakowaniach wykonanych ze szkła, metalu czy tworzyw sztucznych – mogących potencjalnie zostać użyte jako niebezpieczne przedmioty – jest zakazana. Celem tego przepisu jest zapobieganie sytuacjom, w których opakowanie mogłoby zostać rzucone w kierunku innych uczestników wydarzenia lub na murawę, stanowiąc realne zagrożenie dla zdrowia i życia²³.

Nielegalne wnoszenie alkoholu na teren imprez masowych, mimo obowiązujących przepisów, wciąż stanowi istotny problem z punktu widzenia bezpieczeństwa uczestników wydarzeń sportowych. Najczęściej spotykaną formą tego procederu jest ukrywanie niewielkich butelek szklanych, zwykle zawierających wódkę, o pojemności do 250 ml pod odzieżą osób wchodzących na stadion. Rzadziej podejmowane są próby wniesienia innych rodzajów alkoholu, takich jak piwo czy wino, co wynika głównie z trudności związanych z ukryciem większych opakowań. Chociaż organizatorzy wydarzeń stosują środki zapobiegawcze, takie jak wyrwykowe kontrole osobiste przeprowadzane przez służby porządkowe, nie zawsze są one wystarczająco skuteczne, aby wykryć wszystkie przypadki łamania zakazu. Zdarzają się również szczególnie niepokojące sytuacje, w których alkohol próbuje się przemycić na stadion z wykorzystaniem dzieci – przykładowo, poprzez ukrycie butelek w kapturach ich ubrań. Tego rodzaju działania wskazują na skalę problemu oraz determinację niektórych uczestników imprez sportowych w obchodzeniu obowiązują-

²² Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz.U. 2009 nr 62 poz. 504, art. 56.

²³ Tamże, art. 8a.

cego prawa, co wymaga dalszych analiz oraz intensyfikacji środków zapobiegawczych²⁴.

Jednak nie tylko zażywanie różnych substancji odurzających i psychoaktywnych kojarzy się ze środowiskiem kibicowskim i przestępczością stadionową. Dużą rolę odgrywa także, handel takimi używkami oraz działania w grupach przestępczych. W ostatnich latach zauważa się coraz częstsze powiązania pomiędzy kibicami, a zorganizowaną przestępczością. Przykładem może być działania funkcjonariuszy Wydziału do Walki z Przestępczością Pseudokibiców Komendy Wojewódzkiej Policji w Łodzi, którzy rozbili grupę przestępczą związaną z produkcją i handlem substancjami odurzającymi na znaczną skalę. Zatrzymani byli w większości związani z jednym z łódzkich klubów piłkarskich, a ich działalność obejmowała m.in. produkcję amfetaminy oraz dystrybucję narkotyków, również w środowisku kibiców podczas wydarzeń sportowych. Z ustaleń śledczych wynika, że grupa funkcjonowała co najmniej od 2012 roku, a jej skład ulegał zmianom w czasie. W toku działań operacyjnych zatrzymano pięć osób – trzech mężczyzn oraz dwie kobiety – z których część miała bezpośrednie powiązania z ruchem pseudokibicowskim. Produkowane i rozprowadzane narkotyki, głównie amfetamina i marihuana, trafiały zarówno do odbiorców indywidualnych, jak i były rozpowszechniane w środowiskach stadionowych. Większość członków grupy miała już wcześniej konflikty z prawem, głównie na tle przestępstw narkotykowych. Skala procederu była znacząca – według szacunków służb grupa mogła wprowadzić do obrotu ponad 200 kg substancji psychoaktywnych. Podczas przeszukań ujawniono również znaczne ilości narkotyków oraz około 1000 litrów alkoholu niewiadomego pochodzenia²⁵.

Powyższa sytuacja nie jest sytuacją jednorazową. W toku działań Centralnego Biura Śledczego Policji oraz Prokuratury Okręgowej w Krakowie ujawniono działalność zorganizowanej grupy przestępczej, powiązanej ze środowiskiem pseudokibiców trzech klubów sportowych. Jej członkowie zajmowali się przemytem, produkcją i handlem narkotykami na terenie województw małopolskiego i podkarpackiego. Grupa funkcjonowała od 2019 roku, rozprowadzając znaczne ilości substancji psychoaktywnych, takich jak amfetamina, mefedron, ecstasy, marihuana, haszysz oraz 3-CMC – silny narkotyk syntetyczny. Narkotyki były produkowane m.in. przy użyciu profesjonalnej

²⁴ M. Jurczewski, *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2013, s. 110.

²⁵ A. Jedlińska, *Robili gang narkotykowy w Łodzi. Wśród jego członków byli pseudokibice jednego z łódzkich klubów piłkarskich*, <https://gol24.pl/rozbili-gang-narkotykowy-w-lodzi-wsrod-jego-czlonkow-byli-pseudokibice-jednego-z-lodzkie-klubow-pilkarskich/ar/c1-15193594>, (Dostęp: 05.05.2025 r.).

tabletkarki, a rozprowadzane także w środowiskach pseudokibicowskich²⁶. Można dojść do pewnych wniosków, iż alkohol i różne substancje odurzające, w postaci wszelakiej maści narkotyków są bezpośrednio związane z kręgami kibiców. Doprowadzają do wybuchów agresji, niebezpiecznych zachowań oraz szerzenia przestępczości na terenie stadionów i poza nimi.

4. Wpływ mediów na zachowanie kibiców

Jednym z przejawów przemian cywilizacyjnych ostatnich dekad jest rosnące znaczenie mediów masowych oraz ich wpływ na jednostki. Według Alvina Tofflera, żadne wcześniejsze pokolenie nie miało styczności z tak ogromną liczbą wydarzeń widowiskowych, jaką codziennie konsumują współczesne społeczeństwa, w tym również dzieci²⁷.

Zagadnienia sportowe są powszechnie obecne w mediach, a ich znaczenie wykracza poza wymiar rekreacyjny. Jak zauważa W. Rekowski, media przyczyniły się do powszechnego uświadomienia znaczenia sportu w kontekście politycznym i gospodarczym²⁸.

Według T. Gobana-Klasa, przekaz medialny wpłynął na transformację systemu wartości kultury fizycznej – zmieniając postrzeganie sportu zarówno profesjonalnego, jak i rekreacyjnego²⁹.

Sport pojawił się w mediach już w XIX wieku, najpierw w prasie, a następnie w radiu. Transmisje telewizyjne rozpoczęto w latach 30. XX wieku, a już wówczas zauważono ich potencjał. Telewizja szybko zrozumiała atrakcyjność wydarzeń sportowych – ich dynamika i widowiskowość przyciągały szeroką publiczność, a koszty realizacji transmisji były relatywnie niskie. W konsekwencji sport stał się ważnym elementem programów telewizyjnych, szczególnie w stacjach komercyjnych³⁰.

Obecnie wydarzenia sportowe często trafiają na czołówki ogólnopolskich dzienników. Jak wykazują analizy, także w przeszłości – np. po sukcesach reprezentacji Polski – media poświęcały im szczególne miejsce na łamach

²⁶ *Pseudokibice różnych klubów sportowych współpracowali ze sobą handlując narkotykami*, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/5727>, Pseudokibice-roznych-klubow-sportowych-wspolpracowali-ze-soba-handlujac-narkotyki.html, (Dostęp 05.05.2025 r.).

²⁷ A. Toffler, *Szok przyszłości*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 1974, s. 234.

²⁸ W. Rekowski, *Kultura masowa i kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Krawczyk, AWF, Warszawa 1995, s. 66.

²⁹ T. Goban-Klas, *Wielkie zawody na małym ekranie*, [w:] *Przekazy i opinie* nr.3, Warszawa, 1980 r.

³⁰ W. Rekowski, *Kultura masowa i kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Krawczyk, AWF, Warszawa 1995, s. 67.

gazet. Historia relacjonowania sportu w radiu sięga 1927 roku, kiedy to przeprowadzono transmisję meczu piłkarskiego pomiędzy Arsenalem a Sheffield United. Od tego czasu dziennikarstwo sportowe na stałe wpisało się w ramówki radiowe i telewizyjne – przykładem są audycje takie jak „Studio 13” w Trójce czy „Z mikrofonem po boiskach” w Radiu Katowice. Tematyka sportowa stała się też jednym ze stałych elementów serwisów informacyjnych. Ma również osoby segment w wyświetlanych wiadomościach telewizyjnych oraz serwisach internetowych. Patrząc szczególnie na telewizję widoczna jest walka pomiędzy komercyjnymi stacjami na emitowanie na wyłączność meczów i relacjonowanie ich³¹.

Tematyka chuligaństwa stadionowego regularnie pojawia się w mediach, a relacje z zajęć o charakterze burd stadionowych trafiają zazwyczaj na czołówki gazet ogólnopolskich i lokalnych. Jak zauważa Stanisław Wanat, media – zwłaszcza w przypadkach skrajnych – potrafią nie tylko informować, ale i pośrednio przyczyniać się do eskalacji agresywnych zachowań wśród kibiców. Prasa, radio i telewizja często w sposób wyselekcjonowany przedstawia wydarzenia sportowe, koncentrując się na kontrowersjach, incydentach i wypowiedziach budzących emocje. Często nadmiernie eksponują negatywne zdarzenia, takie jak bójki czy zachowania agresywne, a nawet poprzez dobór języka czy emocjonalny ton relacji – wzmacniają napięcia społeczne³².

S. Wanat pisze również, że stosując metodę analizy treści, socjologowie stwierdzili, że chuligaństwo w prasie opisywane jest w czterech kategoriach stylistycznych:

- chuligan jako osobnik bezmyślny (głupi), działający bezsensownie, bezrozumnie;
- chuligani jako maniacy, lunatycy, skażeni na umyśle i psychopaci;
- chuligani jako głupcy, podludzie, kryminaliści, zwierzęta;
- chuligani jako mniejszość (nie są fanami ani zwolennikami sportu) nie potrafiąca cieszyć się z futbolu³³.

Z przeprowadzonych analiz treści przekazów medialnych wynika, że kibiców przedstawia się głównie w sposób stereotypowy i jednoznacznie negatywny. Wizerunek chuligana w mediach sprowadzany jest do kilku powtarzalnych schematów: jako osoby bezmyślnej, psychicznie zaburzonej, niebezpiecznej, a wręcz zdehumanizowanej – porównywanej do zwierzęcia. Często

³¹ J. Dudała, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 127.

³² S. Wanat, *Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie*, [w:] Kultura Fizyczna, nr. 7-8, Warszawa, 1992 r., s. 18.

³³ Tamże.

przedstawia się ich również jako margines społeczny niemający związku z ideą sportu, co dodatkowo pogłębia negatywną narrację³⁴.

Środki masowego przekazu często poszukują sensacji, co skutkuje kreowaniem atmosfery napięcia, a następnie moralizowaniem zachowań kibiców. Tego typu działania mogą przyczyniać się do eskalacji agresji. Dobrym przykładem jest sytuacja sprzed meczu

Lecha Poznań z Legią Warszawa w październiku 1996 roku. W mediach, m.in. w „Gazecie Poznańskiej”, podkreślano niechęć mieszkańców regionu wielkopolskiego wobec stolicy i stołecznych klubów, co miało na celu podsycenie emocji. W konsekwencji doszło do zamieszek – rannych zostało 48 policjantów, zniszczono kilka radiowozów i samochodów z warszawskimi rejestracjami. Podobne napięcia towarzyszyły meczowi Lecha z Legią w Poznaniu, kiedy to kibice rzucali kamieniami w autokar piłkarzy z Warszawy. Choć media nie ponoszą bezpośredniej odpowiedzialności za akty przemocy, to jednak ich narracja często pogłębia podziały i prowokuje niepokojące reakcje. Dziennikarze, szukając sensacyjnych tematów, nierzadko wzmacniają wrogie nastroje między kibicami, czego przykładem jest materiał zatytułowany „Wojna kibiców – wojna Wielkopolski z Mazowszem”³⁵.

Eksperti ds. bezpieczeństwa, tacy jak Cezary Plencler z firmy ochroniarskiej „FOSA”, zwracają uwagę na rolę mediów w kreowaniu wizerunku chuliganów stadionowych i podsycaniu atmosfery zagrożenia. Choć dostrzegalny jest postęp w odpowiedzialnym przekazywaniu informacji po tragicznych wydarzeniach, nadal widoczne jest dążenie mediów do szukania sensacji, zamiast rzetelnego przedstawiania problemu³⁶.

Dorota Kubacka-Jasiecka zauważa, że media często pełnią funkcję propagandową i ideologiczną, dostarczając moralnego uzasadnienia dla aktów wandalizmu, traktowanych przez chuliganów jako forma odwetu czy wyraz słusznego gniewu. Niszczenie mienia, a nawet przemoc fizyczna, mogą w takim kontekście zyskiwać status wartości samych w sobie³⁷.

Dla pseudokibiców media stanowią platformę umożliwiającą zaistnienie i zdobycie rozgłosu. Są oni świadomi zainteresowania dziennikarzy ich zachowaniami, co bywa dodatkową motywacją do prowokowania zamieszek

³⁴ J. Dudala, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 127.

³⁵ Tamże, s. 136.

³⁶ J. Dudala, *Rzeczywistość nie jest czarno biała*, [w:] Sport, 2000 r., s. 14.

³⁷ D. Kubacka-Jasiecka, *W poszukiwaniu tożsamości - od agresji potencjalne do destruktywności*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2001, s. 72.

oraz wprowadzania dziennikarzy w błąd, który oni później publikują na łamach telewizji czy gazet. Jednym z takich przypadków był artykuł napisany przez Marcina Mellera, w gazecie „Polityka”. Dziennikarz dostał pewne informacje, które postanowił opublikować, a później drwiono z jego braku zapoznania z tematem. Napisał tam, że pewien kibic z Poznania wprowadził nowatorskie rozwiązania umawiania się na tzw. ustawki. Opisał w gazecie, że specjalnie wyszkolone zwierzęta, w tym przypadku psy, przenoszą na sektor wrogiej drużyny telefony komórkowe, by tak komunikować się z drużyną przyjeżdżną i umówić się na walkę poza stadionem³⁸.

Media często przedstawiają środowisko kibiców w sposób wybiórczy i przeważnie negatywny. W dominującym przekazie kibic jawi się jako chuligan lub zagrożenie, co wpływa na jednostronny obraz tej grupy społecznej. Przeciwwagą wobec tego typu narracji stanowi miesięcznik *To My Kibice*, który funkcjonuje na rynku od 2001 roku i koncentruje się na tematyce ruchu kibicowskiego – zarówno polskiego, jak i zagranicznego. Wydawnictwo to prezentuje środowisko ultrasów w sposób bardziej zrównoważony – nie unika opisywania negatywnych incydentów, ale równocześnie eksponuje pozytywne działania kibiców, jak inicjatywy społeczne, akcje charytatywne czy oprawy meczowe. Ważną cechą *To My Kibice* jest umożliwienie kibicom zabrania głosu – mogą oni samodzielnie przedstawić swoją perspektywę, odnieść się do publicznego wizerunku kreowanego przez media i zaprezentować własne spojrzenie na działalność fanowską. Czasopismo pełni więc funkcję oddolnego medium, tworzonego przez kibiców dla kibiców, co czyni je wartościowym przykładem aktywności obywatelskiej³⁹.

W jednym z numerów miesięcznika przedstawiono przyczyny, dla których media masowe regularnie pokazują kibiców w złym świetle. Według autorów artykułu, istotny wpływ na ten wizerunek miały telewizyjne programy, w których kibice byli ukazywani przede wszystkim jako chuligani lub przestępcy. Redakcja TMK zauważa, że telewizja chętnie emituje materiały o charakterze sensacyjnym, natomiast pozytywne aspekty działalności kibiców są często pomijane lub wycinane w procesie montażu. W przypadku programów nadawanych na żywo, prowadzący nierzadko ograniczają możliwość swobodnej wypowiedzi przedstawicielom środowiska kibicowskiego, unikając zadawania pytań, które mogłyby przyczynić się do zmiany obrazu tej grupy⁴⁰.

³⁸ M. Meller, P. Pytlakowski, *Liga Chuliganów*, Polityka, 1998r., s. 5.

³⁹ W. Guzewicz.; P. Czuryłło, „*To My Kibice*” (2001-2012). *Powstanie – Redakcja – Charakterystyka*, *CetL* 2015, 8, 7-15.

⁴⁰ NoName88, *Kibic w mediach*, *To My Kibice*, 2005 nr 5.

Podobnie jak inne grupy społeczne, środowisko kibicowskie wykształciło własne kanały komunikacji. Jednym z istotnych narzędzi przekazu są czasopiśma dedykowane wyłącznie tej grupie odbiorców, określane potocznie mianem „fanzinów”, tak jak wyżej wymieniony miesięcznik *To My Kibice*. W Polsce ich rozwój rozpoczął się w latach 90. XX wieku. Publikacje te zawierają relacje z wydarzeń na stadionach krajowych i zagranicznych, opisy konfrontacji kibiców, wyjazdów na mecze, szczegóły dotyczące opraw meczowych, a także informacje na temat wyników spotkań. Artykuły są tworzone przez redakcję lub – znacznie częściej – przesyłane bezpośrednio przez kibiców uczestniczących w opisywanych wydarzeniach⁴¹.

Charakterystyczną cechą fanzinów jest bogata warstwa wizualna – liczne zdjęcia, ilustracje i grafiki związane z kulturą kibicowską. Szczególną popularnością tego typu wydawnictwa cieszyły się na początku XXI wieku. Jednak wraz z rozwojem internetu, tradycyjne formy komunikacji zostały w dużej mierze zastąpione przez portale internetowe, fora dyskusyjne oraz aplikacje mobilne. Współcześnie niemal każdy klub sportowy posiada własną oficjalną stronę internetową, jednak dla samych kibiców istotniejszą rolę odgrywają nieformalne kanały komunikacji⁴².

Na nieoficjalnych forach i stronach internetowych kibice wymieniają się informacjami dotyczącymi organizacji wyjazdów, przygotowania opraw meczowych, pojawiania się nowych gadżetów klubowych, a także – w bardziej radykalnych odłamach – planowanych konfrontacji, tzw. „ustawek” czy burd stadionowych. Przestrzenie te pełnią funkcję zarówno informacyjną, jak i integracyjną, umożliwiając stały kontakt pomiędzy członkami społeczności kibicowskiej. Często są one również miejscem publikowania zdjęć i grafik dokumentujących życie kibicowskie⁴³.

Relacje między mediami a środowiskiem kibiców są złożone i często nacechowane napięciem. Media tradycyjne, zwłaszcza ogólnopolskie dzienniki oraz telewizja, zwykle koncentrują się na sensacyjnych aspektach działalności kibiców, prezentując ich głównie w kontekście agresji, burd stadionowych czy przestępczości zorganizowanej. Taki sposób relacjonowania nie tylko kreuje jednostronny obraz środowiska kibicowskiego, ale także może wpływać na jego dalszą radykalizację. Przekaz medialny często pomija pozytywne inicjatywy kibiców, takie jak oprawy meczowe, działania charytatywne czy lokalne akcje społeczne. Z drugiej strony, sami kibice również tworzą swoje własne kanały komunikacji, takie jak fanziny, portale internetowe czy fora, które

⁴¹ M. Babik, *Szkoła wobec subkultury pseudokibiców*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 123.

⁴² Tamże, s. 40.

⁴³ Tamże, s. 43.

pozwalają im na przedstawienie własnej perspektywy. W rezultacie, współczesny obraz kibica sportowego w mediach jest w dużej mierze efektem selektywnego doboru tematów i ujęć przez redakcje, co prowadzi do jego stereotypizacji. Równocześnie środowisko kibicowskie podejmuje działania, by pokazać swoje prawdziwe oblicze, wykorzystując do tego własne, niezależne formy przekazu⁴⁴.

Zakończenie

Celem niniejszego opracowania było przedstawienie zjawiska przestępczości stadionowej w Polsce jako problemu społecznego, wymagającego zarówno skutecznych działań instytucjonalnych, jak i pogłębionej refleksji nad rolą kultury kibicowskiej we współczesnym społeczeństwie. Podjęto próbę zrozumienia przyczyn agresywnych zachowań wśród części kibiców piłkarskich, wskazując na ich wieloaspektowy i złożony charakter. Zaznaczono, że źródła chuligaństwa stadionowego są zróżnicowane i często się przenikają – obejmują m.in. potrzebę przynależności, odreagowanie emocji, frustracje społeczne, konflikty tożsamościowe czy dążenie do dominacji w grupach subkulturowych. Wskazano również na rolę ideologii buntu wobec państwa i mediów. Brak jednej, uniwersalnej przyczyny agresji kibiców podkreśla złożoność zjawiska przestępczości stadionowej i trudności w opracowaniu skutecznych metod jej przeciwdziałania. Wnioski z analizy wskazują, że walka z tym problemem wymaga zarówno efektywnych działań instytucjonalnych, jak i zaangażowania samych kibiców oraz pogłębionych badań nad społecznym podłożem tych zachowań.

Bibliografia:

1. Aronson E., *Człowiek Istota Społeczna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2020.
2. Babik M., *Szkoła wobec subkultury pseudokibiców*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010
3. Chlebowicz P., *Chuligaństwo stadionowe, Studium Kryminologiczne*, Warszawa 2009
4. Dudala J., *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004

⁴⁴ J. Dudala, *Fani-chuligani. Rzecz o polskich kibolach*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004, s. 142.

5. Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1998.
6. Gac K., *Chuligaństwo stadionowe - próba socjologicznej analizy zjawiska*, Instytut Politologii, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa 2020.
7. Goban-Klas T., *Wielkie zawody na małym ekranie*, [w:] *Przekazy i opinie* nr.3, Warszawa, 1980 r.
8. Gorący A., *Władczość sportowa – stadium agresji*, [w:] *Roczniki Naukowe AWF*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1992.
9. Guzewicz W., Czuryło P., „To My Kibice” (2001-2012). Powstanie – Redakcja – Charakterystyka, *CetL* 2015, 8
10. Jurczewski M., *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2013.
11. Kamiński M., *Chuligaństwo stadionowe, problematyka prawna, kryminologiczna i psychologiczna*, Poltext Sp. Z o.o., Warszawa 2021.
12. Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1997.
13. Kubacka-Jasiecka D., *W poszukiwaniu tożsamości - od agresji potencjalne do destruktywności*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2001.
14. Meller M., Pytlakowski P., *Liga Chuliganów*, Polityka, 1998 r.
15. NoName88, *Kibic w mediach*, To My Kibice, 2005, nr 5.
16. Nowicka A., *Chuligaństwo – agresja dla zabawy*, Edukacja i Dialog, 2004, nr 4, s. 60.
17. Pawełczyńska A., *O niektórych przyczynach chuligaństwa*, [w:] *Chuligaństwo. Studia*, red. J.Sawicki, Warszawa 1956 r.
18. Rekowski W., *Kultura masowa i kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Krawczyk, AWF, Warszawa 1995.
19. Rekowski W., *Kultura masowa i kultura fizyczna*, [w:] *Socjologia kultury fizycznej*, red. Z. Krawczyk, AWF, Warszawa 1995.
20. Rządkowski J., Napierała M., Cieślicka M., Zukow W., Muszkieta R., Iermakov S., *Agresja Wśród Kibiców Piłki Nożnej*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2013.
21. Skorny Z., *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968.
22. Toffler A., *Szok przyszłości*, Wydawnictwo PIW, Warszawa 1974.
23. Wanat S., *Socjologia zachowań chuligańskich w sporcie*, [w:] *Kultura Fizyczna*, nr 7-8, Warszawa, 1992 r.
24. Zieliński R., *Pamiętnik kibica*, Wrocławska Drukarnia Naukowa, Wrocław 1993.

Akty prawne:

1. Decyzja nr 57 Komendanta Głównego Policji z dnia 16 lutego 2005 roku w sprawie systemu gromadzenia i przetwarzania przez Policję informacji dotyczących bezpieczeństwa masowych imprez sportowych oraz udzielenia informacji o osobach, wobec których orzeczono środek karny zakazu wstępu na imprezę masową, Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji nr 6, poz. 24 i 25.
2. Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz.U. 2009 nr 62 poz. 504, art. 56.

Źródła internetowe:

1. <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/chuliga%C5%84stwo>
2. <https://gol24.pl/rozbili-gang-narkotykowy-w-lodzi-wsrod-jego-czlonkow-byli-pseudokibice-jednego-z-lo dzkich-klubow-pilkarskich/ar/c1-15193594>
3. <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/5727,Pseudo kibice-roznych-klubow-sport owych-wspolpracowali-ze-soba-handlujac-narkotyk.html>

ALEKSANDRA KRAWCZYK¹

ZABÓJSTWO JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINOLOGICZNYCH

HOMICIDE AS A SUBJECT OF CRIMINOLOGICAL RESEARCH

Streszczenie W pracy szczególną uwagę poświęcono zjawisku zabójstw – ich definicji prawnej i różnicy względem pojęcia morderstwa. Dokonano klasyfikacji zabójstw z uwzględnieniem motywacji sprawcy, relacji z ofiarą oraz sposobu działania. Uzupełnieniem rozważań teoretycznych jest analiza statystyczna zabójstw w Polsce w latach 2000–2024, która wykazała m.in. spadek liczby podejrzanych w ostatnich latach. Praca ukazuje, że interdyscyplinarne podejście do badania zabójstw, łączące teorię z praktyką, jest niezbędne dla skutecznego funkcjonowania systemu karnego.

Słowa kluczowe: zabójstwo; morderstwo; kwalifikacje przestępstw; modus operandi; motywy zabójstw; analiza zabójstw

Abstract. The paper focuses on the phenomenon of homicide – its legal definition and its distinction from the concept of murder. Homicides are classified based on the perpetrator's motivation, relationship with the victim, and modus operandi. The theoretical considerations are complemented by a statistical analysis of homicides in Poland between 2000 and 2024, which reveals, among other things, a decline in the number of suspects in recent years. The paper demonstrates that an interdisciplinary approach to homicide research, combining theory with practice, is essential for the effective functioning of the criminal justice system.

Keywords: homicide; murder; crime classification; modus operandi; motives for homicides; homicide analysis

¹ Mgr Aleksandra Krawczyk.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Wstęp

Celem niniejszej części pracy jest przedstawienie oraz pogłębiona analiza zagadnień związanych z problematyką zabójstw. Składa się ona z trzech zasadniczych segmentów, z których każdy koncentruje się na innym aspekcie tego przestępstwa. W publikacji podjęto próbę odpowiedzi na kilka pytań badawczych: Jaka jest różnica między pojęciem zabójstwa a pojęciem morderstwa? Jak wyglądały zmiany w latach 2000-2024 tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu?

W pierwszej kolejności dokonano rozróżnienia pomiędzy pojęciami „zabójstwo” a „morderstwo”, wskazując na ich definicyjne oraz prawne odrębności, a także przedstawiono podstawowe typologie zabójstw występujące w literaturze kryminologicznej i praktyce śledczej.

Następnie omówione zostały motywy i przyczyny leżące u podstaw dokonywania zabójstw, z uwzględnieniem uwarunkowań sprawców w opinii B. Hołysta i T. Tomaszewskiego. W tej części szczególny nacisk położono na modus operandi, czyli charakterystyczny sposób działania sprawców, co pozwala lepiej zrozumieć dynamikę tego typu przestępstw.

Ostatnia część ma charakter empiryczny – zawiera analizę statystyczną wybranych przypadków zabójstw w latach 2000-2024, dzięki której możliwe jest uchwycenie pewnych prawidłowości, trendów oraz odchyleń od normy w zachowaniach sprawców. Przedstawione dane oraz ich interpretacja stanowią podstawę do wyciągnięcia wniosków, które będą rozwijane w dalszej części publikacji.

1. Zabójstwo a morderstwo i ich rodzaje

Pojęcie morderstwa i zabójstwa często są traktowane synonimicznie, aczkolwiek błędne jest używanie ich zamiennie. Ciężko jest zdobyć definicje morderstwa a w polskim Kodeksie Karnym nie jest on wspomniany, a jest jedynie o zabójstwie. Szukając definicji zabójstwa najczęściej można spotkać się z tym, że jest to przestępstwo polegające na umyślnym pozbawieniu człowieka życia².

Jacek Czabański w swoim artykule o „Zagrożenie karą oraz orzecznictwo za najpoważniejsze przestępstwa w ujęciu międzynarodowym” porównuje prawa karne kontekście pozbawienia życia w Anglii, Francji, Niemczech, USA i Polski. Dzięki temu artykułowi możemy wyciągnąć różnicę i ogólną definicję morderstwa a zabójstwa. Morderstwo jest to przestępstwo z bezdusznym pozbawieniem człowieka życia, mająca na celu zaspokojenie żądy

² Encyklopedia PWN – *Zabójstwo*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zabojstwo;3999672.html> (Dostęp: 12.03.2025).

mordu, pożądania seksualnego i innych nie akceptowanych społecznie norm moralnych i etycznych. Natomiast zabójstwo jest to pozbawienie życia poprzez nieumyślne działanie, które może być dodatkowo uzasadnione stanem emocjonalnym lub psychicznym po stronie sprawcy³. Warto dodać, że morderstwo to inaczej typ kwalifikowany zabójstwa, co oznacza, że morderstwo może być zabójstwem, ale zabójstwo nie może być morderstwem.

W zależności od okoliczności, zamiaru sprawcy oraz społecznej szkodliwości czynu wyróżnia się siedem typów kwalifikowanych przestępstwa zabójstw: w Art. 148 § wymieniono ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, z użyciem materiałów wybuchowych oraz w Art. 148 §3 zabicie jednym czynem więcej niż jedną osobę, wcześniej-sze prawomocne skazanie za zabójstwo oraz gdy ofiarą był funkcjonariusz publiczny, a do jego zabójstwa doszło w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub z ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego⁴.

1. Pierwszym rodzajem w art. 148 §2 pkt 1 kk uregulowano zabójstwo ze szczególnym okrucieństwem. Sprawca zadaje ofierze nadmierne cierpienie przed śmiercią, np. poprzez tortury, długotrwałe znęcanie się. Przykład: Morderstwo, w którym ofiara jest celowo raniona wielokrotnie, zanim umrze, lub gdy sprawca przedłuża jej agonię.
2. Drugim rodzajem typu kwalifikowanego zabójstwa jest czyn popełniony w związku z wzięciem zakładnika (art. 252), zgwałceniem (art. 197) albo rozbojem (art. 280), zawarty w art. 148 § 2 pkt 2 kk. Obejmuje sytuacje, gdy sprawca zabija np. porwaną osobę, ofiarę napadu lub zgwałcenia. Przykład: Sprawca porywa zakładnika i w trakcie negocjacji zabija go dla zastraszenia policji.
3. Trzecim rodzajem, które wyróżniono w polskim kodeksie karnym jest zabójstwo w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie. Przestępstwo zawarto w art. 148 § 2 pkt 3 kk. Obejmuje przypadki, w których sprawca kieruje się wyjątkowo nagannymi pobudkami, np. morduje dla własnej przyjemności, z nienawiści, dla rozrywki. Przykład: Morderstwo popełnione z pobudek rasistowskich lub zabójstwo „dla adrenaliny”.
4. Czwartym rodzajem zabójstwa ciężkiego jest czyn z użyciem materiałów wybuchowych, który określono w art. 148 § 2 pkt 4 kk. Chodzi o zabójstwa dokonane np. przy użyciu bomb, granatów lub innych

³ J. Czabański, *Zagrożenie karą oraz orzecznictwo za najpoważniejsze przestępstwa w ujęciu międzynarodowym*, „Prokuratura i prawo”, nr 1/2008 s. 100-107.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (Dz.U. 2024.17 tj.) Art. 148.

środków powodujących eksplozję. Przykład: Zamach bombowy na budynku, w którym giną ludzie.

5. Piątym rodzajem z art. 148 §3 jest zabójstwo więcej niż jednej osoby. Sprawca zabija co najmniej dwie osoby – jednocześnie lub w krótkim odstępie czasu. Przykład: Sprawca strzela do kilku osób w miejscu publicznym, powodując wiele ofiar śmiertelnych.
6. Szóstym rodzajem z art. 148 §3 jest zabicie przez sprawcę, który był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo. Sprawca musi wcześniej zostać skazany prawomocnym wyrokiem za zabójstwo. Ponowna zbrodnia nie musi mieć związku z wcześniejszą – liczy się fakt, że sprawca już raz został ukarany za morderstwo, a mimo to ponownie popełnił ten czyn. Przykład: Sprawca odbył wyrok np. 15 lat, zostaje warunkowo zwolniony, ale wkrótce po wyjściu dokonuje kolejnego zabójstwa.
7. Siódmym rodzajem z art. 148 §3 jest Zabójstwo funkcjonariusza publicznego podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych. Dotyczy morderstwa popełnionego na funkcjonariuszu publicznym (np. policjancie, prokuratorze, sędzim, strażniku więziennym), gdy ofiara wykonuje swoje obowiązki lub zabójstwo ma związek z jej funkcją. Przykład: Zabicie policjanta podczas interwencji.

Za te typ zabójstwa grozi kara od 15 lat do dożywotniego pozbawienia wolności.

Dochodzi jeszcze natomiast zabójstwo uprzywilejowane (art. 148 §4 k.k.) Tzw. „zabójstwo w afekcie”, czyli zabójstwo pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami. Kara: od 1 roku do 10 lat pozbawienia wolności⁵.

Odmiany uprzywilejowane zabójstwa wyodrębnione jako osobne typy dzieciobójstwa, zabójstwa eutanatycznego i nieumyślne spowodowanie śmierci zostały ponadto usytuowane w art. 149, 150 i 155 k.k.

1. Dzieciobójstwo (art. 149 k.k.) Popełnione przez matkę na dziecku w okresie porodu, pod wpływem jego przebiegu. Kara: od 3 miesięcy do 5 lat więzienia.
2. Eutanazja (zabójstwo na życzenie) – art. 150 k.k. Zabójstwo na życzenie i z litości. Zagrożone karą od 3 miesięcy do 5 lat więzienia.
3. Nieumyślne spowodowanie śmierci (art. 155 k.k.) Gdy sprawca nie chciał zabić, ale przez swoje nieostrożne lub lekkomyślne działanie doprowadził do śmierci innej osoby. Kara: od 3 miesięcy do 5 lat więzienia⁶.

⁵ Ibidem, art. 148.

⁶ Ibidem, art. 149, 150, 155.

2. Motywy i przyczyny zabójstw (modus operandi sprawców zabójstw)

W niniejszym podrozdziale analizie poddano motywy, czyli przyczyny psychologiczne, społeczne i ekonomiczne, które skłaniają sprawców do popełnienia czynu zabronionego, oraz modus operandi – sposób działania sprawcy w trakcie zabójstwa.

W polskim systemie prawnokarnym motywy przestępstwa rozumiane są zasadniczo jako określone stany psychiczne sprawcy. Kodeks karny wyraźnie wskazuje m.in. na motywację w postaci chęci osiągnięcia korzyści, natomiast w orzecznictwie Sądu Najwyższego pojawiają się również inne emocjonalne i psychiczne przesłanki, takie jak gniew, zazdrość, litość, dążenie do zysku, chęć uzyskania korzyści majątkowej czy też zamiar ochrony uzasadnionego interesu. W tym ujęciu motywy przestępczego działania sprowadzają się do wewnętrznych przeżyć, emocji oraz ukierunkowanych dążeń jednostki.

Motywacje sprawców zabójstw oraz ich uwarunkowania psychologiczne nie poddają się jednoznacznej klasyfikacji. Geneza aktu zabójstwa bywa wieloczynnikowa, obejmując m.in. emocjonalny stosunek do ofiary, trudności ekonomiczne, zaburzenia psychiczne, presję środowiskową oraz inne determinanty psychospołeczne. Przebieg zdarzenia nie zawsze przyjmuje formę zaplanowaną i zorganizowaną – nierzadko dochodzi do niego w wyniku eskalacji konfliktu bądź gwałtownej reakcji emocjonalnej. W następstwie popełnienia czynu, sprawcy podlegają odpowiedzialności karnej, przy czym prawo karne różnicuje przypadki zabójstwa umyślnego od tych dokonanych pod wpływem silnego wzburzenia, uzasadnionego okolicznościami. Polski system penitencjarny przewiduje w takich sytuacjach kary pozbawienia wolności w wymiarze do 10 lat, od 12 do 25 lat, bądź dożywotniego pozbawienia wolności⁷.

B. Hołyst wskazuje, że motyw stanowi istotny element w procesie wykrywania sprawców zabójstw. Jego znaczenie wynika z dwóch zasadniczych przesłanek: z jednej strony determinuje on sposób działania sprawcy, z drugiej zaś jego identyfikacja przez organy ścigania umożliwia skuteczną selekcję potencjalnych podejrzanych⁸.

B. Hołyst wymienia 7 motywów ludzkiego działania, które mogą kształtować się pod wpływem różnorodnych czynników, w tym:

1. Niezaspokojenie potrzeb biologicznych – organizm ludzki wyposażony jest w mechanizmy reagujące na deficyty substancji i warunków niezbędnych do życia, zdrowia oraz przetrwania gatunku. Wykrycie takie-

⁷ D. Skrzypiński, *Przestępstwo a zabójstwo w ujęciu Psychologicznym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, s. 43-47.

⁸ B. Hołyst, *Motywy zabójstw*, NP 1965, nr 1, s. 17.

- go braku skutkuje uczuciem dyskomfortu i wewnętrznego napięcia, często trudnego do jednoznacznego określenia.
2. Niezaspokojenie potrzeb psychicznych – motywacja może wynikać również z frustracji powstałej na tle emocjonalnym, np. w wyniku samotności, wykluczenia, utraty więzi społecznych czy obniżenia pozycji w grupie. Takie stany generują napięcie, niepokój i poczucie braku.
 3. Aktywacja wzorców afektywnych – zarówno negatywne bodźce (wywołujące ból, strach czy przykrość), jak i pozytywne (pobudzające pożądanie, przyjemność) mogą wpływać na kształtowanie motywów, ukierunkowując jednostkę na unikanie cierpienia lub dążenie do wzmocnienia kontaktu z określonym obiektem.
 4. Wpływ czynników zakłócających funkcjonowanie poznawcze i praktyczne – napięcia motywacyjne mogą być generowane przez takie zjawiska jak stres, konflikt, frustracja czy zagrożenie cenionych wartości, co skutkuje silnym i często długotrwałym niepokojem emocjonalnym.
 5. Formułowanie celów przez jednostkę lub osoby trzecie – motywy mogą pojawiać się, gdy osoba zauważa, że rzeczywistość odbiega od przyjętych norm i standardów, lub gdy w ciągu podejmowanych działań brakuje określonego elementu. Warunkiem powstawania takich motywów jest ukształtowanie systemu wartości, umożliwiającego definiowanie celów i standardów działania.
 6. Aktywizacja zainteresowań – może być wynikiem zarówno bodźców zewnętrznych, jak i wewnętrznych procesów poznawczych związanych z przetwarzaniem informacji.
 7. Aktywizacja wartości – następuje w sytuacji, gdy jednostka dostrzega zagrożenie dla ważnych dla niej wartości lub pojawia się możliwość rozszerzenia ich wpływu⁹.

B. Hołyst podkreśla, że stopień uświadomienia sobie przez człowieka własnych motywów może być różny. W sytuacjach niskiego poziomu świadomości jednostka może jedynie odczuwać niejasny niepokój, niezadowolenie lub poczucie braku, nie identyfikując jednoznacznie ich źródła.

Natomiast T. Tomaszewski opracował 6 czynników, które pomagają w ustaleniu motywów. Należą do nich:

1. Inicjatywy – działania niezaplanowane przez obowiązujące przepisy, regulaminy czy wymagania roli,

⁹ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004, s. 157.

2. Preferencje – zachowania w sytuacjach o ograniczonej liczbie możliwych wyborów, gdzie jednostka decyduje się na określone opcje; analizujemy, które cechy tych możliwości wpływają na decyzję,
3. Opory – działania sprzeczne z oczekiwaniami lub naciskami zewnętrznymi; zwracamy uwagę na cechy wspólne tych bodźców, które wywołują opór,
4. Konflikty – sytuacje, w których jednostki podejmują działania skierowane przeciwko innym lub przeciwdziałają ich działaniom; analizujemy, jakie cechy lub zachowania drugiej strony inicjują konflikt,
5. Tendencyjność ocen lub opinii – skłonność do formułowania ocen w sposób ukierunkowany; ich analiza może ujawniać ukryte intencje,
6. Selekcja i organizacja informacji – sposób doboru i przedstawiania faktów podczas opisywania zdarzeń; analiza tych procesów może wskazywać na ukryte motywy¹⁰.

Według T. Hanausek „Modus operandi jest to szczególny, charakterystyczny i z reguły powtarzalny taki sposób zachowania się sprawcy, w którym odbijają się indywidualne cechy, właściwości i możliwości człowieka, który ten sposób stosuje”¹¹.

Modus operandi w kryminalistyce rozumiany jest w sposób szeroki – odnosi się nie tylko do samego sposobu popełnienia przestępstwa, ale także do jego konsekwencji, takich jak pozostawione ślady, a także do zachowań sprawcy zarówno przed dokonaniem czynu (np. sposób jego przygotowania), jak i po nim (np. metoda ukrycia zdobyczy). Wszystkie te elementy muszą jednak pozostawać w ścisłym związku z przestępstwem. Znaczenie modus operandi dla kryminalistyki, zwłaszcza w kontekście wykrywania sprawców, jest bardzo duże. Jeśli dany sposób działania powtarza się w różnych przypadkach, można podejrzewać, że przestępstwa mogły zostać popełnione przez tę samą osobę. Jeżeli natomiast konkretny modus operandi został wcześniej zidentyfikowany i powiązany z określoną osobą – np. uprzednio zatrzymaną za przestępstwo dokonane w ten sposób – można w toku analizy założyć, że ta sama osoba może być sprawcą kolejnych przestępstw o identycznym schemacie działania.

Powtarzalność zachowań i charakterystyczne cechy osobowości odróżniają człowieka od innych, sprawiając, że wykonuje on te same czynności w sposób unikalny dla siebie. Sprawca często powiela określony sposób działania, gdyż zapewnia mu to poczucie skuteczności i bezpieczeństwa. Powtarzanie tych samych metod może wynikać również z ich zautomatyzowania, które staje się

¹⁰ T. Tomaszewski, *Ślady i wzorce*, Warszawa 1984, s. 100.

¹¹ T. Hanausek, *Kryminalistyka Zarys wykładu*, wydanie II, Kraków 1997, s. 39.

dla sprawcy nawykiem. Modus operandi opiera się zatem na perseweracji – skłonności do wykorzystywania tych samych technik przestępczych. W kontekście działań przestępczych wyróżnia się:

1. perseverantia subiecti – powtarzalność w wyborze ofiary,
2. perseverantia modi specialis – konsekwentny wybór określonych czynności podczas przestępstwa,
3. perseverantia instrumenti – dobór tych samych narzędzi,
4. perseverantia obiecti – powtarzalność rodzaju obiektu przestępstwa,
5. perseverantia loci – działanie w tych samych miejscach¹².

Na podstawie przeanalizowanych przypadków zabójstw popełnianych przez kobiety można wyróżnić kilka grup motywacji, takich jak strach, poczucie krzywdy, seksualność, korzyści finansowe oraz zaburzenia patologiczne. W oparciu o modus operandi zabójczyń, można je sklasyfikować w cztery kategorie:

1. Czarna wdowa – kobieta, która nawiązuje relacje z mężczyznami, a następnie pozbawia ich życia, aby przejąć ich majątek lub uzyskać odszkodowanie. Jej ofiarami są nie tylko partnerzy, ale i bliscy krewni, a motywacją są czysto rabunkowe pobudki.
2. Anioł śmierci – kobieta pełniąca funkcję opiekunki, np. pielęgniarki, która pozbawia życia swoich podopiecznych.
3. Krwawa opiekunka – sprawczyniami są kobiety zajmujące się osobami starszymi, niepełnymi lub dziećmi. Motywacją zabójstw jest najczęściej korzyść finansowa, a ofiarami bywają także własne dzieci.
4. Jadowita gospodyni – kobieta, której ofiarami są pracodawcy. Cechuje ją mobilność i częsta zmiana miejsca zamieszkania, co utrudnia jej identyfikację i ujęcie¹³.

Przykładową czarną wdową była Tillie Klimek (Teofila Gburek) urodzona w Polsce, która w czasie zaborów niemieckich przeprowadziła się wraz z rodziną do Chicago. Bez skrupułów zabijała mężów by zyskać na tym finansowo. Dodatkowo doszły ofiary z sąsiadów, zwierzęta i kobiety o które była zazdrosna. Podczas śledztwa rozpoczęto ekshumacje zwłok z którego wyszło, że ofiary były zatrute od arszeniku. W trakcie przesłuchań ustalono, że działała wspólnie z kuzynką Nellie Kulik. Prokurator oskarżył Klimek

¹² M. Sąsiada, *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Katedra Doktryn Politycznych i Prawnych WPAiE UW, Samorząd Studencki Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 210-211.

¹³ A. Gawenda, *Etiologia popełniania zabójstw przez kobiety*, Wrocław 2014, s. 21.

o otruciu 20 osób, z czego 13 poniosło śmierć. Sąd skazał Tillie i Nellie na karę dożywotniego pozbawienia wolności¹⁴.

Przykładem Anioła śmierci w Polsce jest Maciej D. pielęgniarz na Oddziale Intensywnej Opieki Medycznej szpitala wojewódzkiego w Poznaniu, został przyłapany na gwałcie na 70-letniej pacjentce Mirosławie W., która wkrótce po tym zdarzeniu zmarła. W związku z podejrzeniami, że śmierć mogła być spowodowana podaniem zastrzyku, pielęgniarki pobrały próbki krwi zmarłej i przekazały je do laboratorium. Analiza wykazała obecność chlorku potasu, substancji, która w wysokim stężeniu może wywołać zatrzymanie akcji serca. Z uwagi na liczne zgony pacjentek podczas dyżurów Macieja D., personel szpitala nadał mu przydomek „Anioł Śmierci”. W toku postępowania śledczego przeanalizowano dokumentację medyczną, identyfikując ponad 30 podejrzanych zgonów kobiet na oddziale, gdzie pracował oskarżony. Mimo planów ekshumacji ciał biegli uznali, że nie ma możliwości wykrycia śladów chlorku potasu po tak długim czasie. Ostatecznie Maciej D. został skazany na 25 lat pozbawienia wolności za gwałt i zabójstwo Mirosławy W. oraz molestowanie innej pacjentki.¹⁵

Krwawą opiekunką jest Dagmar Overbye, pochodząca z Danii. Założyła agencję adopcyjną i zaczęła przygarniać niechciane dzieci. Caroline która zamieściła w gazecie ogłoszenie, że poszukuje rodziny zastępczej dla swojego dziecka z czasem chciała odzyskać je od Dagmary bezskutecznie zgłosiła sprawę na policję. Stróże prawa zapukali do mieszkania Dagmar Overbye i dokładnie je przeszukali. Wtedy dokonali makabrycznego odkrycia. W piecu znaleźli resztki dziecięcych ubranek, a także kości niemowląt. Podczas rozpoczęcia śledztwa Dagmara od razu przyznała się do zabójstwa 16 niemowląt. Nieoczekiwanie jej się poszczęściło. Ponieważ stróże prawa odnaleźli szczątki zaledwie dziewięciorga dzieci, kobieta została oskarżona o zabójstwo tylko tych dziewięciorga niemowląt. Jednak niektórzy z oskarżycieli utrzymywali, że kobieta zamordowała aż 25 noworodków, w tym swoje własne dziecko¹⁶.

¹⁴ P. Chodyniecki, „Tillie” Klimek – polska czarna wdowa, *Ciekawostki historyczne*, 28.09.2021, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2021/09/28/tillie-klimek-polska-czarna-wdowa-ta-psychopatycznatrucicielka-seryjnie-mordowala-mezow/#:~:text=Prorocze%20sny%20oraz%20tajemnicze%20zgony%20poprzedzone%20ciężkimi,wzajemnością%20-%20ofiara%20strzały%20amora%20padł%20Józef> (Dostęp: 09.05.2025).

¹⁵ J. Piasecka-Gabryel, *Pielęgniarz ze szpitala w Poznaniu gwałcił i mordował. Nadal nie wiadomo, ile osób uśmiercił "Anioł Śmierci"*, 01.08.2024, <https://nowiny24.pl/piellegniarz-ze-szpitala-w-poznaniugwalcil-i-mordowal-nadal-nie-wiadomo-ile-osob-usmiercil-aniol-smierci/ar/c1-17658015> (Dostęp: 09.05.2025).

¹⁶ Ofeminin.pl, „Opiekunka dusiła, topiła i paliła dzieci żywcem. W piecu znaleźli kości niemowląt” <https://www.ofeminin.pl/czas-wolny/opiekunka-dusiła-topiła->

3. Analiza statyczna wybranych przypadków zabójstw

Zabójstwo, jako najcięższe przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, stanowi istotny przedmiot badań kryminologicznych. Analiza statystyczna tego zjawiska pozwala nie tylko na określenie skali i dynamiki przestępstw z art. 148 Kodeksu karnego, ale również na identyfikację grup szczególnie narażonych na udział w tego typu czynach oraz oceny skuteczności organów ścigania. W niniejszej części pracy dokonano porównawczej analizy statystycznej na podstawie danych Służby Więziennej dotyczących zabójstw. Uwzględniono dwa zestawy danych:

1. Dane Służby Więziennej tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148 kk) w latach 2020-2024, które obejmują informacje o ogólnej liczbie skazanych i tymczasowo aresztowanych, z podziałem na kobiety, mężczyzn oraz młodocianych¹⁷. (Tab. 1).
2. Dane Służby Więziennej za okres 2000-2004, które pozwalają na analizę długoterminowych trendów i identyfikację ewentualnych zmian w strukturze demograficznej osób skazanych i tymczasowo aresztowanych za zabójstwa¹⁸. (Tab. 2).

Porównanie danych z różnych okresów umożliwia ocenę efektywności działań prewencyjnych i ścigania zabójstw. Analiza obejmuje nie tylko liczbę sprawców, ale również strukturę demograficzną skazanych na przestrzeni lat.

Tabela 1 Dane Służby Więziennej tymczasowo aresztowanych i skazanych wg przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148 kk) w latach 2020-2024

Rok	Podejrzani ogółem	Kobiety	Młodociani	Mężczyźni
2024	5243	467	60	4716

i-palila-dzieci-zywcem-w-piecu-znalezli<https://www.ofeminin.pl/czas-wolny/opiekunka-dusila-topila-i-palila-dzieci-zywcem-w-piecu-znalezli-kosci-niemowlat/378fzrlkosci-niemowlat/378fzrl> 18 listopada 2022, (Dostęp 09.05.2025).

¹⁷ Służba więzienna, *Statystyka roczna 2020-2024*, <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (Dostęp: 13.05.2025).

¹⁸ Służba więzienna, *Statystyka roczna 2000-2004*, <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (Dostęp: 13.05.2025).

2023	5332	427	74	4831
2022	5408	468	66	4874
2021	5464	491	60	4913
2020	5562	493	55	5014

Źródło: Archiwum prywatne

Analiza statystyczna danych dotyczących tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu w latach 2020-2024 (Tab. 1). W oparciu o dane dotyczące liczby osób tymczasowo aresztowanych oraz skazanych za przestępstwa z art. 148 Kodeksu karnego (zabójstwo) w latach 2020-2024, można zauważyć kilka istotnych trendów, które rzucają światło na zmiany w strukturze przestępczości oraz w sposobie karania sprawców.

1. Zmiany liczby ogólnej aresztowanych/skazanych – W latach 2020-2024 odnotowano spadek liczby ogólnej osób tymczasowo aresztowanych lub skazanych za zabójstwo. Liczba ta zmniejszyła się o 319 osób, z 5562 osób w 2020 roku do 5243 osób w 2024 roku. Spadek ten może świadczyć o zmniejszeniu liczby popełnianych zabójstw lub większej skuteczności w prewencji przestępczości.
2. Struktura demograficzna: kobiety, mężczyźni i młodociani – Analizując dane dotyczące płci oraz wieku osób skazanych lub tymczasowo aresztowanych, można zauważyć następujące tendencje:
 - Kobiety: Liczba kobiet w tej grupie wahała się od 493 w 2020 roku do 467 w 2024 roku, co daje spadek o 26 osób. Kobiety stanowiły około 8-9% ogólnej liczby osób skazanych lub tymczasowo aresztowanych, co pokazuje, że kobiety stanowią mniejszość wśród sprawców przestępstw zabójstw.
 - Mężczyźni: Wśród skazanych i tymczasowo aresztowanych dominują mężczyźni, którzy w 2020 roku stanowili 5014 osób, a w 2024 roku ich liczba spadła do 4716. Jest to spadek o 298 osób, co stanowi około 5,95% zmniejszenia liczby mężczyzn w tej grupie.

- Młodociani: Liczba młodocianych, którzy zostali tymczasowo aresztowani lub skazani za zabójstwo, wahała się w granicach 55-74 osób rocznie. W 2024 roku liczba młodocianych wynosiła 60 osób, co oznacza spadek o 14 osób w porównaniu do 2020 roku. Młodociani stanowią zaledwie 1% ogólnej liczby osób w tej grupie, co wskazuje na ich marginalną obecność wśród sprawców przestępstw zabójstw.
3. Tendencje i wnioski z danych - Spadek liczby ogólnej osób aresztowanych lub skazanych za zabójstwo w latach 2020-2024 może wskazywać na kilka kluczowych kwestii:
- Zmniejszenie liczby zabójstw – Spadek może sugerować, że liczba zabójstw w Polsce w tym okresie zmniejszyła się, co może być wynikiem poprawy skuteczności działań prewencyjnych oraz wzrostu świadomości społecznej w zakresie zapobiegania przestępstwom.
 - Efektywność działań prewencyjnych – Może to również świadczyć o skuteczności działań służb porządkowych, które prowadzą efektywniejszą walkę z przestępczością, w tym przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu.
 - Stabilność struktury demograficznej – Choć liczba mężczyzn i kobiet się zmienia, wciąż mężczyźni stanowią zdecydowaną większość sprawców przestępstw zabójstw. Dalsza analiza może pomóc w określeniu czynników socjo-ekonomicznych lub psychologicznych, które przyczyniają się do tej nierówności.
 - Młodociani jako marginalna grupa – Liczba młodocianych przestępców jest znikoma w porównaniu z dorosłymi sprawcami, co może sugerować mniejszy wpływ młodzieży na tego rodzaju przestępczość. Mimo to, ich obecność w tej grupie nie jest bez znaczenia, a odpowiednie działania edukacyjne i prewencyjne są nadal kluczowe.
4. Podsumowanie - Dane z lat 2020-2024 wskazują na spadek liczby aresztowanych i skazanych za zabójstwa, co może świadczyć o zmniejszeniu liczby przestępstw oraz o poprawie skuteczności działań prewencyjnych i organów ścigania. Struktura demograficzna, w której dominują mężczyźni, pokazuje, że najwięcej sprawców przestępstw zabójstw to osoby dorosłe i płci męskiej, natomiast młodociani pozostają w tej grupie marginalni. Ponadto, spadek liczby młodocianych oraz kobiet może sugerować, że specyficzne polityki prewencyjne nie tylko zmniejszyły liczbę tych grup, ale również przyczyniły się do zmniejszenia ogólnej liczby zabójstw.

Tabela 2. Dane Służby Więziennej tymczasowo aresztowanych i skazanych wg przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148 kk) w latach 2000-2004

Rok	Podjejrzeni ogółem	Kobiety	Młodociani	Mężczyźni
2004	4337	433	249	3655
2003	4132	412	320	3400
2002	3744	405	744	2595
2001	3095	339	685	2071
2000	2793	141	223	2429

Źródło: Archiwum prywatne

Analiza statystyczna danych dotyczących tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu w latach 2000-2004 (Tab. 2).

1. Zmiany liczby ogólnej aresztowanych/skazanych - Wzrost liczby ogólnej: W latach 2000-2004 obserwujemy stały wzrost liczby tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. W 2000 roku liczba wynosiła 2793, a w 2004 roku wzrosła do 4337, co stanowi 54% wzrostu w ciągu 5 lat.
2. Struktura demograficzna: kobiety, mężczyźni i młodociani – Analizując dane dotyczące płci oraz wieku osób skazanych lub tymczasowo aresztowanych, można zauważyć następujące tendencje:
 - Kobiety: Liczba kobiet w latach 2000-2004 tymczasowo aresztowanych/skazanych wzrosła z 141 w 2000 roku do 433 w 2004 roku, co stanowi 207% wzrostu. Mimo wyraźnego wzrostu, kobiety stanowią nadal niewielki odsetek całości (około 10% w 2004 roku). Wzrost liczby kobiet może być wynikiem zmieniającej się roli kobiet w społeczeństwie, a także rosnącej liczby przestępstw, w których biorą one udział.

- Mężczyźni: Dominują wśród osób skazanych lub aresztowanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, odpowiadając za około 84% wszystkich przypadków. Wzrost liczby mężczyzn w tym okresie wynosi 50% (z 2429 w 2000 roku do 3655 w 2004 roku). Mężczyźni wciąż są główną grupą odpowiedzialną za przestępstwa tego typu, co może wynikać z czynników społecznych, ekonomicznych czy psychologicznych.
- Młodociani: Liczba młodocianych (poniżej 18. roku życia) zmniejszyła się w latach 2000–2004. W 2000 roku wynosiła 223, a w 2004 roku spadła do 249. Choć liczba młodocianych w 2004 roku jest wyższa, spadek w porównaniu z innymi grupami jest stosunkowo niewielki. Spadek liczby młodocianych może sugerować większe skutki działań prewencyjnych lub zmian w systemie resocjalizacji.

3. Tendencje i wnioski z danych:

- Tendencje wzrostu: Generalnie w latach 2000-2004 obserwujemy wzrost liczby osób aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, szczególnie wśród mężczyzn i kobiet.
- Zwiększająca się liczba kobiet: Choć kobiety nadal stanowią mniejszość, ich liczba wzrosła w szybkim tempie. Może to wskazywać na zmiany społeczne, a także na ewolucję typów przestępstw, w które mogą być zaangażowane kobiety (np. przemoc w rodzinie, zabójstwa).
- Dominacja mężczyzn: Mężczyźni pozostają główną grupą odpowiedzialną za przestępstwa tego typu, co jest zgodne z dotychczasowymi badaniami pokazującymi wyższą skłonność mężczyzn do popełniania przestępstw.
- Zmniejszająca się liczba młodocianych: Choć nieznaczna, liczba młodocianych skazanych/aresztowanych jest niższa, co może świadczyć o skuteczności działań zapobiegawczych.

4. Podsumowanie – Z danych wynika, że rosnąca liczba osób aresztowanych/skazanych, szczególnie wśród mężczyzn, może świadczyć o wzrastającej liczbie przestępstw, jednak także o rosnącej skuteczności służb ścigania. Wzrost liczby kobiet w tej grupie również zasługuje na uwagę, natomiast spadek liczby młodocianych podejrzanych może być wynikiem efektywności polityki zapobiegawczej.

Zakończenie

Przedstawiona analiza pozwala lepiej zrozumieć złożoność zjawiska zabójstwa – zarówno od strony prawnej, jak i społeczno-psychologicznej. Rozróżnienie między różnymi formami zabójstw, identyfikacja motywów spraw-

ców oraz omówienie ich sposobów działania ukazują, że za każdym przypadkiem kryje się odmienna dynamika i kontekst.

Postawione we wstępie problemy badawcze zostały zweryfikowane pozytywnie i znajdują swoje uzasadnienie w pracy.

Odpowiadając na pierwszy problem badawczy, dotyczący różnic pojęć „zabójstwo” a „morderstwo”, można stwierdzić, że w polskim systemie prawnym termin „zabójstwo” (art. 148 § 1 Kodeksu karnego) odnosi się do pozbawienia życia człowieka i obejmuje podstawową formę tego czynu. „Morderstwo” natomiast to termin potoczny, często używany w mediach, który w języku prawnym odnosi się do zabójstwa kwalifikowanego (np. ze szczególnym okrucieństwem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie – art. 148 § 2 Kodeksu karnego). W ujęciu praktycznym różnica ta wpływa na kwalifikację czynu oraz wysokość orzekanej kary.

Drugi problem badawczy znalazł swoje rozwiązanie w analizie, które dotyczy zmian w latach 2000-2024 tymczasowo aresztowanych i skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Można powiedzieć, że skala zabójstw w latach 2000-2004 była wzrostowa, co może świadczyć zarówno o intensywnych działaniach policji, jak i o skutecznym procesie wykrywczym. Natomiast w kolejnych latach odnotowano jednak stopniowy spadek liczby tego typu przestępstw, co wskazuje na poprawę bezpieczeństwa publicznego oraz utrzymującą się istotną rolę policji w przeciwdziałaniu przestępczości.

W pierwszej części skupiono się na wyjaśnieniu różnic terminologicznych i prawnych między pojęciem zabójstwa a morderstwa. Choć potocznie terminy te bywają używane zamiennie, w rzeczywistości różnią się one zarówno w znaczeniu prawnym, jak i społecznym odbiorze.

W drugim rozdziale dokonano klasyfikacji zabójstw ze względu na różne kryteria, m.in. ich motywację, sposób działania sprawcy, a także relację między sprawcą a ofiarą. Analiza tych aspektów pozwala lepiej zrozumieć złożoność problemu oraz wskazać, że nie wszystkie zabójstwa mają taki sam charakter i społeczne podłoże.

W ostatniej części rozdziału dokonano przeglądu statystyk dotyczących zabójstw w Polsce w latach 2000-2024, ze szczególnym uwzględnieniem liczby tymczasowo aresztowanych oraz skazanych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. W analizie tej zauważono pewne zmiany – w latach 2000-2004 liczba podejrzanych była wzrostowa, a w latach 2020-2024 była spadkowa.

Bibliografia

Akty prawne

1. Dziennik Ustaw. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (Dz.U. 2024.17 tj. Art. 148, 149, 150, 155).

Publikacje zwarte i artykuły

2. Czabiński J., Zagrożenie karą oraz orzecznictwo za najpoważniejsze przestępstwa w ujęciu międzynarodowym, "Prokuratura i prawo", nr 1/2008, s. 100-107.
3. Gawenda A., *Etiologia popełniania zabójstw przez kobiety*, Wrocław 2014, s. 21.
4. Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 1997, s. 39.
5. Hołyst B., Motywy zabójstw, 1965, nr 1, s. 17.
6. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Warszawa 2004, s. 157.
7. Sąsiada M., *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, Katedra Doktryn Politycznych i Prawnych WPAiE UW, Samorząd Studencki Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 210-211.
8. Skrzypiński D., Przestępstwo a zabójstwo w ujęciu Psychologicznym, „Kortowski Przegląd Prawniczy”, s. 43-47.
9. Tomaszewski T., Ślady i wzorce, Warszawa 1984, s. 100.

Źródła internetowe

10. Chodyniecki P., „Tillie” Klimek – polska czarna wdowa, *Ciekawostki historyczne*, <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2021/09/28/tillie-klimek-polska-czarna-wdowa-ta-psychopatyczna-trucicielka-seryjnie-mordowala-mezow/#:~:text=Prorocze%20sny%20oraz%20tajemnicze%20zgony%20poprzedzone%20ciężkimi,wzajemnością%20-%20ofiara%20strzały%20amora%20padł%20Józef.>
11. Encyklopedia PWN – *Zabójstwo*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zabojstwo;3999672.html>.
12. Ofeminin.pl, *Opiekunka dusiła, topiła i paliła dzieci żywcem. W piecu znaleźli kości niemowląt*, <https://www.ofeminin.pl/czas-wolny/opiekunka-dusiła-topiła-i-paliła-dzieci-zywcem-w-piecu-znalezli-kosci-niemowlat/378fzrl>.
13. Piasecka-Gabryel J., *Pielęgniarka ze szpitala w Poznaniu gwałcił i mordował. Nadal nie wiadomo, ile osób uśmiercił „Anioł Śmierci”*, <https://nowiny24.pl/pielengniarz-ze-szpitala-w-poznaniu-gwalcil-i-mordowal-nadal-nie-wiadomo-ile-osob-usmiercil-aniol-smierci/ar/c1-17658015>.
14. Służba więzienna, *Statystyka roczna 2000-2004*, <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.
15. Służba więzienna, *Statystyka roczna 2020-2024*, <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

ANTONI OSIĄK¹

RECEPCJA KOMIKSU JAPONSKIEGO – MANGI NA ŁAMACH MAGAZYNU „OTAKU”

RECEPTION OF JAPANESE COMICS – MANGA IN THE PAGES OF “OTAKU” MAGAZINE

Streszczenie Celem niniejszej pracy jest przedstawienie recepcji komiksu japońskiego (mangi) w Polsce na podstawie recenzji i grafik zawartych w magazynie „Otaku”, wydawanym w latach 2006–2018. Przeprowadzono w tym celu ilościowo-jakościową analizę gatunkową i treściową oraz materiału wizualnego zawartego w zamieszczanych w periodyku recenzjach. W tekście omówiono użytą metodologię, materiał badawczy oraz przeprowadzono analizę gatunków, tematyki recenzowanych w periodyku mang i języka wizualnego obecnego w recenzjach. W toku badań wykazano, jakie preferencje czytelnicze mieli zarówno recenzenci, jak i odbiorcy magazynu. Wykazano, iż w magazynie „Otaku” dominują recenzje tytułów skierowanych do odbiorców płci męskiej w wieku młodym-dojrzałym (jap. seinen, tj. w wieku pomiędzy 18 a 30 lat). Ponadto, przeważają recenzje mang z gatunków rozrywkowych (komediowych, w nurcie akcji) i romantyczno-erotycznych. Ocenę fabuły dominują nad materiałem ilustracyjnym, niemniej zawierają wiele interesujących spostrzeżeń.

Słowa kluczowe: manga, komiks japoński, „Otaku”, język wizualny, popkultura, komunikacja

Abstract. The aim of this text is to present the reception of manga, or Japanese comics, in Poland based on reviews and illustrations published in “Otaku”, a magazine issued from 2006 to 2018. In order to achieve this aim, an analysis dedicated to the visual material from the magazine's reviews has been conducted, with an additional genre and content analysis. The text presents the results of the research

¹ Antoni Osiak UKSW.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

on the reception of manga in the “Otaku” magazine. After discussing the methodology and the research material, the text moves on to an exploration of the genres and themes of the manga reviewed in the periodical as well as the visual language of the reviews. In the course of the research, the reading preferences of both the reviewers and the readers of the magazine have been identified. It has been shown that “Otaku” magazine is dominated by reviews of titles aimed at young-mature male readers (Japanese: seinen, i.e., those aged between 18 and 30). Furthermore, reviews of manga from the entertainment (comedy, action) and romantic-erotic genres predominate. Plot evaluations predominate over visuals, but they do contain many interesting observations.

Keywords: manga, Japanese comics, “Otaku”, visual language, pop culture, communication

1. Cel i przedmiot badań

W obszarze współczesnej kultury popularnej zainteresowanie Japonią manifestuje się nie tylko uprawianiem wschodnioazjatyckich sztuk walki i popularnością filmów na ich temat, zamiłowaniem do dalekowschodniej kuchni, ale także fascynacją sztuką „Kraju kwitnącej wiśni”, w tym filmem animowanym (jap. *anime*) i komiksem japońskim (jap. *manga*)². Znajomość kultury japońskiej poszerzyły w ostatnich dwóch dekadach dynamiczne procesy mediatyzacji kultury, które wpłynęły na łatwość w docieraniu do odległych geograficznie i mentalnie treści. Jednym z najchętniej czytanych w tym czasie w Polsce periodyków na temat kultury japońskiej stał się magazyn „Otaku”, wydawany nakładem wydawnictwa Studio JG. Jego pierwszy numer ukazał się w 2006 roku, a ostatni – w 2018 roku. Był to najdłużej ukazujący się na naszym rynku magazyn poświęcony mandze i anime.

Manga wpłynęła na współczesny obraz popkultury w takich dziedzinach jak film, telewizja, moda czy muzyka. Jej popularność wyszła poza granice macierzystej Japonii w połowie XX wieku, trafiając wpierw do krajów azjatyckich – Korei Południowej i Chin, a dalej do Ameryki Północnej i Europy. Adresowana była przede wszystkim do nastolatków oraz młodych-dorosłych czytelników. Dla tych pierwszych twórcy oferowali przede wszystkim tematy przygodowe i romantyczne, a drugich – wątki polityczne, społeczne, psychologiczne i erotyczne³. Szczyt popularności manga osiągnęła pod koniec XX wieku. W latach 90. publikacje tego typu stanowiły aż 40% japońskiego rynku wydawniczego. Wiele tytułów, takich jak *Dragon Ball*, *Czarodziejka*

² S. Czubkowska, *Japońska Zaraza, czyli jak zbudowaliśmy drugą Japonię*, „Przekrój” 2007 (36/3246), s. 60-64.

³ J. Zaremba-Penk, *Ikonografia mangi. Wpływy tradycji rodzimej i zachodnich twórców na wybranych japońskich artystów mangowych*, Bydgoszcz 2019, s. 104-105.

z *Księżycą* i *Pokémon* w dalszym ciągu cieszy się sławą i uznaniem w świecie⁴.

W ostatnich latach – wraz z rozpowszechnieniem się gier komputerowych, cyfryzacją oraz powszechnością Internetu – popularność klasycznego komiksu japońskiego, wydawanego w tradycyjnej formie papierowej, zaczęła spadać. Wydawnictwa i magazyny zaczęły przechodzić z ukazujących się co tydzień lub miesiąc wydań papierowych na cyfrowe oraz zapewniać dostęp do swoich publikacji poprzez oficjalne strony internetowe i aplikacje, gdzie publikowane są nowe rozdziały serii⁵. Wydania tomikowe mang, nazywane *tankōbon*, kompilujące około kilkunastu rozdziałów wydanych uprzednio w magazynach, dalej są wydawane Japonii w milionowych nakładach. Wielką popularnością cieszą się zwłaszcza serie przygodowe skierowane do nastolatków i młodych-dorosłych. Są to między innymi takie tytuły, jak *One Piece*, *Attack on Titan*, *My Hero Academia* czy *Death Note*⁶. Niepożądanymi efektami ubocznymi cyfryzacji w zakresie kolportażu mangi stało się piractwo⁷.

Manga bywa klasyfikowana na podstawie różnych czynników i aspektów, jak gatunki, typy narracji, problematyka, grupy docelowe. Magdalena Ostrowska wyróżnia następujące grupy docelowe związane z wiekiem⁸:

- *Shōnen* – dla chłopców – zawiera głównie opowieści przygodowe z dużą ilością akcji, np. *Dragon Ball*, *One Piece*, *Jujutsu Kaisen*;
- *Shōjo* – dla dziewcząt – bardziej skupiona na emocjach postaci, często zawiera wątek romantyczny, np. *Róża Wersalu*, *Czarodziejka z Księżycą*, *Nana*;
- *Seinen* – dla starszych nastolatków i dorosłych mężczyzn – ma poważniejszą tematykę: poruszane są problemy społeczne i psychologiczne, np. *Akira*, *Berserk*, *Dorohedoro*;
- *Josei* – dla starszych nastolatek i dorosłych kobiet – zawiera przeważnie opowiadania obyczajowe, np. *Paradise Kiss*, *Suppli*, *Moje lesbijskie doświadczenia w walce z samotnością*⁹.

⁴ A. Materne, *Fenomen mangi i anime w środowisku młodzieżowym*, Kraków 2019, s. 55–56.

⁵ R. A. Pineda, *Shueisha Launches Free Global MANGA Plus Service*, *Anime News Network*, <https://www.animenewsnetwork.com/news/2019-01-27/shueisha-launches-free-global-manga-plus-service/.142634> (dostęp: 28 grudnia 2024).

⁶ K. Zaremba, *Zarys historii mangi* „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2015 (7), s. 169.

⁷ M. Bochniarz, *Wojny otaku. Manga i anime w środowisku fandomu*, „Czas Kultury” 2014 (2), s. 61.

⁸ M. Ostrowska, *Problemy rynku mangi w Polsce*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013 (6/1), s. 75, <http://wydawnictwoumk.pl/czasopisma/index.php/TSB/article/view/886> (dostęp: 6 lutego 2025).

2. Wprowadzenie metodologiczne

Celem artykułu jest analiza recepcji mangi w magazynie „Otaku” dokonana na podstawie recenzji zawartych na łamach „Otaku”. Skupiono się na recenzjach mang, cyklicznie ukazujących się na łamach magazynu, ponieważ zawierały najbardziej miarodajne, uargumentowane oceny wydań mangi na polskim rynku wydawniczym⁹. Recenzje (w ilości kilku) ukazywały się w każdym numerze magazynu i były sporządzane przeważnie przez członków redakcji. Łącznie redakcja sporządziła 241 recenzji wydań (publikacji) mangi dostępnych na polskim rynku czytelnictwa. Niektóre tytuły, chociażby *Spice & Wolf* i *Claymore*, były recenzowane dwukrotnie (przeważnie w sporym odstępie czasu, liczącym nawet kilka lat), przez różnych autorów, nierzadko mających zupełnie odmienne zdanie.

Na pierwszym etapie badań zostały określone założenia metodologiczne: cel, pytania badawcze i hipotezy badawcze, a także została dobrana metoda badawcza. Następnie zebrano materiał badawczy – numery magazynu „Otaku” wydawane w latach 2006–2018. Podczas kweryndy posłużono się kolekcją numerów magazynu „Otaku” zdeponowaną w Bibliotece Narodowej w Warszawie. W pracy posłużono się ilościowo-jakościową metodą analizy zawartości mediów, która polega na systematycznym, obiektywnym i ilościowym oszacowaniu rozkładu występowania pewnych elementów, formalnych lub treściowych, i uwarunkowań procesu komunikacyjnego w mediach takich, jak artykuły prasowe, programy telewizyjne, reklamy i treści internetowe. Użyta metoda miała na celu dokonanie systematycznego, możliwie obiektywnego i ilościowego oszacowania rozkładu występowania pewnych elementów, formalnych lub treściowych, i uwarunkowań procesu komunikacyjnego¹¹. Analiza treści przekazów medialnych pozwoliła zrozumieć, jakie spojrzenia na dane zagadnienie i sposoby jego interpretacji są obecne w mediach, jaka jest ranga omawianych problemów, jaki ich wydźwięk oraz jak formułowane są określone treści docierające do odbiorców¹². W badaniach nad recepcją mangi wzięto pod uwagę analizę gatunkową, treściową oraz materiału wizualnego.

⁹ Na rynku mangowym erotyka (*ecchi*) dzielona na podgatunki: *hentai* (pornografia), *yaoi* (gatunek zawierający związki homoseksualnych mężczyzn) i *yuri* (gdzie pojawiają się wątki lesbijskie). Tamże, s. 75-76.

¹⁰ W badaniach pominięto ilustracje nieprzedstawiające mangi, między innymi: kadry anime, filmy i gry komputerowe oraz grafiki promocyjne z nimi związanych, zdjęcia gadżetów oraz fotografie uwieczniające świat rzeczywisty.

¹¹ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 45.

¹² R. Klepka, *Analiza zawartości mediów. Dlaczego i do czego można ją wykorzystać w nauce o bezpieczeństwie i polityce?*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Securitate et Educatione Civili” 2016 (224), s. 35.

alnego, wreszcie przyjrzano się grupom docelowym. Cele badawcze wyrażono w formie następujących pytań badawczych:

- Do której grupy odbiorców z uwzględnieniem wieku i płci (*shōnen*, *shōjo*, *seinen*, *josei*) adresowana jest manga?
- Jakie gatunki mangi wydawane w Polsce i na świecie są recenzowane najczęściej?
- Jak oceniany jest materiał treściowy i ilustracyjny; jakie redakcja przedstawia oceny i rekomendacje?

Zostały również sformułowane następujące hipotezy:

Hipoteza 1: W magazynie „Otaku” dominują recenzje tytułów skierowanych do odbiorców płci męskiej w wieku nastoletnim i młodym dorosłym w wieku pomiędzy 18 a 30 lat (studenci i osoby wchodzące na rynek pracy):

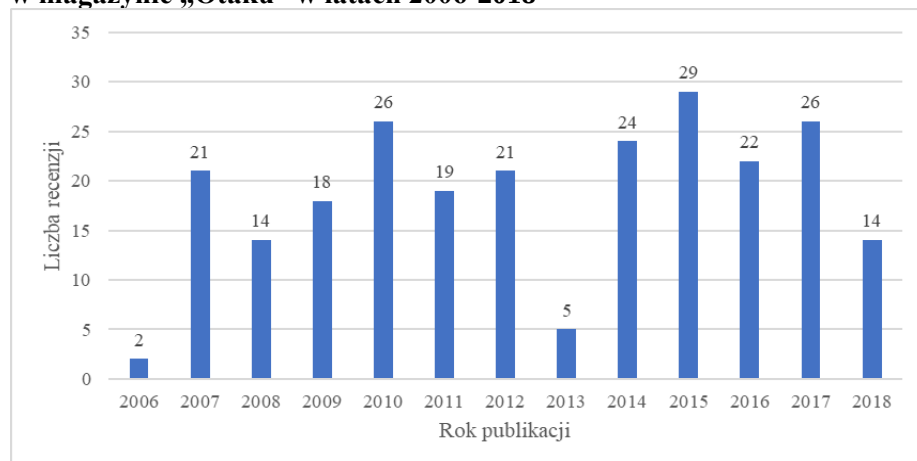
- *shōnen* (jap. 少年漫画) – dla chłopców;
- *shōjo* (jap. 少女漫画) – dla dziewcząt;
- *seinen* (jap. 青年漫画) – dla młodych mężczyzn;
- *josei* (jap. 女性漫画) – dla młodych kobiet.

Hipoteza 2: W magazynie „Otaku” przeważają recenzje gatunków rozrywkowych (komediowych, w nurcie akcji) i romantyczno-erotycznych.

Hipoteza 3: Dla redakcji „Otaku” jakość treściowa i wizualna mangi ma pierwszorzędne znaczenie.

Na koniec – na podstawie przeprowadzonej analizy zawartości mediów – dokonano syntezy i wyciągnięto odpowiednie wnioski na temat recepcji mangi.

Tab. 1. Liczba analizowanych recenzji publikacji mangi w danym roku w magazynie „Otaku” w latach 2006-2018

Źródło: Opracowanie własne

„Otaku” ukazywał się z różną częstotliwością, przeważnie jako dwumiesięcznik. Na załączonym wykresie (tab. 1) przedstawiono statystyczne zestawienie analizowanych recenzji w układzie chronologicznym za każdy rok. Największa liczba opublikowanych recenzji przypada na lata 2007, 2010 i 2015. Ich niska liczba w 2006 i 2013 roku jest spowodowana nie tyle mniejszą ilością recenzji, co niedostępnością całych numerów „Otaku” w Bibliotece Narodowej. Niewielka liczba analizowanych recenzji w 2018 roku wynika z faktu, iż w ciągu tego roku ukazały się zaledwie dwa numery magazynu. W pierwszych latach istnienia periodyku badaniami objęto recenzje zarówno mangi, jak i anime z uwagi na to, że granica między nimi nie była wyraźnie zaznaczona; autorzy niejednokrotnie nawiązywali do obu tych mediów, porównując je i punktując ich mocne i słabe strony. Z kolei w ostatnim, sześćdziesiątym szóstym numerze, z dziewięciu recenzji, tylko jedna nie była recenzją mangi – dotyczyła polskiego komiksu *Hito i Wieczny Tułacz: Wietnam*¹³.

3. Polscy czytelnicy mangi

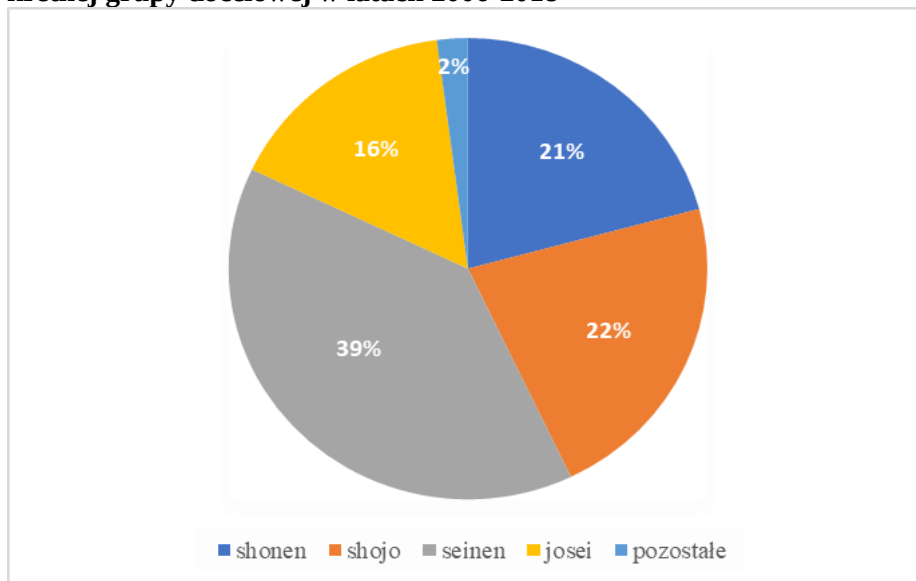
Niniejszy paragraf skupia się na recepcji mangi na łamach magazynu „Otaku” w oparciu o grupy docelowe. Tym samym zostanie udzielona odpowiedź na pytanie, jakie grupy czytelników w Polsce najbardziej interesowały się mangą? Pod uwagę zostanie wzięty przede wszystkim wiek i płeć czytelników.

Poniższy wykres przedstawia udział mangi skierowanej do konkretnej grupy czytelniczej pod względem płci i wieku: dla chłopców (*shōnen*), dziewcząt (*shōjo*), mężczyzn (*seinen*) i kobiet (*josei*), a także tytułów o niejednoznacznej grupie docelowej, które zostały zrecenzowane w „Otaku”. W czasopiśmie informacje o kategorii wiekowej danej mangi nie są często podawane *explicitie*; zostały zidentyfikowane 24 razy: 7 dla *shōnenów*, 4 dla mang *shōjo*, 10 razy dla *seinenów* i 3 dla tytułów *josei*. Z tego względu, by przyporządkować konkretną mangę do konkretnej grupy wiekowej posłużono się w badaniu nie tylko samym magazynem „Otaku”, ale również innymi źródłami. Były to: strony wydawnictw, baza danych działu Tanuki-Manga w czasopiśmie elektronicznym Tanuki.pl, a także polskojęzyczna i anglojęzyczna Wikipedia.

Przeważającą część recenzji w „Otaku” stanowią recenzje *seinenów* – w liczbie 93, stanowiąc prawie 40% wszystkich recenzji. Kolejne dwie grupy, mające bardzo podobną ilość to *shōjo* (22%) i *shōnen* (21%), z kolejno 53 i 50 recenzjami. Najmniej recenzji otrzymały pozycje *josei*, w liczbie 38, a więc 16%.

¹³ Vanitachi, *Lew, walkiria i wychodzenie z szafy*, „Otaku” 2018 (2), s. 30-32.

Tab. 2. Procent tytułów recenzowanych w „Otaku” należących do konkretnej grupy docelowej w latach 2006-2018

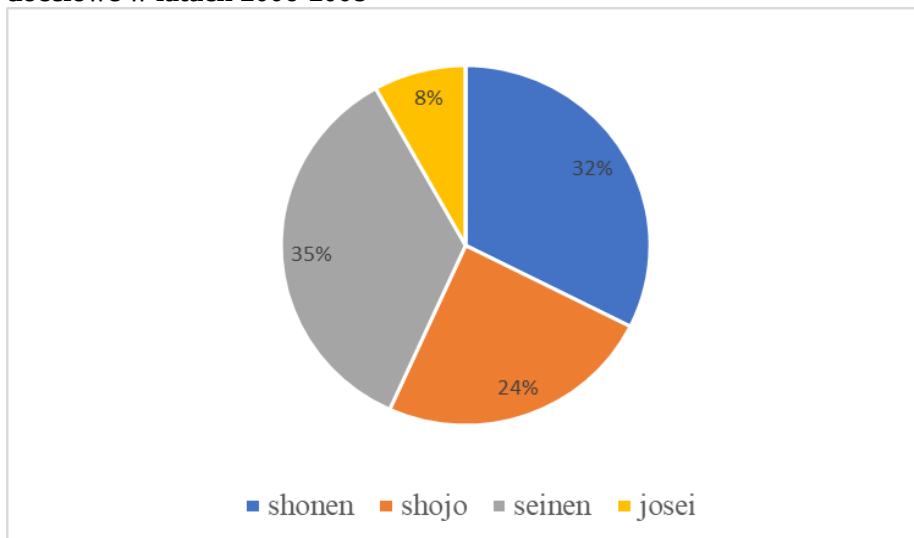
Źródło: Opracowanie własne

Recenzji mang o niezdefiniowanej grupie docelowej, na wykresie przedstawionych pod nazwą *pozostałe*, wykazano cztery. Pierwszym takim tytułem jest *Afghanis-tan* – jednotomowe wydanie *yonkom*¹⁴, które ze względu na swoją komediową naturę trudno przyporządkować do konkretnej grupy odbiorców; drugim przypadkiem jest *Manga Melech*, czyli mangowa adaptacja Biblii; trzecim – *StarCraft: Frontline*, czyli seria mang z uniwersum *StarCrafta*, wydana oryginalnie w języku angielskim i rysowana przez różnych artystów, w tym pochodzenia japońskiego; czwartą mangą zaś *Japonia widziana oczyma 20 autorów* – przypadek zbliżony do antologicznej mangi z uniwersum *StarCrafta*, ponieważ każda historia zawarta w tomie pochodzi spod pióra innego mangaki, ma inny gatunek i przeznaczona jest dla nieco różnych odbiorców.

Różnice w proporcjach między konkretnymi grupami odbiorców w poszczególnych latach obrazują następujące wykresy:

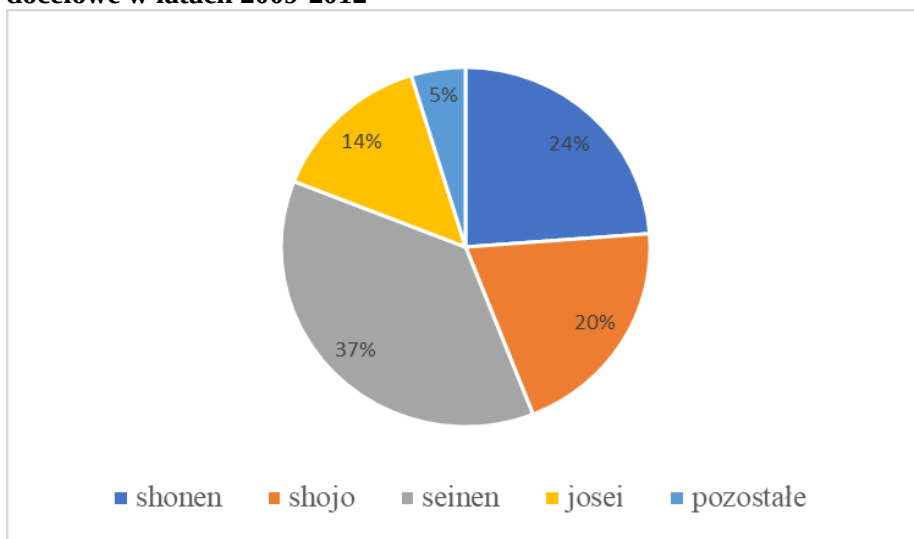
¹⁴ *Yonkoma*, 4-koma – krótka, czteropanelowa manga wykorzystująca klasyczną japońską strukturę narracyjną *kishōtenketsu* (wstęp, rozwinięcie, punkt kulminacyjny, zakończenie); b.a., *Yonkoma*, słowniczek Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/yonkoma> (dostęp: 24 sierpnia 2025).

Tab. 3. Udział tytułów recenzowanych w „Otaku” w podziale na grupy docelowe w latach 2006-2008

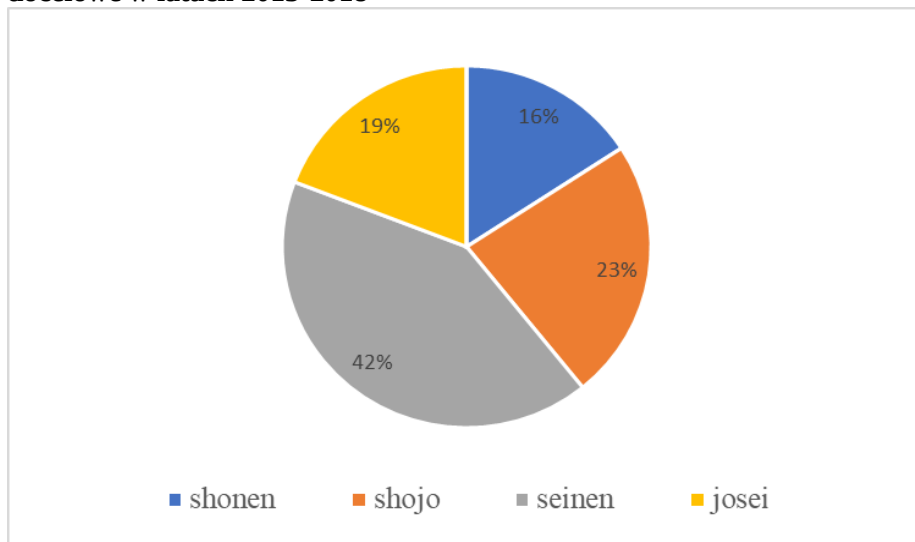
Źródło: Opracowanie własne

Tab. 4. Udział tytułów recenzowanych w „Otaku” w podziale na grupy docelowe w latach 2009-2012

Źródło: Opracowanie własne

Tab. 5. Udział tytułów recenzowanych w „Otaku” w podziale na grupy docelowe w latach 2013-2018

Źródło: Opracowanie własne

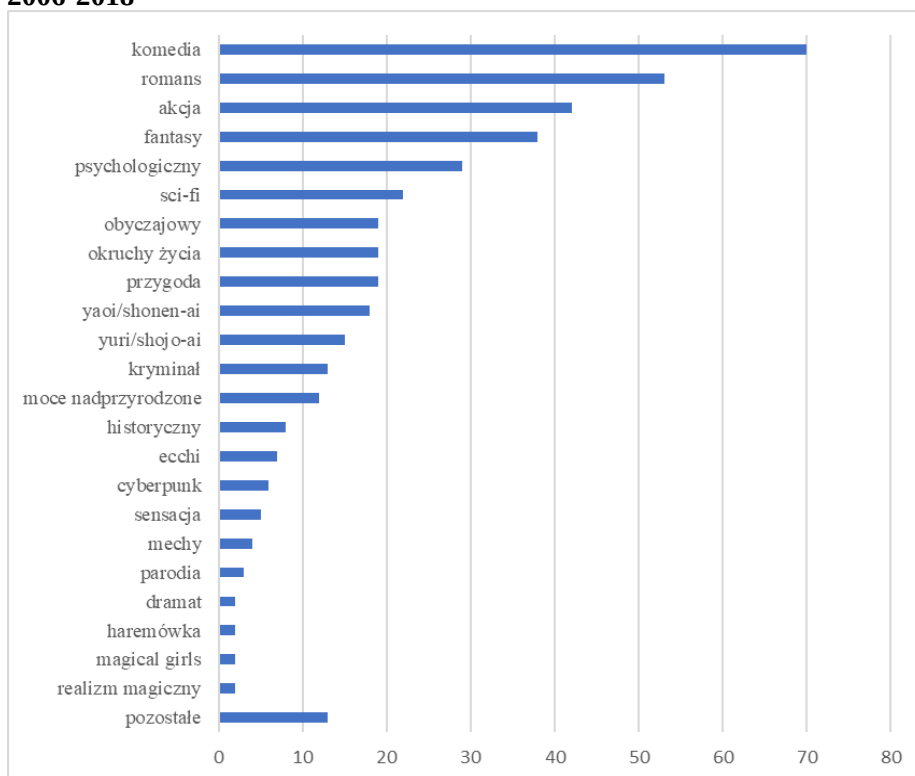
Z owych wykresów wynika, iż następowała stopniowa zmiana proporcji między występującymi grupami docelowymi. Coraz więcej uwagi było poświęcanej tytułom dla bardziej dojrzałych odbiorców, choć nawet w pierwszych latach największą popularnością wśród recenzentów cieszyły się *seineny* (tab. 2). Wzrost ten odbywał się kosztem mang *shōnen*, których liczba spadła aż o 16 punktów procentowych (tab. 3-5). Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy mogą być preferencje redaktorów. Innym możliwym wytłumaczeniem tego zjawiska może być chęć dotarcia do głównej grupy czytelników „Otaku”. Choć periodyk ten można określić jako „dla wszystkich”, należy pamiętać, że w pewnym sensie przejął schedę po kultowym „Kawaii”, którego czytelnicy byli już dojrzałi. Natomiast ci nowi, którzy pierwszy raz sięgali po magazyn o tematyce mangi i anime, zwyczajnie dojrżeli wraz z samym „Otaku”, z czasem preferując bardziej ambitne tytuły.

Na wykresach zauważalna jest dysproporcja pomiędzy ilością recenzji serii skierowanych do mężczyzn (chłopców) i do kobiet (dziewcząt). Przyczyną tego mogą być preferencje recenzentów, a także możliwa dysproporcja czytelników i czytelniczek „Otaku” i wynikające z niej dobieranie kontentu.

4. Treść, tematy i gatunki mangi

Mangę można kategoryzować m.in. na podstawie podziału gatunkowego i tematycznego. W niniejszym paragrafie zostanie przedstawione zainteresowanie polskich czytelników i czytelniczek mangą pod kątem poszczególnych gatunków i tematyki.

Tab. 6. Liczba mang danego gatunku recenzowanych w „Otaku” w latach 2006-2018

Źródło: Opracowanie własne

Na wykresie powyżej zaprezentowano, ile tytułów danego gatunku zrecenzowano w magazynie „Otaku”. Spis wszystkich gatunków został opracowany na podstawie informacji zawartych w samym czasopiśmie, w tabelkach z podstawowymi danymi na temat recenzowanych serii. Wzięto również pod uwagę wszystkie podane w recenzji gatunki, gdzie najmniejszą liczbą podanych symultanicznie gatunków był tylko jeden, a największą pięć. Ponadto część bardziej konkretnych gatunków, jakie zostały podane w „Otaku”, np. komedia romantyczna, została odpowiednio podzielona na komedię i romans

dla ułatwienia zebrania danych statystycznych. Dla lat 2006–2008, kiedy owe tabelki nie były jeszcze w użyciu, wykorzystano dane z innych źródeł: stron wydawnictw, bazy danych działu Tanuki-Manga w czasopiśmie elektronicznym Tanuki.pl, oraz polskojęzycznej i anglojęzycznej Wikipedii i własnych obserwacji, jeśli zaszła taka konieczność.

Analiza gatunkowa wskazuje, iż trzema najczęściej pojawiającymi się gatunkami są: komedia (70 pozycji), romans (53 pozycje) i akcja (42 pozycje). Wśród tych gatunków, należy wyróżnić kilka charakterystycznych dla mangi i anime. Są to: *ecchi*, haremówka, mechy i *magical girl*. Pojęcie *ecchi* jest eufemizmem używanym na oznaczenie treści erotycznych, skierowanych do dorosłych mężczyzn, w których bohaterkami są atrakcyjne kobiety (w języku japońskim określane jako *bishōjo*)¹⁵. Joanna Rudnik zwraca uwagę, iż fabuła wielu mang *ecchi* ma charakter komedii haremowych, gdzie główny bohater znajduje zainteresowanie kilku postaci kobiecych (stąd określenie harem)¹⁶. Haremówki jednak nie muszą mieć zabarwienia erotycznego – podstawa jest fakt, że głównemu bohaterowi towarzyszy kilka postaci damskich. Odwrotny układ prezentuje tzw. *reverse harem*, gdzie główna bohaterka otoczona jest grupą zainteresowanych nią mężczyzn¹⁷. *Mecha* to z kolei podgatunek science-fiction charakteryzujący się obecnością wielkich robotów zwanych *mechami*¹⁸. Do najpopularniejszych serii *mecha* zaliczają się *Mobile Suit Gundam* i *Neon Genesis Evangelion*. Z kolei *magical girl*, po japońsku znane jako *maho shōjo* to charakterystyczny dla mang *shōjo* gatunek, w którym głównymi bohaterkami są wojowniczkami walczące ze złem z pomocą swoich magicznych zdolności¹⁹. Doskonałym przykładem mangi *magical girl* może być wcześniej wspomniana *Czarodziejka z Księżycy*.

¹⁵ T. Burdzik, *Hentai – erotyka z mangi i anime*, „Kultura i Edukacja” 2014 (3), s. 348.

¹⁶ J. Rudnik, *Animowane soft porno z Japonii. Jak przedstawione są kobiece postacie w ecchi?*, s. 4, https://www.researchgate.net/profile/Joanna-Mientus/publication/369551075_Animowane_soft_porno_z_Japonii_Jak_předstawione_są_kobiece_postacie_w_ecchi/links/6421b6c792cfd54f84331ffd/Animowane-soft-porno-z-Japonii-Jak-předstawione-są-kobiece-postacie-w-ecchi.pdf (dostęp: 14 sierpnia 2025).

¹⁷ b.a., *Harem*, słownikzek Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/harem> (dostęp: 14 sierpnia 2025).

¹⁸ b.a., *Mech*, słownikzek Tanuki <https://tanuki.pl/slownik/haslo/mech> (dostęp: 14 sierpnia 2025).

¹⁹ K. Żarnowska, *Magical girls: dziewczęta ratują świat, czyli o japońskich superbohaterkach*, w: *Superbohater – mitologia współczesności? Materiały z konferencji naukowej 19-20 maja 2012*, red. M. Błaszowska, M. Godawa, K. Kleczkowska, A. Kuchta, P. Pawlak, M. Wąsowicz, Kraków 2012, s. 53.

W kategorii „pozostałe” umieszczono 12 gatunków. W kolejności alfabetycznej są to: adaptacja Biblii, *chanbara*, *dansei*, filozoficzny, *hentai*, *isekai*, *militaria*, *political fiction*, rodzajowy, *slashable*, *ukiyo-e*, zaświaty. Wyraz *chanbara* oznacza walkę na miecze²⁰. Nazwa tego gatunku odnosi się przede wszystkim do filmów o samurajach; jednak spotykana jest również jako określenie mang o tej tematyce. *Dansei* oznacza w japońskim mężczyznę²¹, co sugeruje, iż manga tego gatunku jest skierowana przede wszystkim do mężczyzn. *Isekai* to kolejny gatunek charakterystyczny dla japońskich produkcji. Jest to w zasadzie podgatunek fantasy, w którym główny bohater zostaje przeniesiony do innego, równoległego świata²². *Slashable* natomiast odwołuje się do tytułów, w których relacja dwóch postaci tej samej płci mogłaby łatwo zmienić się w romans, stanowiąc tym samym źródło inspiracji dla pisarzy *fanfików* i innych internetowych dzieł literackich²³. Na oddzielne wymienienie zasługuje *hentai* – dosłownie oznaczające „zboceńca”, „dewianta”. Choć w Kraju Kwitnącej Wiśni popularniejsze są inne terminy, np. *eromanga*, na Zachodzie mianem *hentai* określa się wszystkie mangi i anime z treściami pornograficznymi²⁴. W recenzowanych w „Otaku” mangach pojawiają się również mangi o zabarwieniu homoseksualnym. Gatunkami, które tego dotyczą są *yaoi* i *shōnen-ai*, ukazujące historię związku dwóch mężczyzn oraz *yuri* i *shōjo-ai*, których fabuła skupia się na miłości lesbijskiej²⁵. Zasadniczą różnicą między *yaoi* i *yuri* a *shōnen-ai* i *shōjo-ai* jest sposób ukazania relacji partnerskich, przy czym w pierwszych dwóch przybierają one formę erotyczną, podczas gdy w dwóch kolejnych, bardziej aluzyjną²⁶. Recenzji w czasopiśmie „Otaku” doczekały się łącznie 23 tytuły, 13 *yaoi*, tyle samo *yuri*, 5 *shōnen-ai* i 2 *shōjo-ai*.

Autorami recenzji wyżej wymienionych gatunków byli przede wszystkim: Krzysztof Wojdyło, pseudonim Grisznak (preferujący serie *yuri*) i Anna Maria

²⁰ K. Loska, *Poetyka filmu japońskiego*, Tom 1, Kraków 2009, s. 125.

²¹ b.a., *Dansei*, słownik jisho.org, <https://jisho.org/search/dansei> (dostęp: 12 sierpnia 2025).

²² b.a., *Isekai*, słowniczek Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/isekai> (dostęp: 12 sierpnia 2025).

²³ b.a., *Slash*, słowniczek Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/slash> (dostęp: 12 sierpnia 2025).

²⁴ T. Burdzik, *Hentai – erotyka z mangi i anime*, „Kultura i Edukacja” 2014 (3), s. 344.

²⁵ M. Ostrowska, *Problemy rynku mangi w Polsce*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013 (6/10), s. 75-76, <http://wydawnictwoumk.pl/czasopisma/index.php/TSB/article/view/886> (dostęp: 20 sierpnia 2025).

²⁶ T. Burdzik, *Hentai – erotyka z mangi i anime*, „Kultura i Edukacja” 2014 (3), s. 349-350.

Sutkowska, pseudonim Vanitachi (specjalizująca się w *yaoi*). Krzysztof Wojdyło w swoich recenzjach podkreślał pewnego rodzaju nostalgię młodych polskich czytelników za mangami o nieskomplikowanej i chwytliwej fabule, i jednocześnie niechęć do serii bardziej dojrzałych i ambitnych. W serii *Locke Superczłowiek*, jednej z pierwszych mang wydanych w Polsce, zarzucił zbyt skomplikowaną i pozbawioną humoru fabułę. Jego zdaniem młody fan mangi nie jest zainteresowany staromodnymi, zbyt poważnymi treściami²⁷. Podobnie skrytykował mangę *Suppli*, w której poruszana jest problematyka pracoholizmu. Zdaniem oceniającego taka treść jest zbyt poważna dla nastolatków, zaś dorosłych nie pociągnie z powodu braku tematu „(...) przemocy czy seksu”. Jak zauważył: „Nie ma tu ani jednego, ani drugiego”²⁸.

Recenzenci paralelnie źle oceniali zbyt poważną fabułę, co jej naiwność. Ta ostatnia stała się powodem krytyki recenzenta podpisującego się Metz w odniesieniu do *Króla wilków* autorstwa Buronsona i Kentarō Miury²⁹. Podobną opinię wyraziła w recenzji *Monstera* Naokiego Urasawy Anna Maria Sutkowska, która zarzuciła *Monsterowi* epatowanie morderstwami i brak głębszego przesłania; postawiła filozoficzne pytanie o źródło zła – *unde malum*³⁰. Nie mniej krytyczna była Sutkowska wobec mangi zatytułowanej *Japan*, duetu Miura – Buronson. Redaktorka „Otaku” skrytykowała obecność nadmiernie „łopatologicznych” argumentów proekologicznych³¹. Z kolei manga napisana i zilustrowana przez Kentarō Miurę, zatytułowana *Berserk*, uzyskała entuzjastyczną ocenę od Filipa Różanka, którego zdaniem, pod powierzchnią ogromnej ilości brutalnej akcji i „mordobicia” kryje się interesujące podłoże filozoficzne związane z określonym przesłaniem sag nordyckich i greckich tragedii; docenił także atrakcyjność treści i formy mangi³².

5. Język wizualny: rysunek i styl mangi

Feliks Zdarzyński w swojej recenzji *Dyni z majonezem* autorstwa Kiriko Nananan zadał celne pytanie: „Jak rysunek wpływa na odbiór całości komiksu?”³³. Podobne pytania zadawali sobie inni recenzenci „Otaku”. Czy kreska ilustracji ułatwia, czy utrudnia czytanie? Czy pogłębia immersję, czy sprawia, że historia staje się płytka i trudna do uwierzenia w nią? Czy pasuje do konwencji gatunku?

²⁷ K. Wojdyło, *Kosmiczny superheros*, „Otaku” 2010 (4), s. 18-19.

²⁸ K. Wojdyło, *Pracoholizm ponad wszystko*, „Otaku” 2007 (6), s. 32-33.

²⁹ Metz, *Mieszając w kotle historii*, „Otaku” 2010 (2), s. 30-31.

³⁰ Vanitachi, *Piękna, bo bestia?*, „Otaku” 2014 (3), s. 34-36.

³¹ Vanitachi, *Japonia powinna zostać zniszczona*, „Otaku” 2010 (5), s. 35-37.

³² F. Różanek, *Kroniki Czarnego Szermierza*, „Otaku” 2015 (1), s. 22-24.

³³ F. Zdarzyński, *Przepis na życie*, „Otaku” 2009 (2), s. 22-23.

Redaktorzy recenzji w „Otaku” stronie wizualnej mangi poświęcili mniej uwagi niż treściowej, zazwyczaj ograniczając się do jednego, rzadziej dwóch zdawkowych akapitów w swoich recenzjach. Zazwyczaj ocenie warstwy graficznej służy krótka notka w „plusach i minusach” w latach 2009-2012 lub ocena od 1 do 10 w późniejszych numerach. Recenzenci zwracali uwagę na takie elementy graficzne, jak charakterystyka i dukt kreski, dynamikę czy ekspresję; kładli szczególnie nacisk na graficzną kreację postaci, szczegółowość tła, kadrowanie czy estetyka, w jakiej została narysowana seria.

Przykładem, który obrazuje, jak redakcja „Otaku” patrzyła na kwestię kreowania wizualnego postaci, jest recenzja mangi *Bleach*, zamieszczona w numerze z listopada 2011 roku. Jej autor, Krzysztof Wojdyło (ps. Grisznak), zwrócił uwagę na graficzną różnorodność głównej obsady mangi, osiągniętą pomimo ograniczonej palety barw. Stwierdził, że część ze zwizualizowanych postaci, przede wszystkim protagonista Ichigo, ma fryzury wyglądające, jakby były wycięte z blachy. Tłumaczy to jako zamierzony zabieg artystyczny, ułatwiający przedstawienie dynamicznych scen walki, w których rysowanie dokładnych, realistycznie zachowujących się włosów nie tylko byłoby pracochłonne, ale dodatkowo zacierałoby główny sens graficznego przekazu³⁴.

Warto na marginesie zauważyć, że jednym z najbardziej spotykanych stylów mangi jest tzw. superdeformacja, znana również pod skrótem SD lub japońskim określeniem *chibi*³⁵. Jest to zabieg charakterystyczny przede wszystkim dla serii komediowych, ale jest też obecny w swobodniejszych, bardziej humorystycznych momentach wielu poważniejszych tytułów. Jednym z przykładów zwrócenia uwagi na styl SD jest wzmianka o krótkim komiksie, jaki autorki mangi *Miyuki-chan in Wonderland* zamieściły na samym jej końcu. Jak zauważa Krzysztof Wojdyło, służył on wyśmianiu ich własnych wyborów dokonanych przy kreacji wyglądu postaci: „[...] wybrały szkolny mundurek, gdyż podczas skakania i biegania łatwo pokazuje on więcej niż powinien”³⁶. Na częstsze niż zwykle zastosowanie superdeformacji w tytule grupy CLAMP uwagę zwróciła Hoka-no w omawianej przez siebie serii *Wish*, pisząc: „[...] mamy tu całe zatrzęsienie SD-czków (które zazwyczaj kończą mangi Clampa, a nie wędrują po większości stron”³⁷.

Według recenzentów „Otaku” dobra kreska nie musi być z założenia „ładna”. Jednym gatunków mangi, który wyróżnia się niepokojącym, wręcz odra-

³⁴ K. Wojdyło, *Mangowy wybielacz*, „Otaku” 2011 (7), s. 24-27.

³⁵ b.a., Super-deformed, słowniczek Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/super-deformed> (dostęp: 25 sierpnia 2025).

³⁶ K. Wojdyło, *Alicja w krainie macania*, „Otaku” 2008 (2), s. 28-30.

³⁷ Hoka-no, *Życzenie, którego nie da się spełnić samemu...*, „Otaku” 2008 (4), s. 22-23.

żającym przedstawieniem świata, jest horror, w którym brzydota i karykaturowa groteska potęgują wrażenia z odbioru. Zwrócił na to uwagę recenzent podpisany jako Metz, opisując w następujący sposób jedno ze sztandarowych dzieł tego gatunku – *Uzumaki* spod pióra Junjiego Ito: „[Dzieło to] jest tak paskudne, że po zakończeniu lektury miałem lekkie mdłości. Zabrzmiało to niepochwlebnie, ale to jak najbardziej komplement. [...] Design postaci jest stosunkowo prosty, dzięki czemu doskonale widać zachodzące w nich zmiany. U chorych pojawia się nieobecny wyraz twarzy, a w podkrążonych oczach widać obłęd”³⁸. W swoim końcowym werdykcie Metz pochwalił mangakę za świetne oddanie kreską przygnębiającej, niepokojącej atmosfery. Recenzent Filip Różanek pochwalił także dobry, dynamiczny rysunek brutalnych scen pojedynków w kultowym *Berserku* autorstwa Kentarō Miury, którego stylizyka zawiera w sobie pewne cechy horroru (il. 1)³⁹.

Jednym z zarzutów, jakie w „Otaku” często padają wobec mang *shōjo*, jest częsta obecność jednolicie białego tła. Po raz pierwszy uwagę na to zwrócił Krzysztof Wojdyło, pisząc w recenzji *Shiroi Heya no Futari*: „Tła są wyraźnie zaznaczone, zaś bogate wnętrza szkoły sprawiają, że nie mamy tu zbyt często do czynienia z białymi plamami w drugim panie, tak typowymi dla wielu mang *shōjo*”⁴⁰, pochwalił ją na tle innych podobnych jej pozycji. Swoją opinię podtrzymał w wydanej kilka miesięcy później recenzji mangi *Love my Life*, gdzie zwrócił uwagę na oszczędność w tłach Ebine Yamaji. Oceniał jednak, iż wpisują się one do ogólnej stylistyki – prostej i dość realistycznej, stojącej w kontraście do znanej z przepychu estetyki *shōjo* mangi⁴¹. Temat białego tła w mangach *shōjo* pojawia się w wielu innych recenzjach, nie tylko ze strony Krzysztofa Wojdyły. Przykładowo, znikomą ilość jednolitego tła w mandze „Mars” Iza Górska (ps. Shizuku) uznała za szczególny plus w przypadku serii *shōjo*⁴².

Autorzy recenzji nierzadko zauważają pokoleniowe różnice w stylistyce między mangą współczesną, a tą sprzed kilku dekad. Krzysztof Wojdyło w związku z tym pisał o *Shiroi Heya no Futari*:

Rysunek, z jakim mamy do czynienia w tej mandze, jest bez wątpienia staroświecki. Nie nazwałbym go jednak w żadnym wypadku brzydkim lub niedopracowanym. [...] Treść jest poważna, więc o wstawkach SD

³⁸ Metz, *Zakrecona, zakrecona*, „Otaku” 2012 (1), s. 38-39.

³⁹ Metz, *Mieszając w kotle historii*, „Otaku” 2010 (2), s. 30-31.

⁴⁰ K. Wojdyło, *Dramat w białym pokoju*, „Otaku” 2007 (1), s. 23-24.

⁴¹ K. Wojdyło, „Och, życie, kocham cię nad życie...”, „Otaku” 2007 (3), s. 30-31.

⁴² I. Górska, *Miłość pod opieką Marsa, czyli shōjo też potrafi*, „Otaku” 2009 (2), s. 16-19.

możecie zapomnieć. Wygląd postaci jest typowy dla tamtej epoki, ale ma to, przynajmniej moim zdaniem, swój urok⁴³.

Ten sam recenzent przedstawił nieco mniej przychylną opinię na temat kreski w *Maya's Funeral Procession*. W tej recenzji, napisanej dwa lata później, porównał on oba tytuły. Zwrócił m.in. uwagę na uderzające podobieństwo głównych bohaterek. Recenzji towarzyszy 5 stron mangi, wyróżniających się stosunkowo prostymi tłami, będącymi według Wojdyły normą dla mang z gatunku *yuri*⁴⁴.

W wielu tytułach mangi dla dorosłych odbiorców pojawia się temat nagości. Co do zasady, w mangach intymne części ciał kobiet i mężczyzn są zazwyczaj ukrywane, jednak niektóre z nich epatują obsceniczną nagością. Recenzent określający siebie pseudonimem Mimizez zarzucił nadmiar „golizny” w nasączonym erotyką kryminale *Crying Freeman*, autorstwa Kazuo Koike i Ryoichiego Ikegami. Wiele scen określił wręcz mianem „obrzydliwych” i zwyczajnie niepotrzebnych. Tym bardziej, iż genitalia były – jak się wyraził – „zastępowane przez białe plamy – sugerujące, że japoński penis potrafi odbijać światło niczym dobrej jakości blenda”⁴⁵. Natomiast pozytywnie do ilustracji z nagością odniosła się Anna Maria Sutkowska w mandze *Opowieść panny młodej*. Jak zauważyła autorka recenzji, nagość jest ukazana subtelnie i naturalnie, adekwatnie do fabuły; bliżej ilustracjom do zmysłowego aktu niż nachalnej erotyki.

Inaczej się rzecz ma z programową erotyką serwowaną przez mangę *ecchi*, w której nagość jest wręcz podstawowym elementem wyrazu? Jednym z takich tytułów recenzowanych na łamach „Otaku” był *Monster Musume*. Recenzent, Krzysztof Wojdyło, zwracając uwagę, iż w *ecchi* chodzi przede wszystkim o atrakcję dla oka czytelników, chwalił serię za zaprezentowaną w niej nagość, zwłaszcza w porównaniu do starszych mang tego gatunku oraz za zachowanie pewnych granic pozwalających nie czynić z *Monster Musume* kolejnego *hentai*⁴⁶.

Ascetyczne tła, ograniczenie rastrów i czerni do amplifikującego wydźwięk scen minimum i przedstawienie fizjonomii bliskiej realizmowi często było na łamach „Otaku” bardziej dowartościowywane niż „przesłodzone dziewczynki” z wielkimi oczami i *horror vacui* w tle. Taki jest wydźwięk m.in. recenzji *Dyni z majonezem*⁴⁷ i bardzo podobnie została oceniona prawie dziesięć lat później *Pietà Nanae Haruno*, osadzona w tej samej konwencji *yuri*⁴⁸.

⁴³ K. Wojdyło, *Dramat w białym pokoju*, „Otaku” 2007 (1), s. 23-24.

⁴⁴ K. Wojdyło, *Koszmar minionego lata*, „Otaku” 2009 (1), s. 20-21.

⁴⁵ Mimizez, *Niezwykłe przygody mazgaja na swobodzie*, „Otaku” 2010 (2), s. 14-15.

⁴⁶ K. Wojdyło, *Codziennosc z potworzycami*, „Otaku” 2016 (2), s. 32-35.

⁴⁷ F. Zdarzyński, *Przepis na życie*, „Otaku” 2009 (2), s. 22-23.

⁴⁸ Vanitachi, *Dama z jednorożcem*, „Otaku” 2018 (2), s. 21-23.

Problemem podnoszonym w niektórych recenzjach jest korelacja treści mangi i towarzyszących jej ilustracji. Jedną z mang, w której – zdaniem Jakuba Koleckiego – warstwa wizualna nie odpowiada treściowej, jest *Enigma*. Recenzent pochwalił autora za napisanie dobrze zaplanowanej fabuły, której zwroty akcji nie są z góry przewidziane. W swoim tekście zwrócił jednak uwagę na swoisty dysonans poznawczy, jakiego doznał w trakcie czytania. W jego odczuciu treści mangi nie odpowiada kreska, którą określił mianem „pastelowo-mangowej”, „infantylnej” i „bardzo wydumanej”, która odpycha czytelnika i nie pasuje do przedstawionej historii⁴⁹. Natomiast Anna Maria Sutkowska pozytywnie odniosła się do mangi Naokiego Urasawy, *Pluto*, będącej adaptacją jednego z wątków *Astro Boya* Osamu Tezuki. Zwróciła uwagę na kreatywne kadrowanie i jednocześnie głębokie przesłanie, jakie zostało zawarte w opowiadanej historii⁵⁰. Natomiast niepochlebnie wyraziła się o okładce. Innym, powtarzającym się elementem krytycznych recenzji mang Naokiego Urasawy jest wizualizacja postaci. Wymieniając wady *Pluto* Sutkowska odnosi się do pewnych utartych schematów odnoszących się do mangi: „Dawno wyrosłam z przekonania, że manga to przysłowiowe wielkie oczy, ale alternatywa w postaci wielkich nosów niezupełnie mi odpowiada”⁵¹. W napisanej trzy lata później recenzji *Monstera* nieco szczegółowiej przedstawiła swoje stanowisko, dostrzegając pewne zalety kreski Urasawy. Mianowicie, projekty postaci tym razem oceniła jako odważne, pomysłowe, wyraźnie scharakteryzowane (zahaczające wręcz o karykaturę), gdzie poszczególni bohaterowie są trudni do pomylenia. Tylko jedna postać nie przypadła jej do gustu pod względem przedstawienia na kartach komiksu. Główny antagonistą całej serii, Johan Liebert, nie został według Sutkowskiej narysowany wystarczająco „przystojnie” i „charyzmatycznie” względem tego, jak był widziany oczyma innych postaci⁵². Z kolei w mandze zatytułowanej *Yotsuba!* zwróciła uwagę na to, iż tytułowa bohaterka ze względu na bardzo uproszczoną anatomię nie pasuje do reszty postaci. Nie jest to jednak w oczach recenzentki mankament, wręcz przeciwnie – taka graficzna charakterystyka Yotsuby dobrze wpasowuje się w prostą, sielankową narrację⁵³.

⁴⁹ J. Kolecki, *Igrzyska przetrwania*, „Otaku” 2012 (5), s. 20–21.

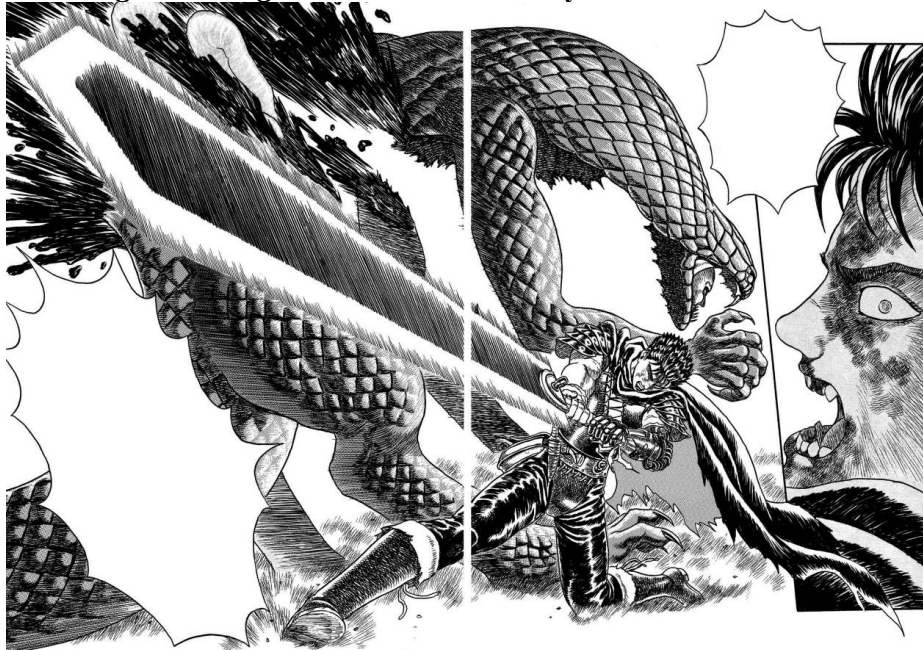
⁵⁰ Vanitachi, *Tezuka nie umiera!*, „Otaku” 2011 (4), s. 24–25.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tejże, *Piękna, bo bestia?*, „Otaku” 2014 (3), s. 34–36.

⁵³ Tejże, *Życie! Jest! Piękne!*, „Otaku” 2018 (2), s. 33–35.

Il. 1. Fragment mangi *Berserk* Kentarō Miury.

Źródło: K. Miura, *Berserk*, tłum. P. Dybala, t. 1, Mierzyn 2014, s. 84-85.

Częścią warstwy wizualnej jest również oprawa edytorska zeszytu/numeru, w tym okładka i jakość druku, a nawet adaptacja mangi na potrzeby polskiej edycji (wlicza się w to np. wymazywanie japońskich słów i onomatopei oraz zastąpienie ich polskimi). Również na te kwestie redakcja „Otaku” zwracała uwagę, chwając staranne wydania mangi, a krytykując niewykończone artystycznie. Zdaniem Vanitachi polskie wydania mang w przeważającej większości prezentują się lepiej od swoich japońskich pierwowzorów, między innymi ze względu na zastosowanie papieru grubego, białego i lepszej jakości oraz obwolut⁵⁴. Recenzentka Katarzyna „Urd” Burda wyraziła się pochlebnie na temat polskiego wydania *BLAME!* Tsutomu Niheia, które wyszło spod szyldu J.P. Fantastica. Zwróciła szczególną uwagę na decyzję o wydaniu tomów w większym formacie B5 oraz dostępność dwóch wersji – w miękkiej i twardej oprawie. W jej opinii powiększony format szczególnie działał na korzyść tej mangi, gdyż dzięki niemu łatwiej można było docenić kunszt artystyczny autora⁵⁵.

⁵⁴ Vanitachi, *Sto lat młodej parze!*, „Otaku” 2014 (1), s. 30-33.

⁵⁵ Urd, *Marzenie, które pożarło człowieka*, „Otaku” 2018 (1), s. 23-26.

6. Wnioski

W toku przeprowadzonych badań udało się zweryfikować oraz częściowo sfalsyfikować przedstawione w części wstępnej hipotezy badawcze. Pierwsza hipoteza, stanowiąca, że w magazynie „Otaku” dominują recenzje tytułów skierowanych do odbiorców płci męskiej w wieku młodym-dojrzałym (jap. *seinen*, tj. w wieku pomiędzy 18 a 30 lat), potwierdziła się. Badanie wykazało, iż w czasopiśmie „Otaku” najwięcej recenzji dotyczyło serii skierowanych do pokolenia młodych Polaków, bardziej wymagających odbiorców niż nastolatki. Dowiedziono, iż 39% wszystkich recenzji opublikowanych w latach 2006–2018 dotyczyła mang należących właśnie do tej grupy docelowej. Świadectwem tego stały się zarówno prezentowane treści, gatunki, jak i język wizualny. Wykazano również, że zainteresowanie redaktorów „Otaku” mangami przeznaczonymi dla każdej z czterech wymienionych grup docelowych jest zdywersyfikowane. Ujawniono dysproporcję pomiędzy ilością recenzji mang skierowanych do mężczyzn (chłopców) a tych, których odbiorczyniami miały być głównie kobiety (dziewczeta). Próbując wyjaśnić owo zjawisko należy zauważyć, że ich przyczynami mogą być preferencje zarówno wśród recenzentów, jak i czytelników oraz prawdopodobna dysproporcja między odsetkiem mężczyzn i kobiet sięgających po „Otaku”.

Druga hipoteza, zakładająca, iż w magazynie „Otaku” przeważają recenzje mang z gatunków rozrywkowych (komediowych, w nurcie akcji) i romantyczno-erotycznych, w większości się potwierdziła. Badanie dowiodło dominację trzech gatunków: komedia (70 recenzowanych tytułów), romans (53 tytuły) i akcja (42 tytuły). Tymczasem recenzji mang mających *stricte* charakter erotyczny (należących do gatunku *ecchi*) było zaledwie siedem. W toku badań wykazano jednak pewne zainteresowanie redakcji „Otaku” tytułami poruszającymi wątki LGBTQ w kontekście romantycznym i erotycznym. Mangi z gatunków *yaoi* i *yuri*, a także *shōnen-ai* i *shōjo-ai* zostały bowiem recenzowane łącznie 23 razy.

Trzecia ze sformułowanych hipotez, stanowiąca, iż dla redakcji magazynu „Otaku” jakość i wygląd mangi ma pierwszorzędne znaczenie, znalazła częściowe potwierdzenie. W toku przeprowadzonych badań wykazano, że redakcja czasopisma nie stawia warstwy wizualnej recenzowanych mang na pierwszym miejscu; niemniej jej nie ignoruje. Według recenzentów „Otaku” dobra kreska nie musi być z założenia „ładna”. Jednym gatunków mangi, który wyróżnia się niepokojącym, wręcz odrażającym przedstawieniem świata, jest horror, w którym brzydota i karykaturalna groteska potęgują wrażenia z odbioru. Posłużwszy się przykładami języka wizualnego mangi omawianymi w recenzjach, takimi jak: design i ekspresja postaci, złożoność drugiego planu, kadrowanie, dynamika i ogólna estetyka mangi, zaprezentowano stanowi-

sko redaktorów, wedle którego najistotniejszą cechą warstwy wizualnej mangi jest jej spójność z przedstawioną treścią i podejmowaną tematyką, co pozytywnie przekłada się na odbiór całości. Ascetyczne tła, ograniczenie rastrów i czerni do amplifikującego wydźwięk scen minimum i przedstawienie fizjonomii bliskiej realizmowi często było na łamach „Otaku” bardziej dowartościowywane niż „prześludzone dziewczynki” z wielkimi oczami i *horror vacui* w tle. Zwrócono również uwagę na preferencje recenzentów odnośnie aspektów samego wydania mangi: grubości papieru, jakości druku, czy stosowania obwolut i twardej oprawy.

* * *

Magazyn poświęcony mandze „Otaku” można określić jako swoistą „kapsułę czasu”. Zawarte w nim opinie odzwierciedlają, w jaki sposób manga była postrzegana przez jej fanów w Polsce w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku, i jakie zmiany zachodziły w jej odbiorze. Podstawowym celem niniejszego opracowania była analiza jej recepcji w Polsce na podstawie recenzji tekstów zawartych w magazynie „Otaku”. Recenzje publikowane na łamach tego najdłużej ukazującego się w Polsce magazynu poświęconego mandze są miarodajne, dobrze uargumentowane i pisane przez znawców. Analiza objęła zasadniczo mangi wydawane w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku, tj. w okresie odpowiadającym w przybliżeniu czasowi wydawania magazynu „Otaku” (2006–2018). Był to schyłkowy etap rozkwitu polskiego fandomu, który można powiązać z zakończeniem aktywnej działalności pierwszego pokolenia polskich fanów mangi.

W trakcie badań – oprócz wykorzystania tradycyjnych materiałów źródłowych oraz literatury przedmiotu – zapoznano się z wywiadami z czołowymi działaczami polskiego fandomu, a także – wyjątkowo – z nieformalnymi dokumentami wytwarzanymi przez fanów (np. tzw. fanziny lub informatory konwentowe). Dzięki zastosowanej metodzie analizy zawartości (przede wszystkim tekstów recenzji zamieszczonych w czasopiśmie w różnych latach) udało się udokumentować – ilościowo i jakościowo – w jaki sposób redaktorzy „Otaku” przytaczają, oceniają i rekomendują ukazującą się na naszym rynku wydawniczym mangę, co w ostatecznym rozrachunku stanowi bezpośrednie przełożenie i odzwierciedlenie jej recepcji w polskim środowisku fanowskim.

Praca została napisana przez fana i jednocześnie twórcę-amatora mangi. Twórcze zaangażowanie w mangę niewątpliwie dodaje zapału i energii do przeprowadzenia badań i napisania pracy. Jednakże rodzi też oczywiste pytanie o ryzyko subiektywności niektórych stanowisk i poglądów. Autor jest świadomy, że w takim położeniu musiał podejść do badania nie z pozycji fana, ale obserwatora maksymalnie zdystansowanego do przedmiotu swoich

badan – stąd przyjęta optyka badawcza, starająca się z zewnątrz opowiedzieć fanowską rzeczywistość. Musiała ona zostać skonfrontowana z nabytymi *a priori* umiejętnościami i poglądami, a nawet stereotypami, by móc chłodno spojrzeć na odbiór mangi w naszym kraju. Niemniej, autor ma nadzieję, że mogąca pojawić się w przedstawionych analizach i ocenach odrobina subiektywizmu nie przesłoni P.T. Czytelnikowi rzetelności przedstawionych wyników badań.

Na zakończenie warto podkreślić, iż spośród różnych typów i rodzajów kultury Dalekiego Wschodu japońska manga stała się jednym z najbardziej rozpoznawalnych symboli kultury azjatyckiej. Do Polski manga wraz z całą japońską popkulturą trafiła w drugiej połowie lat 90. XX wieku wraz z upadkiem PRL-owskiego *ancien régime'u*. Ważną rolę w jej popularyzacji w naszym kraju odegrał serial animowany *Czarodziejka z Księżyca*, oparty na komiksie Naoko Takeuchi. Polska opinia publiczna nie od razu jednak przyjęła mangę z bezwarunkowym zachwytem. Wiązało się to przede wszystkim z ugruntowaną w polskiej świadomości ambiwalentną oceną komiksu jako medium kultury wizualnej oraz ze stereotypowym podejściem do kultury japońskiej, jako egzotycznej, mentalnie niezrozumiałej, a także miejscami obsceniczej. Pomimo tych zastrzeżeń manga zdołała zadomowić się na naszym rynku wydawniczym i zdobyć licznych fanów, dla których stanowi do dziś atrakcyjną alternatywę wobec zbanalizowanej amerykańskiej popkultury.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Godwod J., *Wstępniak*, „Otaku” 2008 (2), s. 3.
Godwod J., *Wstępniak*, „Otaku” 2008 (4), s. 3.
Godwod J., *Wstępniak*, „Otaku” 2014 (3), s. 4.
Górska I., *Miłość pod opieką Marsa, czyli shōjo też potrafi*, „Otaku” 2009 (2), s. 16-19.
Hoka-no, *Życzenie, którego nie da się spełnić samemu...*, „Otaku” 2008 (4), s. 22-23.
KołECKI J., *Igrzyska przetrwania*, „Otaku” 2012 (5), s. 20-21.
Metz, *Mieszkając w kotle historii*, „Otaku” 2010 (2), s. 30-31.
Metz, *Zakręcona, zakręcona*, „Otaku” 2012 (1), s. 38-39.
Mimizu, *Hiroszima*, „Otaku” 2007 (1), s. 26-27.
Mimizu, *Niezwykłe przygody mazgaja na swobodzie*, „Otaku” 2010 (2), s. 14-15.
Rózanek K., *Kroniki Czarnego Szermierza*, „Otaku” 2015 (1), s. 22-24.
Urd, *Marzenie, które pożarło człowieka*, „Otaku” 2018 (1), s. 23-26.

- Vanitachi, *Dama z jednorożcem*, „Otaku” 2018 (2), s. 21-23.
- Vanitachi, *Japonia powinna zostać zniszczona*, „Otaku” 2010 (5), s. 35-37.
- Vanitachi, *Lew, walkiria i wychodzenie z szafy*, „Otaku” 2018 (2), s. 30-32.
- Vanitachi, *Opowieść młodego barbarzyńcy*, „Otaku” 2017 (2), s. 32-35.
- Vanitachi, *Piękna, bo bestia?*, „Otaku” 2014 (3), s. 34-36.
- Vanitachi, *Sto lat młodej parze!*, „Otaku” 2014 (1), s. 30-33.
- Vanitachi, *Tezuka nie umiera!*, „Otaku” 2011 (4), s. 24-25.
- Vanitachi, *Życie! Jest! Piękne!*, „Otaku” 2018 (2), s. 33-35.
- Wojdyło K., *„Och, życie, kocham cię nad życie...”*, „Otaku” 2007 (3), s. 30-31.
- Wojdyło K., *Alicja w krainie macania*, „Otaku” 2008 (2), s. 28-30.
- Wojdyło K., *Codziennosc z potworzycami*, „Otaku” 2016 (2), s. 32-35.
- Wojdyło K., *Dramat w białym pokoju*, „Otaku” 2007 (1), s. 23-24
- Wojdyło K., *Kosmiczny superheros*, „Otaku” 2010 (4), s. 18–19.
- Wojdyło K., *Koszmar minionego lata*, „Otaku” 2009 (1), s. 20-21.
- Wojdyło K., *Mangowy wybielacz*, „Otaku” 2011 (7), s. 24-27.
- Wojdyło K., *Pracoholizm ponad wszystko*, „Otaku” 2007 (6), s. 32-33.
- Wojdyło K., *Recenzje: Kyaa! #1*, https://anime.com.pl/Kyaa%21_%231,text,read,108.html (dostęp: 8 lutego 2025).
- Wojdyło K., *Wywiad z Janem „Yankiem” Godwodem*, Tanuki.pl, <https://czytelnia.tanuki.pl/lista/pokaz.php/2127/0/> (dostęp: 11 lutego 2025).
- Zdarzyński F., *Przepis na życie*, „Otaku” 2009 (2), s. 22-23.

LITERATURA PRZEDMIOTU

- Bochniarz M., *Wojny otaku. Manga i anime w środowisku fandomu*, „Czas Kultury” 2014 (2), s. 60-65.
- Burdzik T., *Hentai – erotyka z mangi i anime*, [w:] „Kultura i Edukacja” 2014 (3), s. 340-353.
- Loska K., *Poetyka filmu japońskiego*, Tom 1, Kraków 2009.
- Materne A., *Fenomen mangi i anime w środowisku młodzieżowym*, Kraków 2019.
- Ostrowska M., *Problemy rynku mangi w Polsce*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013 (6/10), s. 69-88, <http://wydawnictwoumk.pl/czasopisma/index.php/TSB/article/view/886> (dostęp: 29 grudnia 2024).
- Pineda R. A., *Shueisha Launches Free Global MANGA Plus Service*, Anime News Network, <https://www.animenewsnetwork.com/news/2019-01-27/shueisha-launches-free-global-manga-plus-service/.142634> (dostęp: 28 grudnia 2024).
- Rudnik J., *Animowane soft porno z Japonii. Jak przedstawione są kobiece postacie w ecchi?*, <https://www.researchgate.net/profile/Joanna->

- Mientus/publication/369551075_Animowane_soft_porno_z_Japonii_Jak_przedstawione_sa_kobiece_postacie_w_ecchi/links/6421b6c792cfd54f84331ffd/Animowane-soft-porno-z-Japonii-Jak-przedstawione-sa-kobiece-postacie-w-ecchi.pdf (dostęp: 14 sierpnia 2025).
- Zaremba K., *Zarys historii mangi*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej” 2015 (7), s. 159-173.
- Zaremba-Penk J., *Ikonaografia mangi. Wpływy tradycji rodzimej i zachodnich twórców na wybranych japońskich artystów mangowych*, Bydgoszcz 2019.
- Żarnowska K., *Magical girls: dziewczęta ratują świat, czyli o japońskich superbohaterkach*, w: *Superbohater - mitologia współczesności?: materiały z konferencji naukowej 19-20 maja 2012*, red. M. Błaszowska, M. Godawa, K. Kleczkowska, A. Kuchta, P. Pawlak, M. Wąsowicz, Kraków 2012, s. 52-58.

LITERATURA POMOCNICZA

- b.a., *Super-deformed*, słownik Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/super-deformed> (dostęp: 25 sierpnia 2025).
- b.a., *Dansei*, Słownik jisho.org, <https://jisho.org/search/dansei> (dostęp: 12 sierpnia 2025).
- b.a., *Harem*, Słownik Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/harem> (dostęp: 14 sierpnia 2025).
- b.a., *Isekai*, Słownik Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/isekai> (dostęp: 12 sierpnia 2025).
- b.a., *Mech*, słownik Tanuki <https://tanuki.pl/slownik/haslo/mech> (dostęp: 14 sierpnia 2025).
- b.a., *Slash*, słownik Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/slash> (dostęp: 12 sierpnia 2025).
- b.a., *Yonkoma*, słownik Tanuki, <https://tanuki.pl/slownik/haslo/yonkoma> (dostęp 24 sierpnia 2025)
- Czubkowska S., *Japońska Zaraza, czyli jak zbudowaliśmy drugą Japonię*, „Przekrój” 2007 (36/3246), s. 60-64.
- Klepka R., *Analiza zawartości mediów. Dlaczego i do czego można ją wykorzystać w nauce o bezpieczeństwie i polityce?*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Securitate et Educatione Civili” 2016 (4), s. 32-41.
- Miura K., *Berserk*, tłum. P. Dybała, t. 1, Mierzyn 2014.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983.

RYSZARD ROSA¹

Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Formacje umundurowane w Rzeczypospolitej Polskiej. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i empirycznym*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]

Review: Fr. Sławomir Bylina, *Uniformed Forces in the Republic of Poland: An Axio-Normative Study in Theoretical and Empirical Contexts*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]

Recenzowane studium teoretyczno-empiryczne wpisuje się dobrze w najnowsze badania nad bezpieczeństwem w jego szerokim rozumieniu i zasługuje na uznanie ze względu na zawarte w nim istotne wartości teoretyczne, metodologiczne, aksjologiczne i prakseologiczne. Bezpieczeństwo nabiera szczególnego znaczenia obecnie, w złożonej i niezwykle dynamicznej rzeczywistości XXI wieku i dlatego uznane zostało za podstawową wartość i potrzebę każdego człowieka i społeczeństwa. Stwierdzenie to znajduje swój wyraz w bogatej literaturze przedmiotu z dziedziny filozofii, socjologii, nauk humanistycznych i społecznych. W obrębie tych ostatnich mieszczą się badania realizowane w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie, w ramach których sytuuje się również recenzowane studium naukowe.

Podejmując kwestię miejsca i roli formacji umundurowanych w Rzeczypospolitej Polskiej w ujęciu teoretycznym i empirycznym Autor wypełnia swoistą lukę istniejącą w dotychczasowej literaturze na temat bezpieczeństwa

¹ Prof. dr hab. Ryszard Rosa, Uniwersytet w Siedlcach.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

personalnego i strukturalnego. Czyni to w sposób dojrzały, pogłębiony, w wielu miejscach oryginalny, uwzględniający stałe poszerzanie się podmiotowego i przedmiotowego zakresu oraz charakteru bezpieczeństwa, co już uzasadnia potrzebę opublikowania recenzowanego dzieła w Wydawnictwie Difin.

Na uznanie zasługuje sam temat i problematyka studium, w których przedstawiono szczególną rolę formacji umundurowanych w zapewnieniu i ochronie bezpieczeństwa narodowego Polski i Polaków w wymiarach regionalnym, krajowym i globalnym. Stwierdzam, że treść omawianego studium odpowiada w pełni tematowi, jest zgodna z celami, problemami i hipotezami badawczymi.

Pozytywnie oceniam stronę metodologiczną. Jako prekursor filozofii bezpieczeństwa pragnę podkreślić odwołanie się do filozofii (zwłaszcza do rozwijanej do połowy lat 90. XX wieku filozofii bezpieczeństwa, s. 8), co umożliwiło Autorowi poszerzenie przedmiotu dotychczasowych badań m.in. o ważny wymiar aksjologiczny i prakseologiczny. Pozwoliło również na rzeczowe i rzetelne przedstawienie filozoficznych fundamentów bezpieczeństwa w odniesieniu do formacji mundurowych (rozdział 1), opracowanie „aksjonormatywnego modelu bezpieczeństwa” (m.in. rozdział 5), a także odniesienie się do najważniejszych kwestii etyczno-moralnych (rozdział 4).

Na uznanie zasługuje ponadto: obecna w naukach o bezpieczeństwie podejścia: inter- i transdyscyplinarne; dialektyczne potraktowanie teoretycznych i empirycznych, a w tym drugim – metod ilościowych i jakościowych; określenie i uzasadnienie tematu, celów, problemów i hipotez badawczych. W rezultacie powstało interesujące „studium teoretyczno-empiryczne”, wolne zarówno od oderwanego od rzeczywistości nadmiernego „teoretyzowania”, jak i „płaskiego empiryzmu”.

Za opublikowaniem recenzowanego dzieła w wydawnictwie naukowym przemawiają głównie jego walory merytoryczne.

Na podstawie bogatych źródeł i reprezentatywnej literatury przedmiotu Sławomir Bylina całościowo charakterystykę formacji mundurowych w Polsce i ich rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa Polski i Polaków. Dokonał również wnikliwej analizy najważniejszych dokumentów normatywnych regulujących działanie tych formacji, ich współpracę i współdziałanie w kraju i w skali międzynarodowej, w stanie pokoju, stanie zagrożeń i wojny, z uwzględnieniem wyzwań, zagrożeń, ale i szans.

W części drugiej na uwagę zasługują treści dotyczące indywidualnego, wspólnotowego i instytucjonalnego wymiaru podmiotu, jakim są formacje mundurowe, uwzględniające (ważne choćby ze względu na temat rozprawy) istotne wartości takie jak: godność człowieka i jego prawa, dobro wspólne czy sprawiedliwość społeczna.

Zgodnie z przyjętymi założeniami i kompetencjami te i inne kwestie ukazano w perspektywach: ontologicznej, epistemologicznej, aksjologicznej i prakseologicznej formułując interesujące wnioski i propozycje dotyczące doskonalenia tak teorii, jak i praktyki działania analizowanych formacji. Jest to w mojej ocenie pierwsze, wręcz pionierskie całościowe i dynamiczne ujęcie tej problematyki, stanowiące wartość samą w sobie i zarazem dobrą podstawę dla dalszych badań, na co wskazuje sam Autor we wnioskach i propozycjach kończących poszczególne rozdziały i całość pracy. Własne propozycje w tym względzie przekażę Autorowi w trakcie spotkań naukowych, w których wspólnie uczestniczymy.

Zachęcam Autora do kontynuowania dotychczasowych badań, integrowanie środowisk związanych z naukami o bezpieczeństwie wokół ważnych problemów badawczych. Realizacji tych zadań mogą służyć m.in. działania w licznych gremiach opiniotwórczych i decyzyjnych, oraz udział w programach badawczych i konferencjach naukowych w których Sławomir Bylina pełni ważne funkcje.

Za logicznie uzasadnioną i spójną wewnętrznie uznaję strukturę recenzowanego dzieła, obejmującą: Wstęp, część pierwszą teoretyczną (a w jej ramach 5 rozdziałów), część drugą – empiryczną (4 rozdziały), zakończenie, wykaz źródeł i literatury, indeks osobowy oraz wykaz tabel, rysunków i wykresów.

Generalnie dobrze oceniam język i styl studium. Pewne uwagi i propozycje (do dyskusji) dotyczące m.in. potrzeby auto adiustacji, poczyniłem na marginesie maszynopisu.

Jestem pod wrażeniem bogatej i reprezentacyjnej literatury wykorzystanej w trakcie przygotowania studium do druku. Obejmuje ona wiele ważnych pozycji z filozofii, socjologii, politologii i nauk o bezpieczeństwie; duża ich część stanowi pozycje w językach obcych. Na szczególne uznanie zasługują liczne dokumenty normujące strukturę, cele i zadania formacji umundurowanych. Analiza tych dokumentów to iście benedyktyńska praca.

Na zakończenie recenzji pragnę stwierdzić, że wskazane wyżej wartości recenzowanego studium nie byłyby możliwe bez osoby (i osobowości) Autora, jego głębokiej wiedzy i doświadczenia zdobytego w czasie pracy w uczelniach wyższych, w służbach mundurowych itp. To one powodują, że Książdź Profesor Sławomir Bylina jest uznanym autorytetem nie tylko w środowiskach związanych z naukami o bezpieczeństwie i z kształceniem studentów, ale także w całym środowisku naukowym. Jest On autorem licznych wartościowych prac naukowych, ekspertyz i programów badawczych co niewątpliwie rzutuje na treść i charakter studium przygotowanego do publikacji.

Wniosek końcowy

Recenzowane studium autorstwa ks. prof. Sławomira Byliny ze względu na ukazane wyżej wartości metodologiczne, merytoryczne, aksjologiczne i prakseologiczne spełnia wymogi stawiane przed pracami naukowymi i sytuuje się jednoznacznie w naukach o bezpieczeństwie. Dlatego w pełni zasługuje na opublikowanie w znanym i cenionym Wydawnictwie Difin oraz szerokie spopularyzowanie nie tylko w służbach mundurowych, ale także wśród studentów na kierunkach bezpieczeństwa, wśród wykładowców i badaczy tego niezwykle ważnego fenomenu. Publikacja Sławomira Byliny stanowić może ważny bodziec w dążeniu do integracji społeczno-antropologicznych i etycznych badań nad człowiekiem, społeczeństwem i samym bezpieczeństwem, jak i dla działań praktycznych zmierzających do realizacji tego szczytnego celu.

JANUSZ MARIĄŃSKI ¹

Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Formacje umundurowane w Rzeczypospolitej Polskiej. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i empirycznym*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]

Review: Fr. Sławomir Bylina, *Uniformed Forces in the Republic of Poland: An Axio-Normative Study in Theoretical and Empirical Contexts*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-500-3]

Formacje umundurowane w Rzeczypospolitej Polskiej to podstawowy element systemu bezpieczeństwa narodowego (państwa), które za podstawę swojej służby wybierają ochronę niepodległości państwa i zapewnienie bezpieczeństwa obywateli. Tematyka poruszana w recenzowanym studium aksjonormatywnym jest przedmiotem badań nauk o bezpieczeństwie i wpisuje się w zakres instytucjonalnego podejścia do zagadnienia bezpieczeństwa narodowego (państwa). W tym celu Sławomir Bylina podjął niełatwe, ale bardzo dobrze wykonane zadanie, oceny służb mundurowych w Polsce w kontekście założeń aksjonormatywnych, zawartych w ustawach normatywnych o służbach mundurowych, jak i w kodeksach etycznych wskazujących na odniesienie do wielu zachowań mundurowych w Polsce.

Studium aksjonormatywne składa się z dwóch części: teoretycznej i empirycznej, co w sumie obejmuje dziewięć rozdziałów. Każdy rozdział zawiera założenia i szczegółowe analizy teoretyczne oraz wnioski, co w klarowny sposób prowadzi czytelnika po przyjętych przez Autora założeniach teore-

¹ Prof. dr hab. Janusz Mariański, Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie, ORCID: 0000-0002-0620-8000.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

tycznych. Pierwsza część teoretyczna rozpoczyna się omówieniem wymiarów filozoficznych bezpieczeństwa w kontekście służb mundurowych i w interesujący sposób zestawia ustawy zasadnicze służb mundurowych z ontologicznym, epistemologicznym, aksjologicznym i metodologicznym aspektem wartości i terminów, w ramach tworzenia bezpieczeństwa podmiotu w służbach mundurowych. Podobne zestawienie do podstawowych ustaw o służbach mundurowych zostało ukazane w rozdziale trzecim w kontekście współpracy i współdziałania; w rozdziale czwartym w kontekście etyczno-moralnym oraz w rozdziale piątym prakseologicznym ujęcia bezpieczeństwa podmiotu w służbach mundurowych w kontekście skuteczności i prognozy.

Postawy prawne omawianych instytucji państwowych ukazane są w rozdziale drugim na temat organizacji i uwarunkowań prawnych służb mundurowych w Polsce. W każdej formacji mundurowanej przypisano cele, zadania, odniesienia prawne i strukturalne. Powyższa część studium jest elementem do stworzenia – jak określa Sławomir Bylina – głównego celu aksjonormatywnego modelu bezpieczeństwa podmiotu służb mundurowych. Jak można dostrzec, metodycznie wprowadza to w tematykę kolejnego rozdziału na temat współpracy omawianych służb, co jest przedmiotem szczegółowych analiz w trzecim rozdziale. Interesującym elementem tej części studium jest ukazanie wymiaru aksjonormatywnego w kategoriach i stanach zagrożeń bezpieczeństwa narodowego (państwa), w kontekście szansy, ryzyka, zagrożeń oraz wyzwań i oczekiwań, jakie stoją przed służbami mundurowymi w Polsce.

W rozdziale piątym Autor – oprócz zasygnalizowanych wcześniej aktów prawnych – dokonał także analizy stanu kodeksów etycznych w służbach mundurowych, co jest kolejnym krokiem do tworzenia wspomnianego modelu. Ukazanie tego modelu ma miejsce w kolejnym rozdziale, który oprócz ujęcia prakseologicznego, wskazuje na elementarny wymiar, ułożonego w logiczny proces aksjonormatywnego modelu bezpieczeństwa podmiotu służb mundurowych.

W drugiej części studium z nauk o bezpieczeństwie Sławomir Bylina – w oparciu o wyniki badań empirycznych – dokonuje weryfikacji aksjonormatywnego modelu bezpieczeństwa podmiotu służb mundurowych. Czyni to w ujęciu wartości indywidualnych, wspólnotowych i instytucjonalnych oraz w oparciu o trzy wymiary: godności podmiotu bezpieczeństwa, idei dobra wspólnego oraz istoty sprawiedliwości społecznej.

W latach 2024-2025 Sławomir Bylina przeprowadził bardzo obszerne badania empiryczne w kilku województwach, w formie bezpośredniego kontaktu z żołnierzami stacjonującymi w wybranych jednostkach wojskowych, techniką badawczą PAPI (badania ilościowe obejmujące 1608 osób). Dodatkowo Autor przeprowadził badania jakościowe w formie wywiadu ustrukturalizo-

wanego wśród 148 osób we wszystkich formacjach mundurowych. Jednoznaczne dookreślenie kluczowych pojęć, precyzyjne wyłożenie celu badań empirycznych, jednoznaczne przedłożenie hipotez badawczych, precyzyjne posługiwanie się metodami statystycznymi, stanowią dowód dobrego opanowania warsztatu badawczego socjologii bezpieczeństwa.

Dobór populacji badawczej oraz wielkość próby badawczej pozwala wyciągnąć wnioski natury ogólnej. Ponadto postępowanie badawcze, warsztat metodologiczny prowadzonych badań empirycznych oraz niezwykła dbałość o przedstawienie wyników z badań empirycznych, pozwala wysoko ocenić wartość naukową opracowania. Z tego powodu, precyzji i dokładności w przedstawianiu wyników badań empirycznych oraz wrażliwości badacza na ingerencje zmiennych zarówno pokoleń wstępujących, jak i zstępujących, a więc kategorii społecznej osób przynależnych od różnych grup wiekowych. Należy podkreślić, że recenzowane opracowanie ma jasną i klarowną strukturę. Pomaga to czytelnikowi, a nie utrudnia, śledzenie prowadzonych przez Autora wywodów. Świadczy to także o tym, że panuje on nad zgłębianą materią, że podjęte zagadnienia „nie wymykają mu się z rąk”, ale pozostają pod jego kontrolą. Wykazał się także szerokim odczytaniem w literaturze przedmiotu, co potrafił wykorzystać eksponując wiele wątków, a nawet drobnych niuansów.

W naukach o bezpieczeństwie w Polsce brakowało tak reprezentatywnych i kompleksowych badań empirycznych nad stanem etyczno-moralnym wszystkich służb mundurowych w naszym kraju. Z pełnym przekonaniem rekomenduję do druku książkę Sławomira Byliny pt. „Formacje mundurowe w Rzeczypospolitej Polskiej. Aksjonormatywne studium w kontekście teoretycznym i empirycznym”, w wydawnictwie naukowym.

MAREK INGLOT¹

Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku*,
Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162.
[ISBN 978-83-8270-479-2]

Review: Ks. Sławomir Bylina, *Pillars of Peace and Armed Conflicts of the 21st Century*,
Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162.
[ISBN 978-83-8270-479-2]

Konflikty zbrojne we współczesnej rzeczywistości są, niestety, bardzo aktualnym zjawiskiem, decydującym o losach tak poszczególnych osób jak i całych narodów. Nie można ich ignorować czy podchodzić do nich obojętnie. Należy do obowiązku ludzkiej wspólnoty zająć wobec nich zdecydowane stanowisko. A to w różnych wymiarach: zarówno w sferze bezpieczeństwa każdego człowieka, jak również w umiejętnym wyciąganiu (i wskazywaniu) wniosków z wydarzeń dziejowych na przyszłość. Wojny prowadzone są od początku ludzkości i związane były w przeszłości z takimi elementami jak konieczność przetrwania i potrzeba ekspansji nawet w imię (pojmowanych jako szczytne) ideałów i obiektywnych potrzeb. Kolejne wieki pokazują, niestety, inną formę i motywację niczym nie usprawiedliwioną (!) – wywoływania konfliktów zbrojnych/wojen: w celu powiększania terytorium wpływu, czy zdobywania kolejnych stopni szeroko rozumianej władzy.

¹ Prof. dr hab. Marek Inglot, Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie, ORCID: 0000-0002-0184-514X.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Publikacja autorstwa Sławomira Byliny *Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku*, to interesujące i ważne opracowanie naukowe, które porusza kwestie współczesnych konfliktów zbrojnych na przykładzie wojny w Syrii i Ukrainie. Ukazuje kontekst genezy danego konfliktu, rozszerzając o spojrzenie nań z punktu widzenia nauczania i działań Stolicy Apostolskiej.

Praca składa się z dwóch części omawiających kwestie teoretyczne rozumienia pokoju i konfliktów zbrojnych, oraz studium przypadku z podziałem na dwie wojny: w Syrii i Ukrainie. W czterech rozdziałach pracy w jasny i zrozumiały sposób Autor wskazał na różne etapy w próbie zrozumienia aktualnej rzeczywistości.

Pierwszy rozdział pierwszej części, zatytułowany *Filary pokoju z perspektywy Stolicy Apostolskiej*, stanowi omówienie ogólnej wizji nauczania Kościoła katolickiego w kwestii wojen na przełomie XX i XXI wieku. W dalszej kolejności Autor omawia cztery filary pokoju, które określa jako wartości i skupia uwagę na takich wartościach wskazywanych przez kolejnych papieży jak na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności. Dzięki jasnemu ukazaniu treści, także w postaci tabel, w przejrzysty sposób poznajemy formy, poprzez które kolejni papieże uświadamiali współczesne społeczeństwo w kwestii dążeń pokojowych.

Drugi rozdział pt. *Konflikty zbrojne XXI wieku w skondensowany sposób* ukazuje poszczególne etapy zrozumienia istoty konfliktu zbrojnego. Począwszy od umiejętności rozróżnienia konfliktu zbrojnego od wojny, Autor próbuje wskazać typologię konfliktów zbrojnych. Kolejne etapy syntetycznego ukazywania konfliktów zbrojnych w kwestii ich genezy, przebiegu i skutków, oraz ukazania środowiska konfliktów zbrojnych z podziałem na lokalne, regionalne i globalne wskazuje na prawidłowe umiejscowienie ich w czasie i przestrzeni prowadzonych wojen.

Druga część pracy omawia współczesne konflikty zbrojne prowadzone w Syrii i Ukrainie. W podobnej sobie strukturze dwa rozdziały przedstawiają przyczyny powstania konfliktu zbrojnego, które poprzez manifestacje ludności, oraz reakcję władz doprowadziły do toczących się do dnia dzisiejszego wojen. Interesującym elementem ukazany przez Autora jest wskazanie na reakcje państw, w tym Stolicy Apostolskiej, oraz organizacji międzynarodowych wobec toczących się konfliktów. Ukazanie etapów i procesów w prowadzonych działaniach międzynarodowych stanowi próbę właściwego rozumienia istoty konfliktów zbrojnych w ogóle. Takie ujęcie i próba usystematy-

zowania reakcji przedstawicieli decydentów na świecie stanowi nieuniknione i ważne zaproszenie" do wyciągania wniosków i zadań na przyszłość.

Ważnym aspektem tej części pracy jest zwrócenie uwagi na kwestie społeczne i ich konsekwencje w konfliktach zbrojnych, które dostrzegają największych poszkodowanych prowadzonych wojen: ludność cywilną. Troskę o najbardziej poszkodowanych wykazują szczególnie instytucje międzynarodowe oraz państwa takie jak Watykan, prowadząc na szeroką skalę akcje humanitarne. Oczywiście procesy dyplomatyczne stanowią również ważną rolę w ochronie ludności, na co wskazuje Autor, których celem jest troska o człowieka i o jego los. Jedynie ochrona ludności poprzez działania pokojowe, stanowienie prawa w oparciu o wartości reprezentowane przez wszystkie grupy społeczne, może doprowadzić do sprawiedliwości społecznej.

Ważnym i nowatorskim ujęciem procesu badawczego Sławomira Byliny jest zestawienie nauczania poszczególnych papieży zarówno w kwestii filarów pokoju, jak i odniesienia się do poszczególnych etapów omawianych konfliktów zbrojnych. Przypominanie o nieustannym apelu, reakcjach Stolicy Apostolskiej wobec zaprzestania prowadzenia wojen, ale i przed ich rozpoczęciem, jest zasadniczym zadaniem, ale i obowiązkiem Nauczycielskiego Urzędu Kościoła katolickiego (*Magisterium Ecclesiae*).

Jak dowiadujemy się z zapowiedzi Autora, niniejsze opracowanie, które oceniam pozytywnie i rekomenduję wydanie go drukiem jest pierwszą propozycją serii wydawniczej „Pokój a konflikty zbrojne XXI wieku”. Wyrażam nadzieję, że kolejne opracowania będą również stanowić inspirację naukową i dydaktyczną dla Autora w jego kolejnych etapach rozwoju naukowego, i nie tylko dla Autora, lecz także – do czego szczerze zachęcam – dla innych badaczy.

DARIUSZ KOWALCZYK¹

Recenzja: Ks. Sławomir Bylina, *Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162. [ISBN 978-83-8270-479-2]

Review: Ks. Sławomir Bylina, *Pillars of Peace and Armed Conflicts of the 21st Century*, Wydawnictwo naukowe DIFIN, Warszawa 2025. ss. 162. [ISBN 978-83-8270-479-2]

Monografia autorstwa Sławomira Byliny pt. „Filary pokoju a konflikty zbrojne XXI wieku” stanowi próbę połączenia katolickiej nauki społecznej ze współczesną refleksją nad konfliktami zbrojnymi i praktyką dyplomacji humanitarnej. Praca wpisuje się w nurt badań interdyscyplinarnych, sytuując się na pograniczu teologii moralnej, nauk o bezpieczeństwie, polemologii oraz stosunków międzynarodowych. Autor podjął się zadania zarówno teoretycznego, poprzez systematyzację papieskiego nauczania o pokoju, jak i praktycznego, analizując konkretne działania Stolicy Apostolskiej w kontekście dwóch najważniejszych współczesnych konfliktów zbrojnych: wojny w Syrii i agresji Rosji na Ukrainę.

Praca jest zamierzona jako pierwszy tom szerszej serii wydawniczej „Pokój a konflikty zbrojne XXI w.” i już w zamyśle stanowi materiał dydaktyczny dla studentów nauk o bezpieczeństwie, stosunków międzynarodowych oraz teologii. A zatem oscyluje między monografią naukową a podręcznikiem.

¹ Prof. dr hab. Dariusz Kowalczyk, Papieski Uniwersytet Gregoriański w Rzymie, ORCID: 0000-0002-6469-2443.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Centralnym zagadnieniem badawczym monografii jest koncepcja „czterech filarów pokoju”: prawdy, sprawiedliwości, miłości i wolności, sformułowana przez papieża Jana XXIII w encyklice „*Pacem in terris*” (1963) i rozwijana przez kolejnych papieży XX i XXI wieku. Autor stawia sobie za cel nie tylko przedstawienie ewolucji tej koncepcji w nauczaniu Magisterium Kościoła katolickiego, ale także zbadanie jej praktycznych implikacji w działaniach dyplomacji watykańskiej wobec współczesnych konfliktów zbrojnych.

Istotnym walorem pracy jest przyjęcie podejście historyczno-systematycznego: autor śledzi rozwój papieskiego nauczania o pokoju od Benedykta XV (pontyfikat rozpoczęty podczas I wojny światowej) aż po Leona XIV (2025), dokumentując tym samym ponadstuletnią tradycję zaangażowania Stolicy Apostolskiej w procesy budowania pokoju. Takie ujęcie pozwala dostrzec ciągłość oraz ewolucję papieskiej wizji pokoju w zmieniających się kontekstach geopolitycznych.

Monografia składa się z czterech rozdziałów zasadniczych, wstępu, zakończenia oraz bogatej bibliografii. Struktura jest logiczna i przemyślana. Rozdział I (Filary pokoju z perspektywy Stolicy Apostolskiej) stanowi teoretyczny fundament całej pracy. Autor w sposób systematyczny i przejrzysty rekonstruuje koncepcję filarów pokoju, przedstawiając kolejno: genezę idei (Jan XXIII, Sobór Watykański II), a następnie szczegółowe omówienie każdego z czterech filarów w świetle nauczania papieży od Pawła VI po Leona XIV. Rozdział II (Konflikty zbrojne XXI wieku) ma charakter wprowadzenia teoretycznego do problematyki konfliktów zbrojnych. Autor omawia definicje wojny i konfliktu zbrojnego, kryteria ich klasyfikacji, przyczyny, środowisko oraz skutki. Jest to rozdział syntetyczny, dobrze osadzony w literaturze polemologicznej. Rozdział III (Wojna w Syrii i konsekwencje migracji), to najcenniejszy rozdział pracy. Autor dokumentuje reakcje międzynarodowe wobec konfliktu syryjskiego oraz działania dyplomacji humanitarnej Stolicy Apostolskiej. Szczególnie wartościowa jest analiza kolejnych Konferencji Przyjaciół Syrii, działań ONZ, Ligi Arabskiej oraz dokumentów Unii Europejskiej. Sekcja poświęcona dyplomacji watykańskiej szczegółowo rekonstruuje apele papieży (Benedykta XVI i Franciszka), przemówienia, dni modlitwy i postu, współpracę z organizacjami humanitarnymi oraz wsparcie dla lokalnych Kościołów wschodnich. Rozdział IV (Wojna o Ukrainę), poświęcony Ukrainie, jest najbardziej aktualny i obszerny. Autor dokumentuje przyczyny konfliktu (przyczyny polityczne związane z Euromajdanem, aneksją Krymu, wojną w Donbasie; przyczyny ekonomiczne związane z rywalizacją

geopolityczną między UE a Rosją), reakcje międzynarodowe (sankcje, wsparcie militarne, konferencje pokojowe) oraz działania Stolicy Apostolskiej.

Rozdział III i IV można by pogłębić poprzez przeprowadzenie analizy porównawczej między przypadkami Syrii i Ukrainy: Czy dyplomacja watykańska działała w obu przypadkach w podobny sposób? Czy były różnice wynikające ze specyfiki konfliktów? Jakie wnioski można wyciągnąć z porównania tych dwóch interwencji?

Walory pracy, to przede wszystkim: 1. Systematyczność i klarowność – praca jest logicznie zbudowana, przejrzysta w kompozycji, napisana poprawnym językiem naukowym; 2. Bogata dokumentacja źródłowa; 3. Interdyscyplinarność – praca łączy perspektywy teologiczną, politologiczną, prawniczą i historyczną; 4. Wartość dydaktyczna – praca może skutecznie funkcjonować jako podręcznik akademicki; 5. Aktualność.

W pracy brakuje postawienia wyraźnej hipotezy badawczej, ale nie stanowi to problemu z punktu widzenia dydaktycznej funkcji monografii. Autor mógłby być bardziej krytyczny w ocenie skuteczności różnych działań Stolicy Apostolskiej. Kolejne tomy planowanej serii mogłyby te ograniczenia przezwyciężyć, rozwijając bardziej analityczne i krytyczne podejście.

Podsumowując, monografia dr hab. Sławomira Byliny stanowi cenny wkład do badań nad katolicką nauką o pokoju oraz praktyką dyplomacji watykańskiej wobec współczesnych konfliktów zbrojnych. Jest to wartościowe studium, które może służyć zarówno studentom, jak i badaczom zajmującym się Magisterium Kościoła katolickiego, a także analitykom stosunków międzynarodowych zainteresowanym rolą postaci religijnych w procesach budowania pokoju. Innymi słowy, praca może z powodzeniem funkcjonować jako podręcznik akademicki oraz monografia naukowa.

GRZEGORZ CIECHANOWSKI¹

Recenzja: Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Społeczno-militarne wymiary działalności Koła nr 43 Stowarzyszenia Kombatanów Misji pokojowych ONZ w Białej Podlaskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]

Review: Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Socio-military dimensions of the activities of Branch No. 43 of the Association of Veterans of UN Peacekeeping Missions in Biała Podlaska*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]

Żołnierze Wojska Polskiego oraz towarzyszący im pracownicy cywilni po zakończeniu II wojny światowej już od 1953 roku biorą aktywny udział w działaniach na rzecz pokoju poza granicami kraju. Formy tej aktywności bywają różne, od uczestnictwa w wielonarodowych komisjach rozjemczych tworzonych po zakończeniu wojen w państwach Azji Południowo-Wschodniej: w Korei, Indochinach oraz oddzielnie w Republice Wietnamu. W Korei nadal funkcjonuje Komisja Nadzorcza Państw Neutralnych – NNSC (ang. *Neutral Nations Supervisory Commission*), a w jej pracach uczestniczą przedstawiciele czterech krajów, w tym Polacy, wnosząc wkład w utrzymanie pokoju na Półwyspie Koreańskim. W 1973 roku polskie wojsko rozpoczęło nowy rozdział służby na rzecz pokoju w misjach prowadzonych pod błękitną flagą ONZ. Kontyngent logistyczny, zresztą najbardziej liczny spośród wy-

¹ Dr hab., prof. US Grzegorz Ciechanowski, Uniwersytet Szczeciński, ORCID: 0000-0001-9758-947X.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

stawionych przez kontrybutorów, wraz z Kanadyjczykami zabezpieczał działania jednostek operacyjnych Drugich Doraźnych Sił Pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych – UNEF II (ang. *Second United Nations Emergency Force*) w Egipcie. Był to początek naszej aktywności, szczególnie widocznej na obszarze Bliskiego Wschodu, choć na prośbę Sekretarza Generalnego polskie kontyngenty wojskowe weszły w skład misji w Namibii (UNTAG) a także w Kambodży (UNTAC), w Republice Czadu i Republice Środkowoafrykańskiej (MINURCAT). Nie zawsze była bezpieczna służba, W Kambodży po raz pierwszy Polacy znaleźli się pod ogniem przeciwnika. Wielkiego hartu wymagała służba „błękitnych hełmów” na obszarze byłej Jugosławii, tam przypadki ostrzałów były bardzo liczne.

Nasi przedstawiciele wspierają działania pokojowe i stabilizujące w wielu innych regionach świata, w składzie sił koalicyjnych (choćby Irak 2003-2008), operacji NATO (np. Chorwacja, Kosowo, Afganistan, polscy lotnicy i marynarze), misje OBWE i UE. Polska zatem od okresu zimnej wojny wypracowała sobie pozycję państwa aktywnie wykorzystującego swoje siły zbrojne w działaniach na rzecz pokoju.

W 1999 roku polscy weterani misji pokojowych utworzyli Stowarzyszenie Kombatantów Misji Pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Obejmowało ono, można powiedzieć, elitarną grupę wojskowych, wchodzących w skład kontyngentów występujących pod błękitną flagą, czy występujących w roli obserwatorów wojskowych - UNMO (ang. *United Nations Military Observer*). Organizacja ta z czasem znacznie powiększyła liczbę swoich członków, rozwijając działalność w terenie i realizując poprzez różne formy aktywności, swoje zadania statutowe. To głównie działania na rzecz integracji środowiska weteranów misji pokojowych, popularyzowanie znaczenia i roli ONZ oraz innych formacji polskich wojskowych służących na rzecz światowego pokoju i bezpieczeństwa.

Niezwykle ważnym zadaniem SKMP ONZ, a był to jeden z głównych determinantów jego powstania, jest reprezentowanie interesów kombatantów, podjęcia działań na rzecz podniesienia ich społecznego statusu, poprawy warunków socjalnych członków Stowarzyszenia, utrzymywanie ścisłych więzi z wojskiem oraz społeczeństwem, w szczególności z młodym pokoleniem. To również międzynarodowa kooperacja z weteranami ONZ na całym świecie, bowiem od 2013 r. SKMP ONZ jest członkiem Światowej Federacji Weteranów.

Fundament struktury Stowarzyszenia tworzą koła terenowe, realizujące w swojej codziennej działalności, przytoczone wyżej działania. Wśród nich wyróżnia się aktywnością Koło nr 43 w Białej Podlaskiej, a projekt przedstawienia jego historii i teraźniejszości, aktywności tak działaczy, jak i człon-

ków, podjęli dwaj autorzy, Sławomir Bylina i Artur Artecki. To doświadczeni na tym polu badacze, uczestnicy misji, mający w swoim dorobku wydawniczym liczne publikacje poruszające te zagadnienia, a recenzowana praca, jako jedna z nielicznych w kraju, ukazujące wielowątkowy obraz działalności jednego, konkretnego koła. Stanowiło to duże wyzwanie na polu merytorycznym, ale też metodologicznym w obszarze podjętego projektu, choć w treści trudno znaleźć militarne działania koła nr 43, jak podano w tytule pracy.

Praca podzielona została na dwie części. Pierwszą z nich poświęcono historii i działalności Koła od 2008 roku. Autorzy, tworząc zgrany i uzupełniający się zespół badawczy, przedstawili okoliczności utworzenia swego Koła SKMP ONZ nr 43. W rozdziale pierwszym, poza genezą koła, ukazano interesujący materiał dotyczący wielu obszarów jego działalności, skupiając się, podobnie jak w rozdziale czwartym, na działalności w swoim regionie. Udało się tu ukazać rolę, jaką koło budowało w lokalnym wymiarze, poprzez obecność jego członków podczas uroczystości państwowych i innych, wizyty w szkołach, organizowanie wystaw, spotkaniach z mieszkańcami (patrz rozdział V), okazało się ważne dla społeczności Bielska Podlaskiego. Wystarczy przypomnieć fakt, że Gimnazjum nr 2 Zespołu Placówek Oświatowych nr 2 z Oddziałami Integracyjnymi i sportowymi w Miedzyrzeczu Podlaskim otrzymało imię Żołnierzy Błękitnych Hełmów.

W rozdziale drugim oraz czwartym autorzy przedstawili zaangażowanie członków Koła nr 43 w wymiarze ogólnopolskim oraz międzynarodowym, w tym ukazując udział w wielu przedsięwzięciach związanych z działalnością weteranów misji pokojowych, choćby podczas obchodów rocznic wydarzeń historycznych organizowanych poza regionem. Warto podkreślić treść rozdziału piątego, poświęconego wspomnianej działalności społeczno-edukacyjnej, w tym szerzeniu wiedzy o udziale naszych żołnierzy w służbie dla pokoju poza granicami kraju (nie tylko z ramienia ONZ). Ukazano tam działalność członków na rzecz podkreślenia roli organizacji proobronnych, co nabiera wydźwięku w obecnych, niespokojnych czasach a także szerzeniu wiedzy w zakresie edukacji obywatelskiej, kształtowaniu kultury pokoju. To interesujący element przekazu publikacji, na który wpływ miał zapewne fakt eksploracji tego typu obszarów badawczych prowadzonej przez jednego z autorów, Sławomira Bylinę, autora z bogatym dorobkiem naukowym i publicystycznym właśnie na tym polu.

Szczególnie cennymi źródłami naukowymi dla historyków, czy badaczy obszaru nauk o bezpieczeństwie są wspomnienia, relacje a także wywiady z bezpośrednimi uczestnikami misji i operacji pokojowych. Temu poświęcona została druga część recenzowanej pracy, gdzie znalazło się 14 interesujących wywiadów przeprowadzonych przez Sławomira Bylinę z uczestnikami róż-

nych misji pokojowych. Ten materiał to kolejny ważny element obrazu ukazującego nasze zaangażowanie w misjach i operacjach pokojowych, niezwykle cenny, szczególnie dla badaczy tego tematu. Treść wywiadów jest niepowtarzalna, stanowi zbiór subiektywnych, a przez to istotnych opinii uczestników tego rodzaju wydarzeń, prowadzonych przez polskich w różnych obszarach świata. Oryginalność treści wspomnień recenzowanej pracy stanowi materiał, który zainteresuje liczne grono czytelników, do którego zaliczą członków rodzin i przyjaciół wypowiadających się weteranów, studentów przygotowujących prace kwalifikacyjne poświęcone udziałowi polskich żołnierzy w misjach i operacjach pokojowych, a także młodzieży, zainteresowanej szeroko pojętą tematyką bezpieczeństwa i obronności.

Recenzowaną pracę oceniam bardzo wysoko, w szczególności jej liczne i bardzo cenne, wymienione powyżej, elementy świadczące o oryginalnym podejściu autorów do przygotowanego projektu. To dzieło merytorycznie poprawne, z solidnie dobranym warsztatem metrologicznym.

Niniejszym stwierdzam, że praca *Peacekeepers. Społeczno-militarne działania Stowarzyszenia Kombatantów Misji Pokojowych ONZ Koła nr 43 w Białej Podlaskiej* godna jest zarekomendowania do wydania jej drukiem.

JANUSZ ZUZIAK¹

Recenzja: Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Społeczno-militarne wymiary działalności Koła nr 43 Stowarzyszenia Kombatantów Misji pokojowych ONZ w Białej Podlaskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]

Review: Sławomir Bylina, Artur Artecki, *Peacekeepers Socio-military dimensions of the activities of Branch No. 43 of the Association of Veterans of UN Peacekeeping Missions in Biała Podlaska*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025. [ISBN 978-83-8270-499-0]

Historia udziału Polski w międzynarodowych misjach pokojowych sięga 1953 roku, kiedy to po zakończonej wojnie koreańskiej powołana została Komisja Nadzorcza Państw Neutralnych. W misji tej Polacy biorą udział do dzisiaj, wnosząc wymierny wkład w utrzymanie pokoju na półwyspie koreańskim. Od 1973 roku żołnierze i pracownicy cywilni Wojska Polskiego biorą udział w misjach pod błękitną flagą Organizacji Narodów Zjednoczonych na Bliskim Wschodzie. Nasi przedstawiciele wspierają działania pokojowe w wielu innych regionach świata w ramach misji OBWE, NATO i UE. Jako kraj zajmujemy wyjątkową pozycję w zaangażowaniu na rzecz bezpieczeństwa, stabilizacji i pokoju na świecie. Można śmiało powiedzieć, że jesteśmy w tej materii jednym ze światowych liderów.

¹ Prof. dr hab. Janusz Zuziak, Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, ORCID: 0000-0003-1568-5033.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

W 1999 roku weterani misji pokojowych powołali do życia Stowarzyszenie Kombatanów Misji Pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Przez ponad 26 lat działalności organizacja ta znacznie powiększyła swoje szeregi i rozwinęła działalność w terenie, realizując swoje podstawowe założenia statutowe. A warto przypomnieć, że obejmują one przede wszystkim działania na rzecz integracji środowiska uczestników misji pokojowych, stymulowanie ich działalności, popularyzowanie znaczenia i roli ONZ i innych organizacji na rzecz światowego pokoju i bezpieczeństwa, popularyzowanie dorobku Polski i jej zaangażowania na rzecz pokoju. Ważnym zadaniem SKMP ONZ jest ponadto reprezentowanie interesów kombatanów misji pokojowych (nie tylko misji pod auspicjami ONZ), działania na rzecz poprawy warunków socjalnych członków Stowarzyszenia, wreszcie współpraca międzynarodowa i utrzymywanie ścisłych więzi z wojskiem oraz społeczeństwem, w szczególności z młodym pokoleniem.

Bardzo ważnymi ogniwami organizacyjnymi SKMP ONZ są jego koła terenowe, w swojej codziennej działalności realizujące wspomniane wyżej cele statutowe. Jednym z aktywniejszych kół terenowych jest niewątpliwie Koło nr 43 w Białej Podlaskiej, skupiające w swych szeregach liczne grono uczestników wielu misji pokojowych. Ma ono bogate doświadczenia w tej materii, z pewnością warte popularyzowania i upowszechniania. Dlatego też cieszy inicjatywa z jaką wyszli dwaj autorzy, Sławomir Bylina i Artur Artecki, przygotowania do druku cennego opracowania poświęconego historii i wieloletniej już działalności ich macierzystego Koła. Należy dodać, że autorzy mają w swoim dorobku zarówno doświadczenie misjonarskie, jak i liczne na ten temat publikacje, a recenzowana praca jest swego rodzaju ukoronowaniem dotychczasowej ich działalności twórczej.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza z nich poświęcona została historii i działalności Koła od 2008 roku do chwili obecnej. Autorzy wychodzą naturalnie od genezy, okoliczności utworzenia swego Koła. W rozdziale pierwszym, poza genezą Koła nr 43 znajdujemy bardzo interesujący materiał dotyczący wielu aspektów jego działalności. Przy czym zaznaczyć trzeba, że w tym rozdziale, podobnie jak w rozdziale czwartym, autorzy skupili się przede wszystkim na działalności w swoim regionie, można powiedzieć na działalności o charakterze lokalnym. Rozdział drugi dotyczy zaangażowania członków Koła nr 43 na arenie ogólnopolskiej i międzynarodowej, m.in. poprzez udział w wielu ogólnopolskich i zagranicznych wydarzeniach związanych z działalnością weteranów misji pokojowych czy obchodach rocznic ważnych wydarzeń historycznych.

Na szczególną uwagę zasługuje w moim przekonaniu rozdział piąty poświęcony realizacji jednego z najważniejszych zadań statutowych SKMP

ONZ, mianowicie promocji i upowszechnianiu zaangażowania Polski na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego i pokoju, szerzeniu wiedzy w zakresie edukacji obywatelskiej, kształtowaniu kultury pokoju. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż jeden z autorów, Sławomir Bylina ma w tym obszarze szczególnie bogaty dorobek naukowy w postaci całego szeregu wysokiej wartości naukowej publikacji.

Jednym z najcenniejszych dla historyka rodzajów źródeł naukowych są wspomnienia, relacje czy wywiady z bezpośrednimi uczestnikami badanych wydarzeń historycznych. Nie inaczej jest w przypadku uczestników misji pokojowych. Druga część recenzowanej pracy zawiera 14 bezcennych dla naszej wiedzy wywiadów z uczestnikami różnych misji pokojowych przeprowadzonych przez Sławomira Bylinę. To doprawdy materiał godny uwagi wszystkich badaczy historii polskiego zaangażowania w misjach pokojowych. Jestem przekonany, że ta część recenzowanej pracy spotka się również z zainteresowaniem znacznie szerszego grona odbiorców, m.in. rodzin i przyjaciół uczestników misji, studentów przygotowujących prace kwalifikacyjne poświęcone udziałowi Polski w misjach pokojowych, czy wreszcie młodzieży interesującej się szeroko pojętymi kwestiami bezpieczeństwa i obronności.

Recenzowaną pracę oceniam bardzo wysoko, w szczególności jej liczne i bardzo cenne elementy nowatorskie, poszerzające w kilku obszarach działalności Koła nr 43 naszą dotychczasową wiedzę. Jeszcze raz podkreślić należy wysoką wartość merytoryczną części wspomnieniowej zawartej w książce.

Konkludując stwierdzam, że w moim najgłębszym przekonaniu praca godna jest zarekomendowania do wydania jej drukiem.

SŁAWOMIR BYLINA¹

Sprawozdanie z XXI MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI
NAUKOWEJ „BEZPIECZEŃSTWO CZŁOWIEKA A MĄDROŚĆ”
w Drohiczynie 7-8 WRZEŚNIA 2025 r.

Report from the 21th INTERNATIONAL SCIENTIFIC
CONFERENCE „HUMAN SECURITY AND WISDOM”
in Drohiczyn, 7-8 SEPTEMBER 2025

Organizatorami kolejnej już XXI konferencji byli: Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego, Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie, Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Katolicki Uniwersytet w Ružomberku na Słowacji.

W niedzielę 7 września rozpoczęto uroczyste otwarcie. Otwarcia dokonał ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch – prezydent Drohiczyńskiego Towarzystwa Naukowego. Następnie wystąpili goście: J.E. ks. bp dr Piotr Sawczuk – Ordynariusz Diecezji Drohiczyńskiej, J.E. ks. bp dr Antoni Dydycz – Biskup Senior, J.E. ks. bp prof. dr hab. Tadeusz Pikus – Biskup Senior, J.M. ks. dr Jarosław Przeździecki – Rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie, w imieniu władz Uniwersytetu w Siedlcach dr hab. prof. UwS Tamara Zacharuk, z Uniwersytetu w Siedlcach, oraz mgr prof. oświaty Jarosław

¹ Ks. podinsp. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa –Użycie niekomercyjne – Bezutworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Zaroń – Dyrektor Mazowieckiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

Po uroczystym powitaniu uczestników wręczono nagrodę im. JANA PAWŁA II, która jest przyznawana zasłużonym osobom dla Kościoła. W tym roku nagrodę otrzymał ks. prof. dr hab. Amantius Akimiak z Wyższego Seminarium Du-chownego w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku; Ks. dr Jarosław Rzymiski notariusz Kurii diecezjalnej w Drohiczy- nie; ks. dr Dariusz Giers administrator Fundacji Jana Pawła II w Rzymie, oraz mgr Jerzy Kopański Dyrektor Zespołu Szkół Ponadpodstawowych nr 1 w Siedlcach.

Po przedstawieniu dorobku laureatów nagrody im. Jana Pawła II, ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch dokonał prezentacji wyników prac badawczych ubiegłorocznej konferencji naukowej zatytułowanej „BEZPIECZEŃSTWO CZŁOWIEKA A WOLNOŚĆ”. Zaprezentowano także reaktywowany rocz- nik naukowy DROHICZYŃSKI PRZEGLĄD NAUKOWY.

Kolejną częścią konferencji były trzy wykłady inauguracyjne. Pierwszym prelegentem był prof. dr hab. Marian Cieślarczyk z Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie, który wygłosił referat „Mądrość w modelu Arki Noego”. Drugim prelegentem była dr hab. prof. UJK Ilona Żeber-Dzikowska z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach z wykładem „Edukacja społeczeństwa w zakresie mądrego, zdroworozsądkowego zrównoważonego stylu życia”. Trzecim panelistą był nagrodzony medalem Jana Pawła II ks. prof. dr hab. Amantius Akimiak z Wyższego Seminarium Duchowne w Spi- skiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku na temat „Roztropne podstawy programowe w pedagogice na Słowacji”. Po dyskusji uczestnicy konferencji udali się na „Ognisko nad Bugiem”.

Drugi dzień konferencji odbył się w czterech sekcjach: teologicznej, filo- zoficzno-socjologicznej, edukacyjnej i bezpieczeństwa.

SEKCJA TEOLOGICZNA, której przewodniczył ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch i ks. prof. dr hab. Amantius Akimiak składała się z pięciu prelegen- tów, którzy przedstawili następujące referaty: ks. prof. Peter Majda (Wyższe Seminarium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Ru- żomberku - Słowacja) Roztropne rozeznanie kandydatów do Wyższego Se- minarium Duchownego; ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch (Wyższe Semina- rium Duchowne w Spiskiej Kapitulie, Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) Mądrość w Biblii; ks. prof. dr hab. Norbert Mojżyn (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) Ikonografia "Sofii-Madrości Bożej" w perspektywie komunikacji religijnej; PhDr. ThLic. Martin Taraj, PhD (Katolicki Uniwersytet w Rużomberku – Słowacja) Przenikliwość i światłość w formacji postaw religijno-moralnych młodzieży; ks. dr Jarosław

Przeździecki (WSD w Drohiczynie) 200 lat troski o kształtowanie tożsamości chrześcijańskiej w Urugwaju – refleksje misjonarza.

SEKCJA FILOZOFICZNO-SOCJOLOGICZNA, której przewodniczyła: dr Izabela Aldona Trzpil. Sekcja składała się z sześciu pracowników naukowych. Jako pierwszy referat wygłosiła prof. dr hab. Krystyna Najder-Stefaniak (Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie) Mądrość jako baza bezpieczeństwa. Następnie dr Izabela Aldona Trzpil (Uniwersytet w Siedlcach) Bezpieczeństwo a mądrość w pejzażu społecznym. Następnie prof. Evgeniy Vsevolodovich Skakun (Brzeski Uniwersytet Państwowy im. A.S. Puszkina) Mądrość w filozofii starożytnej. W dalszej kolejności dr Doro-ta Gizicka (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła) Mądre wychowanie w rodzinie w ujęciu socjologicznym. Z kolei PhDr. Vladimír Noga, PhD (Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava) Koncepcja mądrości w filozofii nowożytnej. Zakończeniem sekcji był referat mgr Elena Kenderesova PhD (Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety Bratislava) Mądrość w ujęciu filozofii Sokratesa.

SEKCJA EDUKACYJNA pod przewodnictwem: dr hab. prof. UJK Ilony Žeber-Dzikowska, oraz dr hab. prof. Uws Tamara Zacharuk reprezentowało siedmiu uczestników. Pierwszy referat autorstwa dr Sabina Wieruszewska-Duraj (Uniwersytet w Siedlcach) Paradygmat emancypacji w edukacji jako czynnik warunkujący dobrostan człowieka. Następnie ks. prof. em. UKSW dr hab. Zdzisław Struzik (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) Bezpieczeństwo człowieka a mądrość w nauczaniu księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego i świętego Jana Pawła II. Z kolei dr hab. prof. uczelni Tamara Zacharuk, dr hab. prof. uczelni, Sławomir Sobczak (Uniwersytet w Siedlcach) Mądrość podstawą edukacji włączające. W dalszej kolejności prof. dr hab. Anna Klim-Klimaszewska (Uniwersytet w Siedlcach) Kompetencje nauczycieli wychowania przedszkolnego do reagowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa zdrowotnego dzieci. Następnie prelegentami byli: mgr Anna Dziedzina (Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli) Bezpieczeństwo człowieka a mądrość przywództwa edukacyjnego; mgr Katarzyna Drabarek (Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli) Bezpieczna współpraca, mądrość w działaniu – eTwinning w edukacji; dr Joanna Ważniewska (Uniwersytet w Siedlcach) Kultura bezpieczeństwa zdrowotnego dzieci i młodzieży w różnych środowiskach.

SEKCJA BEZPIECZEŃSTWA. Piętnastu referatom przewodniczyli: ks. nadkom. dr hab. prof. KUL Sławomir Bylina, dr hab. prof. WAT Agnieszka Filipek. W kolejności przedstawiam autorów, afiliacje i temat referatu: Prof. dr hab. Wojciech Gizicki (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) Znaczenie mądrości w edukacji dla bezpieczeństwa młodzieży. Prof. dr hab.

Agnieszka Filipek (Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie) O mądrości z perspektywy kultury bezpieczeństwa, Prof. dr hab. Adam Hołub (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) Mądrość wobec zagrożeń ze strony radykalizmu i ekstremizmu. Prof. dr hab. Andrzej Kozłowski (Państwowa Uczelnia Zawodowa w Ciechanowie) System motywacyjny w polskiej policji – perspektywa. Prof. dr hab. inż. Marian Lutostański (Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim) Architektura bezpieczeństwa – przyczyny i skutki dylematów terminologicznych. Prof. dr hab. Andrzej Szymański (Uniwersytet Opolski) Prześladowanie chrześcijan w Nigerii. Pomiędzy islamistyczną rebelią a ludobójstwem. Dr Artur Krukowski (SGMK w Warszawie Kolegium Nauk Prawnych w Lublinie) AI w służbie człowieka na przykładzie poboru podatków. Dr Beata Tomaszewska-Hołub (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) Bezpieczna starość w społeczeństwie ryzyka – mądrość jako kompetencja odpornościowa i kapitał kulturowy seniorów. Dr Michał Dąbrowski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) Racjonalność praktyk życiowych a bezpieczeństwo systemu społeczno-politycznego. Dr Tomasz Michalczak (Państwowa Uczelnia Zawodowa w Ciechanowie) Kryzys migracyjny Europy. Dlaczego „elity” UE prowadzą politykę godzącą w bezpieczeństwo europejskiego społeczeństwa. Prof. dr hab. ppłk. rez. Grzegorz Ciechanowski (Uniwersytet Szczeciński) Polski sztandar wojskowy – mądrość tradycji. Prof. dr hab. mł. insp. w st. sp. Marek Cupryjak (Uniwersytet Szczeciński) Roztropność w prowadzeniu działań antyterrorystycznych. Dr Lena Zelmanowicz (Uniwersytet Opolski) Procesy przed Wojskiem Sądowym Rejonowym w Opolu dot. Organizacji terrorystycznych w latach 1950-1954. Mgr insp. Bogusław Jaremczak (Słupsk) Podstawy etyczne funkcjonariuszy Policji w Polsce. Ks. nadkom. dr hab. prof. KUL Sławomir Bylina (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) Pokój czy wojna – mądrość współczesnej cywilizacji?

Na zakończenie obrad w sekcjach, podsumowano XXI międzynarodową konferencję naukową. Podsumowaniem konferencji była także dyskusja na temat tytułu konferencji w kolejnym roku.

SŁAWOMIR BYLINA¹

Sprawozdanie z III OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI
NAUKOWEJ „DUSZPASTERSTWO SŁUŻB MUNDUROWYCH
W POLSCE ASPEKTY SPOŁECZNO – HISTORYCZNE”
9 KWIETNIA 2025

Report from the 3rd NATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE „PAS-
TORAL CARE OF UNIFORMED SERVICES IN POLAND – SOCIAL
AND HISTORY ASPECTS”
APRIL 9, 2025

Trzecia z serii Ogólnopolskiej konferencji naukowej na temat DUSZPASTERSTWO SŁUŻB MUNDUROWYCH W POLSCE ASPEKTY SPOŁECZNO-HISTORYCZNE zorganizowały: Katedra Teorii Społecznych i Socjologii Rodziny oraz Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii (Wydział Nauk Społecznych), a także Katedra Historii XIX wieku i Pracownia Wojskowo-Historyczna (Wydział Humanistyczny) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Ośrodek Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL. Wsparcie organizacyjne zapewniał Uczelniany Samorząd Studentów KUL Koło Naukowe Historyków Studentów KUL.

Komitety naukowy konferencji stanowili: Ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski, Ks. prof. dr hab. Mirosław Sitarz, Ks. prof. dr hab. Józef Krukowski, Ks. prof. dr hab. Janusz Mariański, Ks. prof. dr hab. Stanisław Zięba,

¹ Ks. podinsp. prof. KUL dr hab. Sławomir Bylina, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Społecznych, ORCID: 0000-0002-3975-5625.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

Ks. prof. dr hab. Przemysław Kantyka, Ks. prof. dr hab. Piotr Stanisław, Ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch, Ks. prof. dr hab. Kazimierz Pierzchała, Prof. dr hab. Wiesław Jan Wysocki, Prof. dr hab. Tomasz Kośmider, Dr hab. prof. KUL Arkadiusz Jabłoński, Dr hab. prof. KUL Tomasz Nowicki, Ks. dr hab. prof. KUL Maciej Hułas, Dr hab. prof. KUL Ewa M. Ziółek, Ks. dr hab. prof. KUL Sławomir Zych, Ks. dr hab. prof. UW Cezary Smuniewski, Dr hab. prof. ASzWoj Marek Bielecki, Dr hab. prof. UR Jerzy Nikołajew, Dr hab. prof. UO Andrzej Szymański, Dr hab. prof. UKEN Przemysław Wywiał, Dr hab. prof. UR Jerzy Kuzicki, Płk dr hab. prof. ASzWoj Juliusz Tym, Dr hab. prof. UŚ Marek Rembierz.

Komitet organizacyjny konferencji składał się z przewodniczącego ks. nadkom. dr hab. Sławomira Byliny prof. KUL (Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii, KUL, KAS), oraz dr hab. Wojciecha Gizickiego prof. KUL (Katedra Socjologii Bezpieczeństwa i Kryminologii, KUL), Dr Marcin Baranowski (Katedra Historii XIX w./Pracownia Wojskowo-Historyczna KUL), mjr mgr Damian Jarząbek (Oddział Specjalny ŻW).

Patronatem wydarzenie objęli: Abp dr hab. Stanisław Budzik, Wielki Kanclerz KUL, Biskup Polowy Wojska Polskiego dr Wiesław Lechowicz, Delegat KEP ds. KAS, Policji i Więziennictwa, Biskup Warszawsko-Praski dr Romuald Kamiński, Delegat KEP ds. Strażaków, Biskup dr hab. Artur G. Miziński, Biskup Adam Bab, Minister Obrony Narodowej, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Sekretarz Stanu, Szef Krajowej Administracji Skarbowej, Komendant Główny Straży Granicznej, Komendant Główny Policji, Komendant Główny Państwowej Straży Pożarnej, Dyrektor Generalny Służby Więziennej, Polski Związek Łowiecki.

Obrady Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej poprzedziła Eucharystia w Kościele Akademickim KUL, której przewodniczył i homilie wygłosił bp Adam Bab biskup pomocniczy lubelski.

Uroczystego otwarcia konferencji na terenie obiektów KUL dokonał ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL. Następnie głos zabrali w kolejności: w imieniu Rektora KUL ks. dr hab. Piotr Wiśniewski prof. KUL Prorektor. Następnie dr hab. Arkadiusza Jabłońskiego prof. KUL, Dziekan Wydziału Nauk Społecznych, oraz dr hab. Monika Sidor prof. KUL Prodziekan Wydziału Humanistycznego.

Obradom plenarnym przewodniczył dziekan Wydziału Nauk Społecznych dr hab. Arkadiusza Jabłońskiego prof. KUL. Pierwszym prelegentem był Prof. dr hab. Wiesław Jan Wysocki (UKSW), który omówił temat: Kapelani polskich formacji wojskowych i Wojska Odrodzonej Rzeczypospolitej 1914-1920 (w 90. rocznicę śmierci Komendanta). W drugim wystąpieniu plenarnym Prof. dr hab. Tomasz Kośmider (Uniwersytet WSB Merito) przedstawił:

Duszpasterstwo wojskowe wyznania rzymskokatolickiego w Polsce Ludowej. Organizacja, miejsce w przestrzeni publicznej. Jako trzeci głos zabral ks. prof. dr hab. Edward Jarmoch (UPH), na temat Religijno-społeczne postawy żołnierzy Wojska Polskiego u progu reaktywacji Ordynariatu Polowego WP. Na zakończenie obrad plenarnych usłyszeliśmy wykład ks. nadkom. dr hab. Sławomira Byliny prof. KUL (KUL, KAS) pod tytułem Międzynarodowe archiwalia na temat duszpasterstwa wojskowego na emigracji.

Drugą częścią konferencji była sekcja tematyczna zatytułowana Duszpasterstwo dziedziny obronnej państwa, prowadzona przez prodziekana Wydziału Nauk Społecznych dr hab. Wojciecha Gizickiego prof. KUL. Przedstawiono następujące referaty z przypisaniem afiliacji i tytułu wystąpienia: Dr hab. prof. KUL Ewa M. Ziółek (KUL) Tworzenie struktur Kapelanatu Polowego w wojsku Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego. Dr hab. prof. UR Jerzy Kuzicki (Uniwersytet Rzeszowski) Kapelani powstania styczniowego na emigracji. Wybrane przykłady. Dr hab. prof. UKEN Przemysław Wywiół (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) Opieka duszpasterska i życie religijne żołnierzy garnizonu Wojska Polskiego w Krakowie w okresie międzywojennym. Dr Bartosz Walicki (Instytut Teologiczno-Pastoralny w Rzeszowie), ks. dr hab. Sławomir Zych (KUL), Polskie duszpasterstwo cywilne i wojskowe w Królestwie Węgier w latach II wojny światowej w świetle materiałów z Archiwum Prymasowskiego w Ostrzyhomiu. Dr hab. prof. UO Andrzej Szymański (Uniwersytet Opolski) O. Franciszek Adam Studziński OP na celowniku UB i SB. Dr hab. Jerzy Nikolajew prof. URz (Uniwersytet Rzeszowski), Duszpasterstwo więzienne w Polsce. Przypadek ks. Jana Sikorskiego. Ks. kmr. por. rez. dr Zbigniew Jaworski, I kanclerz Kurii OPWP, postulator procesu bł. kmr. por. Władysława Miegonia, Sylwetka kapelana bł. kmr. por. Władysława Miegonia. Dr hab. prof. UŚ Marek Rembierz Ornat i utensylia liturgiczne z muzeum ateizmu... O kształtowaniu morale i tzw. wychowawczych funkcjach duszpasterstwa służb mundurowych. Ks. dr Michał Kłakus (Francja), O. Józef Maria Bocheński jako kapelan wojskowy w Rzymie (1944-45) – działalność duszpasterska i społeczno-polityczna. Dr Szymon Hatłas, (Polski Związek Łowiecki – Zarząd Główny) Wspólnota w czasach próby. Rola kapelanów PZŁ podczas działań w ramach systemu ochrony ludności. Ks. dr hab. prof. UW Cezary Smuniewski (UW) Duszpasterstwo na Ukrainie w czasie wojny. Ks. dr hab. Krzysztof Grzesiak, Duszpasterstwo prawosławne.

Kolejną część konferencji poprowadzono w systemie panelowym. Pierwszy panel zatytułowany *Duszpasterstwo w dziedziny obronnej państwa* przewodniczył ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL (KAS). Panelistami byli: Ks. ppłk SG Wiesław Kondraciuk Dziekan Straży Granicznej,

Ks. Stanisław Stelmaszek, Kapelan Wojewódzki i Miejski Policji we Wrocławiu, ks. dr Jan Pol, z-ca naczelnego kapelana więziennictwa, Ks. bryg. Władysław Kulik, Małopolski Kapelan Wojewódzki Strażaków, ks. druh. Paweł Samborski, ks. płk Tomasz Paroń, Kapelan Garnizonu Biała Podlaska

Drugi panel zatytułowany *Służby umundurowane i organizacje proobronne* prowadził dr Marcin Baranowski Katedra Historii XIX w./Pracownia Wojskowo-Historyczna KUL. Uczestnikami byli: Ks. prałat mgr inż. Wiktor Ojrzyński Dziekan Duszpasterzy Leśników, Ks. Sylwester Dziedzic, Krajowy Kapelan Polskiego Związku Łowieckiego, ks. mjr zw. Andrzej Biernat, Związek Piłsudczyków, ks. mjr DS Wojciech Majewski, Drużyny Strzeleckie, ks. por. dr Krzysztof Banasiuk, kapelan 22 Dęblińskiego BLP WOT, ks. nadkom. dr hab. prof. KUL Sławomir Bylina, (KUL, KAS), Federacja Kawalerii Ochotniczej oraz Stowarzyszenia Weteranów Misji Pokojowych ONZ.

Konferencja została podsumowana przez ks. nadkom. dr hab. Sławomir Bylina prof. KUL. Następnie uczestnicy i organizatorzy udali się na wspólny posiłek. Planowanym tematem kolejnej konferencji jest temat Duszpasterstwa służb mundurowych w Polsce. Etyka formacji umundurowanych w Rzeczypospolitej Polskiej.

WYKAZ PUBLIKACJI NAUKOWYCH
PROF. UWS DR HAB. ANNY KLIM-KLIMASZEWSKIEJ

Monografie autorskie

1. Klim-Klimaszewska A., (2025), O aktywności twórczej dzieci w wieku przedszkolnym, Siedlce: Uniwersytet w Siedlcach, ss. 164, ISBN 978-83-68355-54-3.
2. Klim-Klimaszewska A., Wieruszewska-Duraj S.A. (2023), Innowacyjne elementy dydaktyki pracy nauczyciela edukacji przedszkolnej. Podręcznik metodyczny, Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, ss. 577, ISBN 9788366597785.
3. Klim-Klimaszewska A. (2018), Klasa autorska. Zapomniana innowacja w edukacji wczesnoszkolnej, Siedlce: AKKA, ss. 290, ISBN 978-83-948104-8-1.
4. Fijałkowska-Mroczek A., Klim-Klimaszewska A., Podhájecká M. (2018), Syndróm profesionálneho vyhorenia u učiteľov v materskej škole, Prešov: Prešovská univerzita, ss. 237, ISBN 978-80-555-2046-9 (Słowacja).
5. Klim-Klimaszewska A., Somla-Kalicka U. (2017), Semantics of gender marked words in English and Polish, Woking: Nielsen Book Services, ss. 145, ISBN 978-1-5272-1389-0 (Wielka Brytania).
6. Karbowniczek J., Klim-Klimaszewska A. (2016), Edukacja wczesnoszkolna w teorii i praktyce. Wybrane aspekty, Kraków: WAM, ss. 614, ISBN 978-83-7614-233-3.
7. Klim-Klimaszewska A. (2015), Praca z dzieckiem ryzyka dysleksji i dysgrafii na zajęciach terapeutycznych w przedszkolu, Warszawa: Erica, ss. 339, ISBN 978-83-64185-75-5.

8. Klim-Klimaszewska A. (2010), *Witamy w przedszkolu. Wspomaganie procesu adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego*, Warszawa: Erica, ss. 286, ISBN 978-83-62329-08-3.
9. Klim-Klimaszewska A. (2010), *Trzylatek w przedszkolu. Gotowość dziecka trzyletniego do podjęcia edukacji przedszkolnej*, Warszawa: Erica, ss. 110, ISBN 978-83-62329-14-4.
10. Klim-Klimaszewska A. (2010), *Pedagogika przedszkolna. Nowa podstawa programowa*, Warszawa: Erica, ss. 376, ISBN 978-83-89700-23-0.
11. Klim-Klimaszewska A. (2007), *Wspomaganie procesu adaptacji dziecka do środowiska przedszkolnego*, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, ss. 257, ISBN 978-83-923928-1-1.
12. Klim-Klimaszewska A. (2006), *Adaptacja dziecka do środowiska przedszkolnego*, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce: Akademia Podlaska, ss. 184, ISBN 83-7051-604-1.
13. Klim-Klimaszewska A. (2005), *Pedagogika przedszkolna*, wydanie drugie poprawione, Warszawa: Polski Instytut Wydawniczy, ss. 286, ISBN 83-89700-16-6.
14. Klim-Klimaszewska A. (2002), *Pedagogika przedszkolna*, Warszawa: Fundacja Rozwoju Edukacji Europejskiej i Bezpieczeństwa, ss. 269, ISBN 83-89365-00-6.

Artykuły w czasopismach

1. Klim-Klimaszewska A. (2025), Kindergarten teacher preparedness to provide first aid, „Multidisciplinary Journal of School Education”, nr 14, s. 343-364, ISSN 2543-7585, doi:10.35765/mjse.2025.1427.16 (punktacja ministerialna – 100).
2. Klim-Klimaszewska A. (2024), Alternative Preschool Education according to the Pedagogical Concept of Carl Orf, „Rozprawy Społeczne”, nr 18, s. 367-84, ISSN 2081-6081, <https://doi.org/10.29316/rs/190733> (punktacja ministerialna – 20).
3. Klim-Klimaszewska A. (2024), Religious Upbringing in the Pedagogy of John Paul II, „Pedagogika Katolicka”, nr 34 (1), s. 38-52, ISSN 1898-3685, <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2024.34.03> (punktacja ministerialna – 70).

4. Klim-Klimaszewska A. Wieruszewska-Duraj S.A. (2023), Climate Education in Kindergarten, „Multidisciplinary Journal of School Education”, nr 12, s. 435-453, ISSN 2543-7585, <https://doi.org/10.35765/mjse.2023.1223.19> (punktacja ministerialna – 100).
5. Klim-Klimaszewska A. (2023), Edukacja informatyczna w klasach I-III szkoły podstawowej w Polsce, „Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae”, nr 1, s. 33-44, ISSN 1336-2232, <https://doi.org/10.54937/ssf.2023.22.1.33-44> (Słowacja) (punktacja ministerialna – 20).
6. Klim-Klimaszewska A. (2023), Samotne matki dzieci w wieku przedszkolnym w obliczu trudności, „Wychowanie w Rodzinie”, nr 30, s. 77-100, ISSN 2082-9019, e-ISSN 2300-5866, doi:10.61905/wwr/176965 (punktacja ministerialna – 100).
7. Miyer T, Palamar S, Kotenko O, Bondarenko H, Nezhyva L, Savchenko Y, Klim-Klimaszewska A. (2023), Causes of anxiety during play as a factor of negative impact on the health of preschool and school children, „Wiadomości Lekarskie, t. LXXVI, nr 6, s. 1413-21, ISSN 0043-5147, <https://www.wiadomoscilekarskie.pl/Archive> (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Scopus).
8. Klim-Klimaszewska A, Chuvasova NO, Chuvasov MO, Kondrashova LV, Kondrashov MM. (2022), Creativity in education: social and pedagogical aspect in training a professional teacher, „International Journal of Early Childhood Special Education”, t. 14, nr 5, s. 5624-5633, ISSN 1308-5581 (Turcja) (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Scopus).
9. Klim-Klimaszewska A. (2021), The Level of Creative Thinking of 6-Year-Old Children and the Type of Their Multiple Intelligences, „Colloquium”, nr 13 (4), s. 37-53, ISSN 2081-3813, <https://doi.org/10.34813/36coll2021> (punktacja ministerialna – 100).
10. Shpak V., Klim-Klimaszewska A., Ninova T. (2021), Training of future primary school teachers for the formation of functional literacy in pupils, „SHS Web of Conferences”, nr 104, s. 1-9, ISSN 2416-5182 e-ISSN 2261-2424, <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110402010> (indeksowane w bazie Web of Science).
11. Vargová M., Klim-Klimaszewska A. (2021), Through the Diversity of Children's Game to the Subsequent Learning, „New Educational Review”, nr 65 (3), s. 165-77, ISSN 1732-6729, <https://doi.org/10.15804/>

- tner.2021.65.3.13 (punktacja ministerialna – 100, indeksowane w bazie Scopus).
12. Nazaruk S., Klim-Klimaszewska A. (2020), Detection of Sugar Content in Fruit – Chemical Experiments in Kindergarten, „Studia Edukacyjne”, nr 58, s. 263-77, ISSN 1233-6688, e-ISSN 2719-6984, <https://doi.org/10.14746/se.2020.58.14> (punktacja ministerialna – 40).
 13. Klim-Klimaszewska A. (2019). Education of disabled children in pre-school establishments in Poland, „International Journal of Education and Information Technologies”, nr 13, s. 65-72, ISSN 2074-1316, <http://www.naun.org/main/NAUN/educationinformation/2019/a382008-aba.pdf> (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Web of Science).
 14. Klim-Klimaszewska A. (2019), The principles, philosophy of change and action lines in preschool education core curriculum guidelines in Poland, „International Journal of Education and Information Technologies”, nr 13, s. 85-93, ISSN 2074-1316, <http://www.naun.org/main/NAUN/educationinformation/2019/a242008-aat.pdf> (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Web of Science).
 15. Nazaruk S, Tokarewicz E, Klim-Klimaszewska A. (2019), Poziom rozwoju grafomotorycznego u dzieci 5-letnich w aspekcie gotowości do podjęcia nauki pisania, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 11, s. 133-147, ISSN 2080-850X, doi:10.18290/rped.2019.11.2-11 (punktacja ministerialna – 70).
 16. Klim-Klimaszewska A. (2018), Oczekiwania rodziców wobec edukacji przedszkolnej, „Pedagogika”, t. XXVII, nr 1, s. 15-29, ISSN 2545-3041
 17. Klim-Klimaszewska A. (2018), Educational Games and Activities in Pre-school Mathematics, „The Eurasia Proceedings of Educational & Social Sciences (EPESS)”, vol. 9, s. 229-238, ISSN 2587-1730 (Iowa, USA) (indeksowane w bazie Scientific Indexing Services).
 18. Klim-Klimaszewska A. (2018), Support book in teaching six-year-old, „INTED 2018. 12th International Technology, Education and Development Conference. 5-7 March. 2018, Valencia (Spain). Conference proceedings”, s. 2847-2853, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-262-2018 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
 19. Klim-Klimaszewska A. 2018, The understanding of friendship in pre-school children, „INTED 2018. 12th International Technology, Education

- and Development Conference. 5-7 March. 2018, Valencia (Spain). Conference proceedings”, s. 2854-2860, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-262-2018 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
20. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk K. (2018), Early assesment of the risk of dyslexia and dysgraphia among children aged 5-6 in the aspekt of educational and therapeutic work of kindergartens, „Sabiedrība. Integrācija. Izglītība. Society. Integration. Education”, vol. II s. 559-573, ISSN 1691-5887 (Łotwa) (indeksowane w bazie Web of Science i Thomson Reuters).
21. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S.K. (2018), Organizacija zaniatij v dietskom sadu dlja dietiej s osobymi obrazovatielnymi potrebnostiami, „Naukovi zapiski. Sierija: Pedagogični nauki”, nr 166, s. 19-23, ISSN 2415-7988, e-ISSN 2521-1919 (Ukraina) (indeksowane w bazie Index Copernicus).
22. Nazaruk S., Klim-Klimaszewska A. (2018), Zastosowanie zabaw tematycznych, zabawek i rekwizytów w edukacji przedszkolnej. Przykłady z praktyki pedagogicznej, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce. Elementary Education in Theory & Practice”, vol. 13/3, nr 49, s. 157-172, ISSN 1896-2327, e-ISSN 2353-7787 (punktacja ministerialna – 70).
23. Nazaruk S., Klim-Klimaszewska A. (2018), Możliwości zastosowania chemii w edukacji przedszkolnej – przykłady z praktyki pedagogicznej, „Pedagogika”, t. XXVII, nr 2, s. 179-192, ISSN 2545-3041.
24. Nazaruk S., Klim-Klimaszewska A., Tokarewicz E. (2018), Koncepcja Marii Montessori a rozwój umiejętności samoobsługowych dzieci w wieku przedszkolnym, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, vol. 6, nr 2 (12), s. 253-265, ISSN 2353-7140, e-ISSN 2353-7159 (punktacja ministerialna – 20).
25. Nazaruk S., Waszczuk J., Marchel J., Konovaluk-Nikitin H., Klim-Klimaszewska A. (2018), The level of physical activity of children in kindergarten in the light of selected individual factors, „Problems of Education in the 21st Century”, vol. 76, no. 1, s. 58-67, ISSN 1822-7864, e-ISSN 2538-7111 (Litwa) (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Scopus).
26. Vargová M., Mastišová J., Klim-Klimaszewska A. (2018), Integrácia medialisnej výchovy pre žiakov z odlišného kultúrneho prostredia, „Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok”,

- nr 2, rocz. XVII, s. 52-59, ISSN 1336-2232 (Słowacja) (punktacja ministerialna – 20).
27. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S.K. (2017), Architectural education in kindergarten, „EDULEARN17. 9th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 3rd-5th of July, 2017. Conference proceedings”, s. 8298-8305, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1538-2017 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
28. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S. (2017), The scope of implementation of geometric concepts in selected kindergartens in Poland, „Problems of Education in the 21st Century”, vol. 75, no. 4, s. 345-353, ISSN 1822-7864, e-ISSN 2538-7111 (Litwa) (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Scopus).
29. Nazaruk S.K., Klim-Klimaszewska A. (2017), Autistic child in kindergarten, „EDULEARN17. 9th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 3rd-5th of July, 2017. Conference proceedings”, s. 8288-8297, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1538-2017 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
30. Nazaruk S.K., Klim-Klimaszewska A. (2017), Direct learning about nature in 6-year-old children living in urban and rural environments and the level of their knowledge and skills, „Journal of Baltic Science Education”, vol.16, no.4, s. 524-532, ISSN 1648-3898, e-ISSN 2538-7138 (Litwa) (punktacja ministerialna – 70, indeksowane w bazie Scopus).
31. Nazaruk S., Klim-Klimaszewska A. (2017), Edukacja wielokulturowa szansą na integrowanie uchodźców ze społecznością lokalną, „Studia Edukacyjne”, nr 43, s. 153-164, ISSN 1233-6688 (punktacja ministerialna – 40).
32. Tokarewicz E., Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S.K. (2017), Lying among children of preschool age, „ICERI2017. 10th International Conference of Education, Research and Innovation. Conference Proceedings, Seville (Spain) 16-18 November 2017”, s. 4070-4075, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V- 2851-2017 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
33. Nazaruk S., Tokarewicz E., Klim-Klimaszewska A. (2017), Możliwości realizacji aktywności fizycznej przez dzieci w wieku przedszkolnym – przykłady z wybranych przedszkoli, „Pedagogika Przedszkolna i Wcze-

- snoszkolna”, vol. 5, nr 2/1 (10/1), s. 239-247, ISSN 2353-7140, e-ISSN 2353-7159 (punktacja ministerialna – 20)].
34. Nazaruk S., Tokarewicz E., Klim-Klimaszewska A. (2017), The Popularization of English Language Learning in Primary Schools in Poland, „Multidisciplinary Journal of School Education”, nr 2 (12), s. 181-196, ISSN 2543-7585, e-ISSN 2543-8409 (punktacja ministerialna – 100).
35. Tokarewicz E., Nazaruk S.K., Klim-Klimaszewska A. (2017), Parents’ attitudes towards children with autism spectrum disorder. Their awareness and impact on child development. Practical aspects of research results, „ICERI2017. 10th International Conference of Education, Research and Innovation. Conference Proceedings, Seville (Spain) 16-18 November 2017”, s. 4061-4069, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V- 2851-2017 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
36. Klim-Klimaszewska A. (2016), Preschool education and development of passive and active vocabulary in 4- and 5-year-old children, „Diskurzus. Nyelvpedagógia és gyermekirodalom”, 17. évfolyam, s. 63-84, ISSN 1589-662 (Węgry).
37. Klim-Klimaszewska A. (2016), Rebēnok s riskom diskal’kulii v detskom sadu, „Naukovì zapiski. Seriâ: pedagogičnì nauki”, № 147, s. 12-18, <https://portal.issn.org/resource/ISSN/2415-7988> (Ukraina).
38. Klim-Klimaszewska A. (2016), Sensory integration method in pre-school, „INTED 2016. 10th International Technology, Education and Development Conference, 7-9 March, 2016, Valencia (Spain). Conference proceedings”, s. 3777-3784, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-337-2016 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
39. Klim-Klimaszewska A. (2016), Natural language teaching method in pre-school education, „INTED 2016. 10th International Technology, Education and Development Conference, 7-9 March, 2016, Valencia (Spain). Conference proceedings”, s. 3797-3802, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-337-2016 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
40. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2016), The Change in Approach to Preparing Children to Learn to Read and Write, „Multidisciplinary Journal of School Education”, nr 1 (9), s. 15-30, ISSN 2543-7585, e-ISSN 2543-8409 (punktacja ministerialna – 100).

41. Klim-Klimaszewska A. (2015), Osvita ditiej z osoblivimi potrebami v umovah inkluzii: dosvid Polšči, „Ridna škola. Ščomicjačnij naukovopiedagogičnij žurnal”, nr 3 (1023), s. 72-74, ISSN 0131-6788 (Ukraina).
42. Klim-Klimaszewska A. (2015), Ekologičieskoje obrazovanije užie v dietskom sadu, „Piedagogičnij visnik”, nr 4 (36), s. 135-143, KG № 443/21R (Ukraina).
43. Klim-Klimaszewska A. (2015), Playing as the basic form of activity of the pre-school child, „INTED 2015. 9th International Technology, Education and Development Conference. Conference proceedings (Madrid, Spain, March 2th-4th, 2015)”, s. 2068-2070, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-362-2015 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
44. Klim-Klimaszewska A. (2015), Forming a healthy lifestyle attitude in pre-school education, „INTED 2015 9th International Technology, Education and Development Conference. Conference proceedings (Madrid, Spain, March 2th-4th, 2015)”, s. 2071-2073, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-362-2015 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
45. Klim-Klimaszewska A. 2015, The effect of fairy tales on the development of preschool children's imagination, „EDULEARN15. 7th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) Barcelona (Spain) 6th-8th of July, 2015, Conference proceedings”, s. 3700-3703, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1653-2015 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
46. Klim-Klimaszewska A. 2015, The influence of play on socio-moral development of preschool children, „EDULEARN15. 7th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) Barcelona (Spain) 6th-8th of July, 2015, Conference proceedings”, s. 3717-3723, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1653-2015 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
47. Klim-Klimaszewska A. 2015, Music influence on children imagination development at the kindergarten age, „ICERI 2015. 8th International Conference of Education, Research and Innovation. Conference proceedings. Seville (Spain) 16-18 November 2015”, s. 3267-3272, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V-2722-2015 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).

48. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2015), Cultivation of festivals, holidays and cultural traditions teacher from the Siedlce commune, „*Folia Philosophica. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*”, nr 3321, s. 223-254, ISSN 0208-6336 (punktacja ministerialna – 20, indeksowane w bazie Scopus).
49. Klim-Klimaszewska A. (2014), Formirovanije osnov zdorovogo obraza žizni v doškólnom obrazovanii, „Naukovi zapiski Małoi akademiï nauk Ukrainy. Zbirnik Naukovih Prac, Sierija: Piedagogični Nauki”, випуск 6, s. 397-408, UDK 374:001.32/(477)(051)+37 (Ukraina).
50. Klim-Klimaszewska A. (2014), Programmes of nursery school education in Poland, „INTED 2014. 8th International Technology, Education and Development Conference. Conference proceedings (Valencia, Spain, March 10th-12th, 2014)”, s. 1406-1415, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-534-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
51. Klim-Klimaszewska A. (2014), Nursery school education in the contemporary system of education in Poland, „INTED 2014. 8th International Technology, Education and Development Conference. Conference proceedings (Valencia, Spain, March 10th-12th, 2014)”, s. 1439-1448, ISSN 2340-1079, Depósito Legal V-534-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
52. Klim-Klimaszewska A. (2014), Shyness and its influence on a child's functioning in the kindergarten environment, „EDULEARN14. 6th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 7th-9th of July, 2014. Conference Proceedings”, s. 3573-3581, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1602-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
53. Klim-Klimaszewska A. (2014), Imagination and its influence on artistic work of children at the pre-school age, „EDULEARN14. 6th International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 7th-9th of July, 2014. Conference Proceedings”, s. 3582-3590, ISSN 2340-1117, Depósito Legal V-1602-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
54. Klim-Klimaszewska A. (2014), The role of computers in the life of pre-schoolers, „ICERI 2014. 7th International Conference of Education, Research and Innovation. Conference proceedings, Seville (Spain) 17-19

- November 2014”, s. 0735-0739, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V-2632-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
55. Klim-Klimaszewska A. (2014), Introducing the preschooler into the world of values, „ICERI 2014. 7th International Conference of Education, Research and Innovation. Conference proceedings, Seville (Spain) 17-19 November 2014”, s. 0740-0745, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V-2632-2014 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
56. Klim-Klimaszewska A. (2014), Alternatywne metody edukacji matematycznej w przedszkolu jako sposób pracy z dziećmi mającymi trudności matematyczne, „Acta Universitatis Palackinae Olomoucensis. Facultas Paedagogica. Mathematica IX”, s. 103-106, ISSN 0862-9765 (Czechy).
57. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2014), Edukacja przedszkolna w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne”, t. 1, s. 175-187, PL ISSN 2083-4179.
58. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2014), Innovacii v priepodavanii inostrannogo jazyka v dietskom sadu, „Visnik Čierkas’kogo univiersitetu. Sierija Piedagogični Nauki”, № 15 (308), s. 34-38, ISSN 2076-586X (Ukraina).
59. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2014), Vzdelávanie prostredníctvom pohybu Doroty Dziamskiej, „Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok”, nr 2, rocz. XIII, s. 53-63, ISSN 1336-2232 (Słowacja) (punktacja ministerialna – 20).
60. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2014), How to optimize the teaching of mathematics of young children? „Przegląd Naukowo-Metodyczny Edukacja dla bezpieczeństwa”, rocz. VII, nr 3 (24), s. 175-183, ISSN 1899-3524 (punktacja ministerialna – 20).
61. Klim-Klimaszewska A. (2013), The Scale of Children’s School Readiness in Poland, „Literacy Information and Computer Education Journal” (LICEJ), vol. 4, issue 1, s. 916-924, e-ISSN 2040- 2589 (Anglia), Impact Factor (IF): 4.768.
62. Klim-Klimaszewska A. (2013), Vzdelavanie deti v predskolskom veku v pedagogickej koncepcii Celestina Freineta, „Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae Universitas Catholica Ružomberok”, nr 3, ročník XII, s. 118-124, ISSN 1336-2232 (Słowacja) (punktacja ministerialna – 20).

63. Klim-Klimaszewska A. (2013), Stress in the nursery teacher's profession, „ICERI 2013. 6th International Conference of Education, Research and Innovation. Coconference proceedings. Seville, Spain 18-20 November 2013”, s. 5414-5421, ISSN 2340-1095, Depósito Legal V-2798-2013 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
64. Klim-Klimaszewska A. (2013) Regional education at nursery school, „ICERI 2013. 6th International Conference of Education, Research and Innovation. Coconference proceedings. Seville, Spain 18-20 November 2013”, s. 5422- 5429, ISSN 2340-1095 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
65. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2013), Nauczyciel przedszkola w społeczeństwie wielokulturowym, „Chowanna”, t. 2 (41), s. 193-202, PL ISSN 0137-706X (punktacja ministerialna – 20).
66. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2013), Sytuacje konfliktowe u dzieci w wieku przedszkolnym, „Journal of Modern Science”, t. 1 (20), s. 11-30, ISSN 1734-2031 (punktacja ministerialna – 100).
67. Klim-Klimaszewska A. (2012), Osuščiestvlienije osnovnoj učebnoj programmy doškolnogo vospitaniya rebiionka s osobymi obrazovatielnymi potrebnostiami, „Duhovnist osobistosti: mietodologija, tieorija i praktika. Zbirnik naukovih prac”, випуск 2 (55), s. 105-117, ISSN 2220-6310 (Ukraina).
68. Klim-Klimaszewska A. (2012), Development of Children's Creative Activity in Preschool, „Journal of Preschool and Elementary School Education”, nr 1 (1), s. 27-41, ISSN 2084-7988.
69. Klim-Klimaszewska A. (2012), Osuščiestvlienije osnovnoj učebnoj programmy doškolnogo vospitaniya rebiionka s osobymi obrazovatielnymi potrebnostiami, „Duhovnist osobistosti: mietodologija, tieorija i praktika. Zbirnik naukovih prac”, nr 2 (55), s. 105-117, ISSN 2220-6310 (Ukraina).
70. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2012), Edukacja wielokulturowa, „Wychowanie w Przedszkolu”, nr 7, s. 20-22, indeks 381640.
71. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2012), The Importance of Mathematical Difficulties and Fallures, „Journal of Preschool and Elementary School Education”, nr 2 (2), s. 69-88, ISSN 2084-7988.
72. Klim-Klimaszewska A. (2011), Klasa autorska jako przykład innowacji pedagogicznej w edukacji wczesnoszkolnej, „Edukacja Elementarna

- w Teorii i Praktyce”, nr 4 (22), s. 36-53, ISSN 1896-2327 (punktacja ministerialna – 70).
73. Klim-Klimaszewska A. (2010), Idee wychowania w systemie Johna Locke’a, „Paedagogica. At Utilitatem Disciplinae”, rocz. 6, s. 11-16, PL ISSN 1895-6459.
74. Klim-Klimaszewska, A. (2010), Innovacionnyje piedagogičieskije koncepcii v doškolnom vospitanii v Połsie, „Priłožna psihołogija”, nr 1, s. 63-77, ISSN 1313-7581 (Bułgaria).
75. Klim-Klimaszewska A. (2009), Edukacja przedszkolna w myśl wymagań nowej podstawy programowej wychowania przedszkolnego, „Meritum”, nr 1 (12), s. 20-24, ISSN 1896-2521.
76. Klim-Klimaszewska A. (2009), Czy dziecko 6-letnie jest gotowe do podjęcia nauki szkolnej? „Paedagogica. At Utilitatem Disciplinae”, rocz. 5, s. 11-26, PL ISSN 1895-6459.
77. Klim-Klimaszewska A. (2009), Key competences as a way to creative development, „Rozprawy Naukowe”, vol. III, s. 63-75, ISSN 1899-1025.
78. Klim-Klimaszewska A. (2009), Vospitanije dietiej v dietskikh domah, „Duhovnist‘ osobistosti: mietodologija, tieorija i praktika. Zbirnik naukovih prac”, nr 4 (33), s. 26-45, UDK 37.037, BBK 74.200.51, D. 85 (Ukraina).
79. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A., Zacharuk T. (2009), Integracja w przedszkolu, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy”, z. 9 (2), s. 149-159, PL ISSN 1689-6416 (punktacja ministerialna – 20).
80. Klim-Klimaszewska A. (2000), Klasy autorskie na poziomie wczesnoszkolnym w województwie białkopodlaskim, „Podlaskie Zeszyty Pedagogiczne”, nr 1, s. 229-231, ISSN 1508-9312.
81. Klim-Klimaszewska A. (2000), Innowacje pedagogiczne, „Podlaskie Zeszyty Pedagogiczne”, nr 2, s. 79-83, PL ISSN 1508-9312.
82. Klim-Klimaszewska A. (2000), Szkoła Podstawowa przy Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym w Białej Podlaskiej (1987-1992), „Podlaski Kwartalnik Kulturalny”, nr 3, s. 20-26, ISSN 1234-6160.
83. Klim-Klimaszewska A. (1999), Praca z dziećmi chorymi w szkole szpitalnej, „Doradca”, nr 13, s. 16-24, ISSN 1428-0086.
84. Klim-Klimaszewska A. (1998), Zewnętrzne uwarunkowania pracy innowacyjnej, „Doradca”, nr 10, s. 9-10, ISSN 1428-0086.

85. Klim-Klimaszewska A. (1998), *Osobowość nauczyciela-innowatora*, „Doradca”, nr 9, s. 4-5, ISSN 1428-0086.
86. Klim-Klimaszewska A. (1998), *Współpraca nauczycielki z rodzicami w szkole szpitalnej*, „Doradca”, nr 8, s. 44, ISSN 1428-0086.
87. Klim-Klimaszewska A. (1998), *Szkoła szpitalna jako specyficzne środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, „Zeszyty Naukowe. Nauki Humanistyczne. Dydaktyka”, nr 52, s. 77-102, PL ISSN 0860-438X.
88. Klim-Klimaszewska A. (1997), *Specyfika pracy opiekuńczo-wychowawczej w zakładzie leczniczym*, „Opieka, Wychowanie, Terapia”, nr 4, s. 29-34, ISSN 1230-0861.

Rozdziały w monografii wieloautorskiej

1. Klim-Klimaszewska A., Wieruszewska-Duraj S.A. (2024). *Ukraińskie dzieci w polskich przedszkolach*, w: E. Jarmoch, A. Klim-Klimaszewska, S. Bylina (red.), *Bezpieczeństwo człowieka a migracje*, Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, s. 47-56, ISBN 9788366597990.
2. Klim-Klimaszewska A. (2023), *Rola rodziny w wychowaniu dziecka w poglądach pedagogicznych Papieża Jana Pawła II*, w: A. Klim-Klimaszewska, A.W. Filipek, S. Bylina (red.), *Współczesne wyzwania pedagogiczne, socjologiczne i w naukach o bezpieczeństwie*, Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, s. 57-71, ISBN 9788366597716.
3. Klim-Klimaszewska A., Mkhabela Z. (2022). *The birches Pre-Primary School in Sarnia, South Africa*, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), *Wielowymiarowość edukacji XXI wieku, t. I, Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna*, Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, s. 37-50, ISBN 9788366597501.
4. Klim-Klimaszewska A. (2020), *Pol's'kij dosvid підготовки майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти. Polish experience in training of future teachers of preschool and primary school education*, w: T.I. Myer (red.), *Європейські та вітчизняні тенденції підготовки майбутніх учителів початкової школи: тезисна теорія та варіативна практика з e-навчанням. Монографія. European and domestic trends in the training of future primary*

- school teachers: Thesis theory and variable practice with e-learning. Monograph, Karlsruhe: World Scientific, s. 28-42, ISBN 9783949059018 (Niemcy).
5. Klim-Klimaszewska A., Podhájecká M., Gerka V. (2020), Komparace předškolního vzdělávání v České Republice a v Polsku, w: A. Klim-Klimaszewska, I. Scholtzová (red.), Współczesne idee w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Monografia wieloautorska, Siedlce: Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, s. 191-212, ISBN 9788366597006.
 6. Klim-Klimaszewska A. (2019), Historyczny kontekst zabawki, w: Zabawki dziecięce – wybrane konteksty teoretyczne, badawcze i praktyczne, w: M. Kiełbasa, M. Socha (red.), Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, s. 41-81, ISBN 9788365575517.
 7. Klim-Klimaszewska A. (2019), Magnet and its application physics education in kindergarten, w: V. Lamanauskas (red.), Science and technology education: current challenges and possible solutions, Šiauliai: Scientia Socialis, s. 91-94, ISBN 9786099551364 (Litwa).
 8. Klim-Klimaszewska A., Myszk-Bujno M.M. (2019), História vzdelávania učiteľov predškolskej pedagogiky na Univerzite Prírodných a Humanitných Vied v Siedlcach (Pol'sko), w: J. Burgerová (red.), Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy, Prešov: Prešovská univerzita, s. 189-200, ISBN 9788055522678 (Słowacja).
 9. Klim-Klimaszewska A. (2018), Educational games and activities in pre-school mathematics, w: International Conference on Education in Mathematics, Science & Technology. Abstract book. ICEMST 2018. April 28-May 1, 2018, Marmaris/Turkey, Marmaris: ISRES, s. 10, ISBN 978-605-67951-3-8 (Turcja).
 10. Klim-Klimaszewska A., Rašková M. (2018), Ogólnopolski projekt edukacyjny „Wędrująca książka”. Rozwijanie kompetencji językowych dzieci w wieku przedszkolnym, w: A. Klim-Klimaszewska, E. Šmelová (red.), Teraźniejszość i przyszłość edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Wybrane problemy. Monografia wieloautorska, Siedlce: AKKA, s. 32-43, ISBN 978-83-948104-7-4.
 11. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S. (2017), Implementation of geometrical concepts in kindergarten, w: V. Lamanauskas (red.), Science

- and Technology Education: Engaging The New Generation, Šiauliai: Scientia Socialis, s. 61-64, ISBN 978-609-95513-4-0 (Litwa).
12. Klim-Klimaszewska A., Nazaruk S. (2017), *Deti so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami v materskej škole*, w: M. Uhrinova, J. Benyak (red.), *Tendencie v dimenziách predprimárneho a primárneho vzdelávania*, Ružomberok: VERBUM, s. 13-24, ISBN 978-80-561-0490-3 (Słowacja).
 13. Klim-Klimaszewska A., Myszka M. (2017), *Przygotowanie nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej do realizacji edukacji inkluzyjnej w Polsce i na Słowacji*, w: L. Ploch, L. Belášová, M. Myszka (red.), *Orientacje i przedsięwzięcia w edukacji osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Monografia wieloautorska Siedlce: AKKA, s. 157-165, ISBN 978-83-948104-0-5.
 14. Fijałkowska-Mrocze A., Klim-Klimaszewska A. (2017), *Jak przeciwdziałać wypaleniu zawodowemu w profesji nauczyciela wychowania przedszkolnego?* w: A. Klim-Klimaszewska, M. Podhájecká, A. Fijałkowska-Mrocze (red.), *Orientacje i przedsięwzięcia w edukacji przedszkolnej i szkolnej*. Monografia wieloautorska, Siedlce: AKKA, s. 271-280, ISBN 978-83-941235-9-8.
 15. Klim-Klimaszewska A. (2016), *Udział ojca w wychowaniu dziecka w wieku przedszkolnym*, w: M. Fałdowska, A. Świderski, G. Wierzbicki (red.), *Kultura bezpieczeństwa. Potrzeby i uwarunkowania*, cz. III, *Kultura i wychowanie*, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 195-206, ISBN 978-83-7051-797-7.
 16. Klim-Klimaszewska A., Myszka M. (2016), *Postawy nauczycieli polskich i słowackich wobec integracji szkolnej dzieci niepełnosprawnych*, w: A. Grądzka-Tys, E. Jagiełło, A. Klim-Klimaszewska (red.), *Organizacja pracy w instytucjach edukacyjnych*, Siedlce: AKKA, s. 165-174, ISBN 978-83-941235-7-4.
 17. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2016), *Ciennostnyje aspekty razvitija riebienka-doškolnika kak osnova podgotovki jego k uspješnoj žizni*, w: L.V. Kondrašova, A. Klim-Klimaszewska (red.), *Problemy filosofii sčast'ja i pedagogiki uspješnosti v issledovanijah učienyh słavianskich stran*. Kollektivnaja monografija, Čierkasi: Čierkas'kij nacionalnij univiersitet imieni Bogdana Hmielnickogo, s. 130-168, ISBN 966-7406-31-8 (Ukraina).

18. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2016), Nie jestem inny, w: E. Jarmoch, I.A. Trzpił, A.W. Świdorski (red.), Bezpieczeństwo człowieka a sytuacja młodzieży Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 83-112, ISBN 978-83-7051-805-9.
19. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2016), Dziecko istotą przedsiębiorczą, w: W. Kudyba, M. Pulit (red.), Komunikacja w kształceniu i wychowaniu, Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, s. 217-226, ISBN 978-83-63196-94-3.
20. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2016), Rozwój kompetencji komunikacyjnych dzieci w wieku przedszkolnym, w: W. Kudyba, M. Pulit (red.), Komunikacja w kształceniu i wychowaniu, Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, s. 164-175, ISBN 978-83-63196-94-3.
21. Klim-Klimaszewska A. (2015), Podgotovka buduščih učiteliej dietskih sadov k rabotie s riebnikom s osobymi vospitatelnymi potrebnostiami, w: E. Rangielova (red.), Tiorija i praktika na psihologo-piedagogičieskata podgotovka na spicialista v univiersiteta, Kiten: Asocijacija na profiesorite ot słavjanskite strani (APSS), s. 311-318, ISBN 978-954-490-477-7 (Bułgaria).
22. Klim-Klimaszewska A. (2015), Programma Marianne Frostig razvivajuščaja zritielnoje vosprijatije dietiej v dietskom sadu, w: Ł.M. Gołubienko, O.S. Cokur (red.), Univiersitiets'ka piedagogična osvita: istorija, tiorija i pierspiektivi rozvitku v umovah globalizacii, Odiesa: Odies'kij nacionalnij univiersitet imieni I.I. Miečnikova, s. 223-226, UDK 378.937, BBK 74.204 (Ukraina).
23. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2015), Problem przywództwa w grupie dzieci w wieku przedszkolnym, w: S. Jaczyński, A. Araucz-Boruc, G. Wierzbicki (red.), Bezpieczeństwo Edukacja Wychowanie, t. II, Edukacja i wychowanie dla bezpieczeństwa w przeszłości i współcześnie, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 297-306, ISBN 978-83-7051-756-4.
24. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2015), Education of children with disabilities in preschool, w: R. Stamatov, O. Koychev (red.), Social competences, creativity and wellbeing, Plovdiv: Plovdiv University Paisii Hilendarski, s. 197-203, ISBN 978-619-202-023-1 (Bułgaria).

25. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło, E. (2015), Neurolingvistické programovanie ako spôsob práce s deťmi s poruchou senzorickej integrácie, w: L. Hrebeňárová, J. Kožárová (red.), Dilemy inkluzívneho procesu v edukácii so zameraním na socializáciu osôb so špeciálnymi potrebami, Prešov: Prešovská Univerzita, s. 185-197, ISBN 978-80-555-1423-9 (Słowacja).
26. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2015), Kształcenie człowieka kreatywnego, w: A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło (red.), Edukacja ku przyszłości, t. 5, Wyzwania i zaniechania w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych, Siedlce: AKKA, s. 71-100, ISBN 978-83-941235-1-2.
27. Klim-Klimaszewska A. (2014), Realizacja edukacji polonistycznej w przedszkolu, w: J. Gmitruk, G. Korneć, P. Matusak (red.), Historia społeczna – kultura, spółdzielczość, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 107-121, ISBN 978-83-64415-52-4.
28. Klim-Klimaszewska A. (2014), Rodzina jako środowisko wychowawcze w naukach Jana Pawła II, w: Š. Kassay, M. Pružinský (red.), Sociálne poslanstvo Jána Pavla II. pre dnešný svet „Univerzita ako miesto dialogu”, Ružomberok: VERBUM, s. 461-470, ISBN 978-80-561-0151-3 (Słowacja).
29. Klim-Klimaszewska A. (2014), Metody pracy z dzieckiem ryzyka dysleksji i dysgrafii na zajęciach terapeutycznych w przedszkolu, w: T. Senko, I. Bugajska-Bigos, B. Lisowska (red.), Inkluzja, terapia, wspieranie rozwoju jako problemy współczesnej edukacji. Inclusion, therapy, development suport as the problem of contemporary, Nowy Sącz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, s. 349-372, ISBN 978-83-62550-47-0.
30. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2014), Vplyv predškolskej edukácie na vývin detí, w: A. Prídavková, M. Klimovič (red.) História, súčasnosť a perspektívy vzdelávania na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove, Prešov: Prešovská univerzita, s. 158-164, ISBN 978-80-555-1237-2 (Słowacja).
31. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2014), Kształtowanie pojęć matematycznych u dzieci sześciolletnich, w: E. Jagiełło, A. Klim-Klimaszewska, B. Torniova (red.), Współczesne aspekty w edukacji i wychowaniu dziecka, t. I, Mądre dzieciaki, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 149-159, ISBN 978-83-62160-25-9.

32. Klim-Klimaszewska A. (2013), Wychowanie przedszkolne w koncepcji pedagogicznej Rudolfa Steinera, w: L. Pawelec (red.), Edukacja i wychowanie – wyzwania współczesności, cz. 2. Kierunki współczesnego wychowania – rola rodziny, Kielce: SSW, s. 345-359, ISBN 978-83-63981-09-9.
33. Klim-Klimaszewska A. (2013), Bezpieczeństwo dziecka w środowisku przedszkolnym, w: M. Wiśniewska (red.), Wojskowość – Bezpieczeństwo – Wychowanie, t. II, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 224-236, ISBN 978-83-923429-8-4.
34. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2013), Assistance in Development of a Child at the Pre-school Age Through Stories and Fairy-tales, w: J.Z. Górniewicz, E. Jaszczyszyn (red.), A Child in the World of Education – Education in the World of a Child, Białystok: Trans Humana, s. 71-84, ISBN 978-83-61209-92-8.
35. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2013), Jazyk jako komunikační prostředek při vyučování matematiky, w: B. Tomková, M. Mokříš (red.), Matematika v primární škole. Různé cesty, rovnaké cíle, Prešov: Prešovská univerzita, s. 87-95, ISBN 978-80-555-0765-1 (Słowacja).
36. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2013), Aktuálnosť názorov Jana Amosa Komenského na predškolskú výchovu. Program ak nemáme materskú školu, w: M. Portik, L. Belasová (red.), Jan Amos Komenský a súčasná predškolská a elementárna edukácia, Prešov: Prešovská univerzita, s. 179-192, ISBN 978-80-555-1023-1 (Słowacja).
37. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2013), The Project as a Method of Teaching in a Kindergarten, w: W. Sroczynski (red.), Essays on Education, South Jordan: House Publishing Ecco, s. 27-50, ISBN 978-1-4276-5467-0, EAN (13) 9781427654670 (UT, USA).
38. Myszka M., Klim-Klimaszewska A. (2013), Komparácia pripravenosti učiteľov primárneho stupňa na inkluzívnu edukáciu v Poľskej a Slovenskej Republike, w: T. Dubayová, J. Žolnová (red.), Študent na ceste k praxi II, Prešov: Prešovská univerzita, s. 232-239, ISBN 978-80-555-0840-5 (Słowacja).
39. Fijałkowska A., Klim-Klimaszewska A. (2013), Komparačná analýza syndrómu vyhorenia u učiteľov materskej školy v Poľskej a Slovenskej Repu-

- blike, w: T. Dubayová, J. Žolnová (red.), Študent na ceste k praxi II, Prešov: Prešovská univerzita, s. 53-60, ISBN 978-80-555-0840-5 (Słowacja).
40. Klim-Klimaszewska A. (2012), The module preparation to the teacher profession in Poland, w: J. Gröhn, U. Harkonnen (red.), 10th International JTEFS/BBCC Conference Sustainable Development. Culture. Education. Reorientation of Teacher education towards sustainability through theory and practice. Abstract book, May 22-25, 2012 Savonlinna, Savonlinna: University of Eastern Finland, s. 115, ISBN 978-952-61-0784-4 (Finlandia).
41. Klim-Klimaszewska A. (2012), Testing the Children's School Readiness in Poland, w: CH.A. Shoniregun, G.A. Akmayeva (red.), CICE-2012 Proceedings. Canada International Conference on Education, June 18-21, 2012, University of Guelph, Ontario, Canada, Essex: Infonomics Society, s. 356-359, ISBN 978-1-908320-07-0, (Kanada).
42. Klim-Klimaszewska A. (2012), Methods Developing Creative Activity of Nursery School Children, w: I Gómez Chova, A. López Martínez, I Candel. Torres (red.), EDULEARN12. 4th International Conference on Education and New Learning Technologies. Conference proceedings (2nd-4th July 2012, Barcelona, Spain), Valencia: International Association of Technology, Education and Development (IATED), s. 3888-3900, ISBN 978-84-695-3491-5, Depósito Legal V-1971-2012 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
43. Klim-Klimaszewska A. (2012), Realizace předškolní výchovy dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v Polsku, w: A. Přidavková, M. Klimovič (red.), Komplexnost' a integrita v predprimárnej, primárnej a špeciálnej edukácii, Prešov: Prešovská univerzita s. 22-32, ISBN 978-80-555-0664-7 (Słowacja).
44. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2012), Práce s nadaným dítětem v polských mateřských školách, w: J. Škrabánková, R. Kovářová (red.), Učíme nadané žáky, Ostrava: Ostravská univerzita, s. 210-219, ISBN 978-80-7464-104-6 (Czechy).
45. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2012), Kompetencje nauczyciela przedszkola w zakresie pracy z dzieckiem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), Kompetencje współczesnego nauczyciela, t. 3 Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 83-93, ISBN 978-83-934036-7-7.

46. Jagiełło E., Karbowniczek J., Klim-Klimaszewska A. (2012), Wypalenie zawodowe nauczycieli wychowania przedszkolnego, w: E. Jagiełło, R. Matysiuk, U. Tyluś (red.), *Edukacja – wczoraj, dziś i jutro*, t. IV, *Edukacja w perspektywie wyzwań społecznych*, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 149-174, ISBN 978-83-934036-6-0.
47. Klim-Klimaszewska A. (2011), Dzieci z grup ryzyka w krajach Unii Europejskiej, w: A. Klim-Klimaszewska, T. Zacharuk (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, cz. 3, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 53-75, ISBN 978-83-923929-3-4.
48. Klim-Klimaszewska A. (2011), Innovacionnyje piedagogičieskije koncepcii v doškolnom vospitanii v Polšie, w: D. Levterova (red.), *Svriemienni piedagogičieski teorii i praktiki*, Plovdiv: Plovdivski universitet Paisii Hilendarski, s. 17-28, ISBN 978-954-423-732-5.
49. Klim-Klimaszewska A. (2011), Systemy edukacji przedszkolnej w Europie, w: M.Z. Babiarz, D. Kukla (red.), *Europejskie wyzwania w obszarze edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego, s. 13-37, ISBN 978-83-61982-17-3.
50. Klim-Klimaszewska A. (2011), Programmes of Nursery School Education in Poland, w: L. Gómez Chova, D. Martí Belenguer, A. López Martínez (red.), *EDULEARN11. 3rd International Conference on Education and New Learning Technologies*, Barcelona (Spain) – 4th-6th July 2011. Conference Proceedings, Valencia: International Association of Technology, Education and Development (IATED), s. 001374-001383, ISBN 978-84-615-0441-1, Depósito Legal V-2332-2011 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
51. Klim-Klimaszewska A. (2011), Programme Contents of the Nursery School Education in Poland, w: L. Gómez Chova, D. Martí Belenguer, A. López Martínez (red.), *EDULEARN11. 3rd International Conference on Education and New Learning Technologies*, Barcelona (Spain) – 4th-6th July 2011. Conference Proceedings, Valencia: International Association of Technology, Education and Development (IATED), s. 001384-001390, ISBN 978-84-615-0441-1, Depósito Legal V-2332-2011 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).

-
52. Klim-Klimaszewska A. (2011), *Fundamentální hry v předškolní edukaci*, w: M. Podhájecká, M. Miňová (red.), *Hra v predprimarnej edukacji*, Prešov: Prešovská univerzita, s. 48-70, ISBN 978-80-555-0467-4 (Słowacja).
53. Klim-Klimaszewska A. (2011), *Methods developing creative activity of nursery school children*, w: C. Angelaki, Z. Apostolou (red.), OMEP. European Conference 2011, 8th Pan-Hellenic Conference, 1st Conference of Cyprus Committee Perspectives on Creativity and Learning in Early Childhood. Book of Abstracts, Nicosia, Cyprus 6-8 May 2011, Nicosia: European University Cyprus/Greek Committee OMEP, s. 119 (Cypr).
54. Klim-Klimaszewska A. (2011), *Edukacja przedszkolna sposobem zapobiegania zagrożeniom w rozwoju małego dziecka*, w: A. Klim-Klimaszewska (red.) *Zagrożenia dzieci i młodzieży we współczesnym społeczeństwie*, cz. 1, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 85-102, ISBN 978-83-923929-1-0.
55. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2011), *Realizacja praw dziecka w przedszkolu*, w: E. Jarmoch, J. Kunikowski (red.), *Filozofia życia. W poszukiwaniu mądrości, piękna, dobra*, t. I, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 681-696, ISBN 978-83-7051-632-1.
56. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2011), *The metod of an educational project in the kindergarten*, w: C. Angelaki, Z. Apostolou (red.), OMEP. European Conference 2011, 8th Pan-Hellenic Conference, 1st Conference of Cyprus Committee Perspectives on Creativity and Learning in Early Childhood. Book of Abstracts, Nicosia, Cyprus 6-8 May 2011, Nicosia: European University Cyprus / Greek Committee OMEP, s. 120 (Cypr).
57. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2011), *The Meaning of Kindergarten Education in Multicultural Education*, w: E. Jaszczyszyn, J. Uszyńska-Jarmoc (red.), *Presentation of Good Practice in the Fild of Multicultural Education*, Warszawa: Polski Komitet Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego (OMEP) / Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 7-9, ISBN 978-83-934036-2-2.
58. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (2011), *Znaczenie wychowania przedszkolnego dla edukacji wielokulturowej*, w: E. Jaszczyszyn, J. Uszyńska-Jarmoc (red.), *Prezentacja dobrych praktyk w zakresie edukacji wielokulturowej*, Warszawa: Polski Komitet Światowej Organizacji Wychowania

- Przedszkolnego (OMEP) / Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 7-10, ISBN 978-83-934036-1-5.
59. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (2011), Mathematical activity of a pre-school child, w: A.C. LYON (red.), 21st annual conference EECERA 2011. Conference book Education from birth: Research, Practices and Educational Policy, Lausanne-Geneva – Switzerland, 14th-17th 2011, Geneva: European Early Childhood Education Research Association (EECERA), s. 114-115 (Szwajcaria).
60. Klim-Klimaszewska A. (2010), Wychowanie patriotyczne w przedszkolu, w: A. Niewęglowska, M. Wiśniewska (red.), Historia wojskowości XX wieku, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 439-452, ISBN 978-83-923429-5-3.
61. Klim-Klimaszewska A. (2010), Edukacja do bezpieczeństwa drogowego dzieci w wieku przedszkolnym, w: J. Gmitruk, Ks. R. Krawczyk, T. Zacharuk (red.), Bezpieczeństwo, edukacja, kultura i społeczeństwo, Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, s. 419-428, ISBN 978-83-62171-21-7.
62. Klim-Klimaszewska A. (2010), Method of project in pre-school education, w: L. Gómez Chova, D. Martí Belenguer, I. Candel Torres (red.), EDULEARN10. International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 5-7. July 2010. Conference Proceedings, Valencia: International Association of Technology, Education and Development (IATED), s. 003590-003593, ISBN 978-84-613-9386-2, Depósito Legal V-2316-2010 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
63. Klim-Klimaszewska A. (2010), Program of initial child's adaptation to pre-school environment, w: L. Gómez Chova, D. Martí Belenguer, I. Candel Torres (red.), EDULEARN10. International Conference on Education and New Learning Technologies, Barcelona (Spain) 5-7. July 2010. Conference Proceedings, Valencia: International Association of Technology, Education and Development (IATED), s. 003594-003598, ISBN 978-84-613-9386-2, Depósito Legal V-2316-2010 (Hiszpania) (indeksowane w bazie Web of Science).
64. Klim-Klimaszewska A. (2010), Stymulowanie aktywności twórczej dziecka w wieku przedszkolnym na zajęciach plastycznych, w: J. Florczykiewicz, Z. Wałaszewski (red.), Odpowiedzialność w edukacji. Od rozwiązań

- systemowych do samoświadomości kształconych, Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, s. 65-76, ISBN 978-83-89600-82-0.
65. Klim-Klimaszewska A. (2009), Rozwijanie aktywności twórczej dzieci w wieku przedszkolnym, w: A. Klim-Klimaszewska, T. Zacharuk (red.), *Paradygmaty współczesnej pedagogiki*, cz. 3, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 55-64, ISBN 978-83-923928-7-3.
66. Klim-Klimaszewska A. (2009), Realizacja praw dziecka w wychowaniu przedszkolnym, w: R. Rosa, A. Cudowska (red.), *Kultura bezpieczeństwa i praw człowieka w początkach XXI wieku*, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 163-170, PL ISSN 0860-2719.
67. Klim-Klimaszewska A. (2009), Innovative methods in physical education of children at pre school age, w: A. Janieva, F. Błagojeva (red.), *Optimizacija i inovacii v učebno trenirovčnija procies*, Sofija: Sofijskij Univiersitet Sv. Kl. Ohridski, 2009, s. 64-72, ISBN 978-954-07-2987-9 (Bułgaria).
68. Klim-Klimaszewska A., Zacharuk T. (2009), *Vzdělávání učitelů předškolní výchovy v Polsku*, w: J. Kancir, V. Zelova (red.), *Príprava učiteľov v procese školských reformie*, Prešov: Prešovská univerzita, s. 108-115, ISBN 978-80-555-0024-9 (Słowacja).
69. Klim-Klimaszewska A. (2008), Sylwetka nauczyciela przedszkola w opinii dzieci, rodziców i nauczycieli, w: K. Żegnałek (red.), *Kompetencje nauczyciela edukacji początkowej*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, s. 196-204, ISBN 978-83-61121-02-2.
70. Klim-Klimaszewska A. (2008), Wychowanie przedszkolne w procesie integracji europejskiej, w: E. Gaweł-Luty, J. Kojkoł (red.), *Tożsamość – reminiscencje*, Gdańsk: Harmonia, s. 79-87, ISBN 978-83-7134-297-4.
71. Klim-Klimaszewska A. (2008), *Práce učitelky mateřské školy s nadaným dítětem*, w: O. ŠIMONIK, J. Škrabánková, J. Št'áva (red.), *Učitel a nadaný žák*, Brno: Masarykova univerzita, s. 69-79, ISBN 978-80-7392-054-8 (Czechy).
72. Klim-Klimaszewska A. (2008), *Programy předškolní výchovy v Polsku*, w: A. Wiegerová (red.), *Fórum o premenách školy a učiteľskej profesie*, Bratislava: Univerzita Komenského, s. 94-100, ISBN 978-80-969146-8-5 (Słowacja).

73. Klim-Klimaszewska A. (2008), Innowacyjne metody pracy z dzieckiem w wieku przedszkolnym, w: A. Klim-Klimaszewska, T. Zacharuk (red.), Ciągłość i zmiana w pedagogice XXI wieku, cz. 3, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 55-67, ISBN 978-83-923928-4-2.
74. Klim-Klimaszewska A. (2008), Innowacyjne metody nauki czytania i pisanie dzieci w wieku przedszkolnym, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), Język współczesnej pedagogiki, cz. 2, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, s. 9-16, ISBN 978-83-923928-3-5.
75. Klim-Klimaszewska A. (2007), Poczucie bezpieczeństwa dziecka w procesie adaptacji do środowiska przedszkolnego, w: J. Dębowski, E. Jarmoch, A.W. Świderski (red.), Bezpieczeństwo człowieka a proces wsparcia społecznego, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 215-224, PL ISSN 0860-2719.
76. Klim-Klimaszewska A. (2007), Realizace pedagogické praxe v přípravě polských učitelů mateřských škol, w: J. Kropáčková (red.), Idea a realita vysokoškolského vzdělání učitelek mateřských škol na pedagogické fakultě, Praha: Univerzita Karlova, s. 85-91, ISBN 978-80-7290-326-9 (Czechy).
77. Klim-Klimaszewska A. (2007), Lęk u dzieci w wieku przedszkolnym, w: A. Cudowska, J. Kunikowski (red.), Czynić świat bardziej bezpiecznym, t. II, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 147-154, ISBN 978-83-7051-405-7.
78. Klim-Klimaszewska A. (2007), Ciągłość i zmiana w polskiej pedagogice przedszkolnej, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), Ciągłość i zmiana w pedagogice XXI wieku, cz. 2, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 11-23, ISBN 978-83-7051-431-0.
79. Klim-Klimaszewska A. (2006), Europejski wymiar wychowania przedszkolnego, w: B. Grzeszkiewicz (red.), Współczesność i przyszłość edukacji elementarnej, Szczecin: Print Group, s. 11-26, ISBN 83-60065-23-3, ISBN 978-83-60065-23-5.
80. Klim-Klimaszewska A. (2006), Obyslovliennost' prociessa adaptacii riebionka v sriedie dietskogo sada, w: A. Bosienko (red.), Adaptaščijni možlivosti ditiej ta mołodi. Odiesa: Pivdiennoukrains'kij dieržavnij pedagogičnij univiersitiet im. K.D. Ušins'kogo, s. 140-144, ISBN 966-95338-8-9 (Ukraina).
81. Klim-Klimaszewska A., Prokop J. (2006), Ambicje rodziców a poczucie bezpieczeństwa małego dziecka, w: J. Dębowski, E. Jarmoch, A.W. Świ-

- derski (red.), Bezpieczeństwo człowieka a proces transformacji systemowej, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 435-443, ISBN 83-7051-605-X.
82. Klim-Klimaszewska A., Wieruszewska-Duraj S. (2006), Aktywizujące metody nauczania studentów na zajęciach z pedagogiki przedszkolnej z metodyką, w: J. Kunikowski, R. Rosa, T. Zacharuk (red.), Rozwój teorii i praktyki edukacyjnej, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 155-160, ISBN 83-7051-401-4.
83. Klim-Klimaszewska A. (2005), Edukacja międzykulturowa w przedszkolu, w: A. Bobryk (red.), Kultura pogranicza – pogranicze kultur, Siedlce: SSSK Brama / Pułtusk: WSH, s. 133-139, ISBN 83-89709-54-6
84. Klim-Klimaszewska A. (2005), Rola nauczycielki przedszkola w wychowaniu zdrowotnym dzieci 6-letnich, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), Z praktyki wychowania przedszkolnego, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 7-22, ISBN 83-7051-327-1.
85. Klim-Klimaszewska A. (2005), Povyšenie kačiestva doškolojno vospitanija posredstvom mieždynarodnoho sotrudničiestva, w: N.G. Ničkało, G.P. Filipčuk (red.), Rozvitok osobistosti v polikulturnomu osvitt'omu Prostowi, Čierkasi: Čierkas'kij nacionalnij univiersitet im. B. Hmielnickogo, s. 45-47, ISBN 966-353-008-1 (Ukraina).
86. Klim-Klimaszewska A. (2005), Vybrané pedagogické inovace v polské předškolní edukaci, w: J. Prokop, M. Rybičková (red.), Promeny pedagogiky, Praha: Univerzita Karlova, s. 202-207, ISBN 80-7290-226-1 (Czechy).
87. Klim-Klimaszewska A. (2005), Postawa nauczyciela-wychowawcy w przedszkolu, w: A. Klim-Klimaszewska, T. Zacharuk (red.), Pedagog – jednej czy wielu dróg? cz. 3, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 149-155, ISBN 83-7051-370-0.
88. Klim-Klimaszewska A., Adamczyk L. (2005), Edukacja terapeutyczna rodziców dzieci z Miejskiego Przedszkola Integracyjnego Nr 20 w Siedlcach, w: M. Dyrda, A.W. Świdorski (red.), Rozwój osobowy a wybrane problemy profilaktyki, Monografie vol. 1, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, s. 37-41, ISBN 83-915226-1-X.
89. Klim-Klimaszewska A., Zacharuk T. (2005), Wychowanie integracyjne w przedszkolu szansą na integrację społeczną w dorosłym życiu, w: S. Guz, J. Andrzejewska (red.), Wybrane problemy edukacji dzieci

- w przedszkolu i szkole, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, s. 59-63, ISBN 83-227-2455-1.
90. Klim-Klimaszewska A. (2004), *Sovriemiennaja koncepcija doškolnogo vospitaniya v Polšie*, w: V.K. Buriak (red.), *Piedagogika viščoi ta sieriednioi školi*. Krivij Rig: Krivoriz'kij dieržavnij piedagogičnij univiersitet, nr 8, s. 402-409, ISBN 996-7406-29-6 (Ukraina).
91. Klim-Klimaszewska A. (2004), *Agriessija sriedi dietiej i mołodioži*, w: E. Rangielova (red.) *Priviencija na agriesijata sried diecata*, Sofija: Sofijski univiersitet Sv. Klimient Ohridski, s. 136-149, ISBN 954-9397-01-7 (Bułgaria).
92. Klim-Klimaszewska A. (2004), *Mity i dramaty przystosowania dziecka do przedszkola*, w: A. Klim-Klimaszewska (red.), *Mity dzieciństwa – dramaty socjalizacji*, cz. 2, Siedlce: Akademia Podlaska, s. 11-15, ISBN 83-7051-293-3.

Redakcja monografii wieloautorskich

1. Klim-Klimaszewska A. (red.) (2018), *Ukierunkowania i działania w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych*. Monografia wieloautorska, Siedlce: AKKA, ss. 150, ISBN 978-83-948104-3-6.
2. Klim-Klimaszewska A., Šmelová E. (red.) (2018), *Teraźniejszość i przyszłość edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych*. Wybrane problemy. Monografia wieloautorska. Siedlce: AKKA, ss. 239, ISBN 978-83-948104-7-4.
3. Klim-Klimaszewska A., Wieruszewska-Duraj S., Grądzka-Tys A. (red.) (2018), *Teraźniejszość i perspektywy w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*. Monografia wieloautorska, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, ss. 251, ISBN 978-83-62160-37-2.
4. Klim-Klimaszewska A., Fijałkowska-Mrocze A. (red.) (2017), *Edukacja bez granic dzieci, młodzieży i dorosłych*, Siedlce: AKKA, ss. 322, ISBN 978-83-941235-8-1.
5. Klim-Klimaszewska A., Podhájecká M., Fijałkowska-Mrocze A. (red.) (2017), *Orientacje i przedsięwzięcia w edukacji przedszkolnej i szkolnej*. Monografia wieloautorska, Siedlce: AKKA, ss. 378, ISBN 978-83-941235-9-8.

6. Klim-Klimaszewska A. (red.) (2016), *Komunikacja w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Wybrane problemy*, Siedlce: AKKA, ss. 299, ISBN 978-83-941235-4-3.
7. Grądzka-Tys A., Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A. (red.) (2016), *Organizacja pracy w instytucjach edukacyjnych*, Siedlce: AKKA, ss. 200, ISBN 978-83-941235-7-4.
8. Klim-Klimaszewska A., Fijałkowska-Mroczek A., Jagiełło E. (red.) (2016), *Inwencja w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych. Monografia wieloautorska*, Siedlce: AKKA, ss. 530, ISBN 978-83-941235-5-0.
9. Klim-Klimaszewska A., Pavlenko E., Pionova R. (red.) (2015), *Komunikacja w edukacji, t. 2, Kompetencje komunikacyjne dzieci i młodzieży*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, ss. 291, ISBN 978-83-62160-29-7.
10. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E., Gerka V., Kondrašov N.N. (red.) (2015), *Edukacja ku przyszłości, t. 5, Wyzwania i zaniechania w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych*, Siedlce: AKKA, ss. 219, ISBN 978-83-941235-1-2.
11. Klim-Klimaszewska A., Jagiełło E. (red.) (2014), *Edukacja ku przyszłości, t. 1, Wyzwania i zaniechania w wychowaniu przedszkolnym i kształceniu wczesnoszkolnym*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, ss. 352, ISBN 978-83-62160-19-8.
12. Jagiełło E., Klim-Klimaszewska A., Torniowa B. (red.) (2014), *Współczesne aspekty w edukacji i wychowaniu dziecka, t. I, Mądre dzieciaki*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, ss. 278, ISBN 978-83-62160-25-9.
13. Klim-Klimaszewska A. (red.) (2012), *Kompetencje współczesnego nauczyciela, t. 3*, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, ss. 213, ISBN 978-83-934036-7-7.
14. Klim-Klimaszewska A., Wiśniewska M. (red.) (2012), *Kompetencje współczesnego nauczyciela, t. 1*, Siedlce: Anna Klim-Klimaszewska, ss. 367, ISBN 978-83-934036-8-4.
15. Araucz-Boruc A., Klim-Klimaszewska A., Zacharuk T. (red.) (2012), *Zagrożenia dzieci i młodzieży we współczesnym społeczeństwie, cz. 3*, Siedlce: Agnieszka Araucz-Boruc, ss. 165, ISBN 978-83-923927-0-5.

- 16.Klim-Klimaszewska A. (red.) (2011), Zagrożenia dzieci i młodzieży we współczesnym społeczeństwie, cz. 1, Siedlce: Tamara Zacharuk, ss. 277, ISBN 978-83-923929-1-0.
- 17.Klim-Klimaszewska A. (red.) (2005), Z praktyki wychowania przedszkolnego, Siedlce: Akademia Podlaska, ss. 280, ISBN 83-7051-327-1
- 18.Klim-Klimaszewska A. (red.) (2004), Mity dzieciństwa – dramaty socjalizacji, cz. 2, Siedlce: Akademia Podlaska, ss. 309, ISBN 83-7051-293-3.
- 19.Klim-Klimaszewska A., Zacharuk T. (red.) (2004), Mity dzieciństwa – dramaty socjalizacji, cz. 3, Siedlce: Akademia Podlaska, ss. 194, ISBN 83-7051-324-7.